HRVATSKA PROSVJETA

GOD. VI. MCMXIX. BR. VII.-X.

„HRVATSKA PROSVJETA“

IZLAZI GODIŠNJE U 12 BROJEVA. CIJENA GODIŠNJA JE K 30·—, ZA INOZEMSTVO K 40·—. POJEDINI BROJ K 3·—. PRETPLATA SE ŠALJE BLAGAJNIKU „KOLA HRVAT. KNJIŽEVNIKA“ G. NIKOLI MARAKOVIĆU, ZAGREB, PALMOTIĆEVA ULICA 31./I. UREDNIŠTVO: KAPTOL 29. OVAMO SE ŠALJU SVI RUKOPISI. RUKOPISI SE NE VRAĆAJU. PLAĆA SE I TUŽI U ZAGREBU.

*

DON FR. BULIĆ:

PO FRUŠKOJ GORI.

BILO je dne 16. lipnja g. 1908. kada se sastadosmo u Sarajevu ja i Dr. Zeiller, rodom Parižanin, profesor stare povijesti na sveučilištu u Friburgu u Švajcarskoj.

Odavna me vukla želja da posjetim Frušku goru u kićenom Srijemu, da istražim, da li je u njezinim, u starom vijeku znamenitim kamenolomima Car Dioklecijan dao lomiti kamen za svoju palaču u Spljetu (Aspalathos) i da pregledam napokon polje, na kojemu se odigralo mučeništvo Četiriju svetih Okrunjenih (Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum), o kojima u starokršćanskoj hagiografiji opstoji jedna od najznamenitijih i najvažnijih legenda. Iako je posljednjih godina njihova povijest kritično proučena, još nikako nije istražena topografija mučeništva.

A kako se ne bih zaletio do Fruške gore, kada nazad nekoliko decenija prigodom popravka Mauzoleja Cara Dioklecijana u Spljetu, pri istraživanju careve palače i spravljanju dvaju zamašnih već izišlih djela o njoj na francuskom i njemačkom jeziku[1], kada se pri ovomu radu i istraživanju pojavila i nametnula učenjacima i istraživaocima povijesti gradnje ove palače sva sila pitanja tehničke naravi, a među ovima, da li je zbilja Car Dioklecijan, koji češće boravio u Srijemu, dao lomiti kamen u kamenolomima u Fruškoj gori, te izradio i prevezao u svoju palaču na obalama plavoga Jadrana koji kipovni, arhitektonski ili ornamentalni predmet! Tà, kada se u Fruškoj gori djelali stupovi i kapiteli za dalje gradove nego li je Dalmacija, zašto se ne bi što moglo bilo isklesati i za Aspalathos?

Mene vukla želja a i potreba, a moga druga i prijatelja Zeillera[2] slična. Htio on — iza kako turio g. 1906. u svijet svoju učenu knjigu o početcima kršćanstva u Dalmaciji, na temelju solinskih iskopina, da izda drugu o početcima vjere kršćanske u podunajskim rimskim pokrajinama. I večeri istoga dana našega sastanka u Sarajevu brzi nas noćni vlak odveze do Broda te još zadrijemane izvali jutrom u Vrpolju, da nam se ovdje pridruži profesor povijesti u đakovačkoj bogosloviji Dr. Svetozar Ritig, sada župnik sv. Marka u Zagrebu, koji baš tada spravljao materijal za martirologij srijemsko-panonske metropolije, što kasnije i učeno i kritično u zagrebačkoj Bogoslovskoj Smotri izdao.

Po već prije utanačenoj osnovi izađosmo u Šidu, pak kolima krenusmo put Sota i Ljube, gdje pregledasmo nove kamenolome. Negativan bio ovdje rezultat za naše istraživanje, ali u znanosti i negativan rezultat, jest također rezultat.

Iza kratkoga odmora kod župnika i učitelja onoga mjesta, krenusmo ravno prema Iloku (Cuccium za rimsko doba), znamenitu trgovištu, dijelom na romantičkomu brijegu, dijelom u dolini tik uz hladni Dunaj, trgovište na glasu srijemskim vinom, koje dakako i mi, u čednoj ali čistoj gostionici, okusismo, a mene zbog boje i donekle ukusa sjećalo na naše dalmatinsko.

Rijetko sam se kad vozio onako hitro po onako prašnom putu! Gaze konji i tako nas nose, da mi je često padao na um onaj Vergilijev stih: quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum, koji je moj pok. profesor latinskoga jezika u spljetskoj gimnaziji god. 1865. Luka Svilović ovako preveo:

[1] Hébrard-Zeiller, Le palais de l' empereur Dioclétien à Spalato. Paris 1912. — Niemann, Der Palast des Kaisers Diokletian in Spalato. Wien 1910.

[2] Uz znanstvene zasluge, koje je stekao Dr. Zeiller za starokršćansku povijest našu i balkansku svojim djelom Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie (1906) i najnovijim (1918) Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l' empire romain i drugim člancima, među kojim jednim o glagoljici, stekao je ovaj učenjak zasluga za našu stvar u ovomu ratu. On je bio onaj Francuz, koji primajući moja pisma u Friburgu, nosio bi ih u Pariz, te se zauzimao za naše Dalmatince internirane u Francuskoj, osobito u Le Puy i na Korzici. Baš mi je milo da mu mogu ovdje i ovom prigodom izraziti harnost moju i mojih zemljaka.

„četveronožnim klopotom drobno teru kopita polje“, a mi vragoljasti učenici opetovali svi tako na glas, a znali smo da mu ugađamo — da se je od vikanja sva dvorana orila, a koji bih stih prisušnuo sad jednomu sad drugomu drugu putovanja — na cijelomu smo se putu izmjenjivali u kolima — ili prevađao milostivoj Yvonne, gospođi suputnika Dr. Zeillera. Ali, što hitrina vožnje, što kameniti put uzvitlaše taku prašinu, da jedva onake na sajmu Male Gospe u Solinu, te tada razumio što prašina ljeti, a što glib zimi znači po slavonskim putevima. Haec via tal(em) pulver(em) (habet) t. j. „ovaj put tako je prašan“ glasi kratki natpis na malomu pokrivalu sarkofaga jednoga solinskoga gladijatora, a znači da je put smrti prašan, naime da ćemo se mi svi smrtnici u prah obratiti, što ja pripovijedao gospođi Zeiller, a ona od srca uživala, kako se za razne zgode u svakdanjem sadašnjem životu može naći izreka u latinskoj književnosti.

I prašni i umoreni i trudni i gladni u Iloku se isprašismo, isperosmo, odmorismo, založismo. I dok prof. Ritig pošao da posjeti svoga bližega rođaka ravnatelja voćarske škole, a gospoda se Zeillerovi odmarali u debelu hladu stabla u dvoru gostione, ja se okoristih da posjetim krasni dvorac „srijemskih vojvoda“ Odescalchi, koji strši na brežuljku nad Dunajem i crkvu Franjevača, koja se tada popravljala i u kojoj umri god. 1456. naš sv. Ivan Kapistran. U bogatoj biblioteci i zbirci dvorca Odescalchijeva nemogoh viđeti lijepu starinsku glavu Meduze iz mramora.

Na 4 s. popodne lagana lađa, koja plovila od Beča do Crnoga mora, doveze naše društvance do Čerevića. Padosmo u kuću župnika, sada pokojnoga, starca Bogetića, ljubitelja starina, dopisnika arheološkoga Društva u Zagrebu, s kojim se prije vodilo dopisivanje glede Fruške gore i ovoga putovanja. I našu nakanu, da bismo mi mogli odmah u pet sati pop. otputovati na polje našega istraživanja te pregledati sva upitna mjesta u Fruškoj gori, razbi odlučno starina Bogetić, da nam je to nemoguće u malo sati obaviti, da nećemo moći ni površno sve pregledati, da će nas noć u šumi zateći, da nećemo u Mitrovicu stići niti u zoru sutrašnjega dana i t. d. I on imao puno pravo.

Pristadosmo na njegov savjet i ukonačismo se baš lijepo u župskom stanu. Večeru nam osladi skladno pjevanje omladine onoga mjesta pod ravnanjem učitelja one pučke škole. A pošto sutradan Tijelovo, odlučismo ostati do 2 s. popodne. Prisustvovasmo crkvenom ophodu, a pri objedu izmijeniše se srčane hrvatske i francuske nazdravice. U dva sata dvoja lagana kola odvezoše nas dalje u pravcu prema Mitrovici kroz Frušku goru, polje našega istraživanja, gdje se odigralo mučeništvo IV. sv. Okrunjenih. Nakon dobra sata vožnje po dobru kolnomu putu, eto nas preko brežuljkasta kraja, na kojemu oranica, livada, šljivika, voćnjaka do dvorca grofa Choteka, gdje je često lov lovio pok. austrijski nadvojvoda Rudolf, u bajnoj dolini ispod visoka šumovita brijega. Nebismo se bili valjda ovdje zaustavili, jer nam se žurilo: dalek nam put, a široko polje pregledanja, ali onaj izvor bistre, hladne vode, onake šumske vode, tako nas začarao, da siđosmo s kola, pregledasmo dvorac, napismo se hladne vode, napunismo boce za put — u Slavoniji mjeseca juna zna podobro ugrijati — a ja nemogoh na ino, a da ovomu šumskomu izvoru ne zapijevam onu Horacijevu: „o fons Bandusiae, splendidior vitro.... te flagrantis atrox hora Caniculae nescit tangere“...

Ali već odavle, iza velike grofovske livade, počimlje polje našega istraživanja, zvano Andrevno, ili po nekojim tačnije Andrevlje, kotlina od kakvih 30 jutara zemlje. Na desnomu brežuljku ove gusta je grabova šuma, lijevo je srednji šumoviti brijeg, površine od kakvih 170 katastralnih jutara, a proteže se sve do Vijenca. Na desnom brežuljku, kojih 12 hvati od Andrevlja, u šikarju, nalaze se tragovi neke Kapele, kako ju narod zove. Po tragovima zida, koji se viđevali, dao je župnik Bogetić ovđe kopati te našao zid od kojih 6 m. dužine 2 m. širine, a 1 m. visine. Ova bi kapela pripadala, po pričanju naroda, nekomu staromu gradu, koji se je prostirao po cijelomu

Andrevlju, sve do Dunaja, gdje na mjestu današnjega Banoštra (rimska Bononia), bila velika ulazna kapija. Da je u ovomu gradu, narod priča, bilo do 90 kasapnica. I mi pregledasmo ove zidove; klak bi morao biti iz kamena, nedaleko ubrana, pržina iz kojega potoka ili Dunaja, a neizvjesno nam bilo iz ono malo hrbina, da li su opeke zida iz rimske ili poznije srednje dobe.

A i veliko blago skriva se ovđe pod zemljom, po pričanju naroda, koji vidi svagđe blago gdje viri koji ostatak staroga zida, ili zijeva koja rupa. A meni dodijao već narod po Dalmaciji svojim blagom i kopanjem istoga, pa hoće u mnogim mjestima, da ja na temelju starih grčkih knjiga i karata, sigurno znam, gdje se blago skriva, pa, po nekojima, ne ću da kažem iz lakomosti, da se i oni ne bi obogatili, kao što i ja (našli baš u Don Frana bogataša!), po drugima, da ne smijem kazati gdje je blago, jer da imam tajni ugovor sa nekim podzemnim duhovima, po trećima i ovako i onako, što da pričam daleko bi me odvelo. Ali, eto bude li dokonice u još odmaklijoj dobi, biti će uharno za domaću folkloru napisati što svega narod pripovijeda o kopanju blaga i što se meni sve desilo pri nekim ovakim zgodama u Dalmaciji.

Ali prije nego krenusmo dalje, oživismo u kratku razgovoru sadržaj mučenstva četiriju svetih Okrunjenih.

II.

U vojvodskoj knjižnici u Gothi čuvaju se pisani na pergameni iz XIV. vijeka Životi nekojih svetaca. Među ovima je i Passio SS. IV Coronatorum t. j. Mučenstvo četiriju svetih Okrunjenih, koje se odigralo u Fruškoj gori, višekrat predmetom učenih radnja, ali tek u zadnje doba kritično objelodanjeno od Bollandiste Delehaye-a u „Acta Sanctorum" dneva 8. novembra,[3] dočim još neistraženo kronačno i topografski neutanačeno u potankostima pozorište ovoga mučenstva. Ova legenda kaže:

Kada se Car Dioklecijan, rodom Solinjanin, odreče god. 305. carske krune da zadnje godine života sprovede u miru u palači, koju dao sagraditi u Aspalathos, 5 km daleko od glavnoga grada Dalmacije Salona, ne podade se on, i ako ogorčen, ozlovoljen, boležljiv, plandovanju. Pratio on budnim okom događaje u rimskom carstvu, kako se zaljuljali baš oni temelji, koje on, u svojoj strogoj mudrosti bijaše državi udario, u nadi da će se ona uzdržati. Ogorčene duše gledahu njegove mutne oči iz carskoga zakloništa, šta se to sve zbiva iza njegove odreke i kako se kamen po kamen otkida i ruši zgrada, koju on tvrdim trudom bio podigao! Utaman se god. 308. bolestan digao i zamućio do hladnog Dunava, da u Carnuntum-gradu stiša kavge među carevima i carevićima, nebi li se kako održalo njegovo ugroženo djelo. U sađenju povrća okolo palače nastojao on da zaboravi na teške brige, koje ga mučile. Kako za carevanja boravio često u kamenolomima Fruške gore, tako i god. 306. on se onamo zaletio, da pregleda radnje od njega naručene, valjda nešto i za svoju palaču u Aspalathos, koja žurno bila do god. 305. zgotovljena, da u svoje krilo primi svoga gospodara.

Dogodi se da je ove godine 306. među 622 radnika u kamenolomima — metalla de montibus abscidenda — strogo čuvana od poganskih vojnika, upoznao četiri najvještija klesara i to Klaudija, Kastorija, Sympronijana i Nikostrata, koji bijahu po-

[3] Kada je buknuo tek minuli rat — taeterrinum omnium bellorum quod unquam fuit — i bila poplavljena njemačkom vojskom cijela Belgija, zamukao učeni rad Bollandista; prestalo izlaziti njihovo glasilo Analecta Bollandiana. Malo prije rata umro jedan od 5 članova ovoga učenoga društva, obolio i povukao se za rata s polja rada drugi, umro preko rata treći, cijelo društvo ostalo na dvojici, koji raduškali, da priprave materijal za dalje dane mjeseca novembra, u koji ulaze i naši sveci, sv. Trifon Kotorski, blaženi Gracija iz Mula, sv. Stjepan Uroš III. „Kralj Dečanski", kad u maju 1917. bi uapšen i osuđen zbog ratnog izdajstva na 10 godina tamnice učenjak svjetskoga glasa Delehaye. Obaviješćen ob ovomu zauze se svojski za nj brat saskoga kralja, princ Ivan Juraj, prijatelj naših starina, kada eto zarudi zora mira, koja izbavi O. Delehaye-a iz teške tamnice i povrati ga na polje njegova blagoslovljena rada.

tajni kršćani te svoj umjetnički zanat vršijahu u ime Gospodinovo.

Car jednom zapovjedi da ovi kršćani izrade kip boga Sunca na četveroprežnim kolima (simulacrum Solis cum quadriga) iz tasijskog mramora, što bi uzrokom prepirke među radnicima kršćanskim i njihovim nadzirateljima, koji se zvahu filozofi, kako da se ovo izvede po želji carevoj, jer se ne slagahu u mnijenju glede načina, kako da se lomi kamen i izvede radnja.

Napokon nekoliko dana pristupi Sympronijan te pouzdajući se u svoju vjeru, ponudi se, da će on sa svojim drugovima Klaudijem, Simplicijem, Nikostratom i Kastorijem, iznaći naslagu kamena, iz koga da se izdjela kip boga sunca. Što oni u ime Gospoda Isusa Krsta i učiniše te izdjelaše ovaj kip u visini od 25 nogu. Sol bijaše i za kršćane u ono doba pravi Bog, svjetlost svijeta.

Silno obradova ovo cara Dioklecijana te zapovjedi, da se odmah na tustomu brdu (mons pinguis) sagradi hram i u nj postavi ovaj pozlaćeni kip boga Sunca. Za ovaj hram on dade izdjelati stupove sa kapitelima (capitella columnarum) iz mramora slična porfiru sa ognjenog brda (mons igneus). Pri ovoj radnji majstori se, naravski, razgovarahu o svom zanatu, o radnji, o uspjehu iste te kako to, da im drugu Simpliciju, koji bijaše još poganin, nije hodilo za rukom da išta spretna izradi, dočim njima da sve lijepo uspjeva. Ove okolnosti uvjeriše Simplicija da prigrli vjeru kršćansku. I bi poveden od drugova Ćirilu biskupu antiokenskomu, koji zbog vjere čamijaše već od tri godine u tamnici, i on pokrsti Simplicija. I dalje su svi majstori radili svakojakih uresnih i arhitektonskih predmeta na sve to veće zadovoljstvo Dioklecijanovo, što prouzrokova sve to veću zavist tehničkih upravitelja — filozofa — od kojih kršćani postadoše sve više neodvisniji.

Sve ovo pruži povoda mučeništvu pet radnika, jer filozofi tražahu načina, da ih se trse. Kad je car Dioklecijan osim drugih stvari naručio ovim kršćanskim majstorima kip boga Eskulapija, oni to ne htjedoše. Radili su kršćani uopće i po drugim kamenolomima ovake stvari, jer ovo nije vrijeđalo njihovo vjersko čuvstvo. Uopće su ovi predmeti bili za kršćane indiferentni. Razlikovali su naime oni u djelima umjetnosti ono što bijaše „prosti ures" (simplex ornamentum) od onoga što je služilo za krivo pogansko bogoslužje (quae ad idolatriae titulum pertinebant). Pri ovomu nalogu da izrade kip Eskulapa, pobuni se čuvstvo klesara kršćana te zanijekaše posluh filozofima-nadzirateljima. Oni, kivni već odavna na nje, upotrebiše ovu zgodu na njihovu propast. Dobroćudan bijaše car Dioklecijan u ovoj prigodi, blag se pokaza prema ovim kršćanima na osvadu — sacrilegii — nadziratelja, da ne će da klešu kip Eskulapija. Znamenita je prepirka u ovomu mučenstvu majstora kršćana i njihovih nadziratelja pred licem samoga Dioklecijana. I jedva nadziratelji sklonuli staroga cara da strože postupa. On ih dade najprije po tribunu Lampadiju bičevati pred samim hramom boga Sunca, pred poganskom svjetinom, koja vikala: per salutem piissimi Caesaris, tolle sacrilegos, tolle magos, dade ih zatvoriti, nakon nekoliko dana pusti ih na slobodu, da ih opet uslijed prijetnja nadziratelja zatvori, da ih nagovori da djelaju kip Eskulapa. Pošto ne htjedoše dade ih drugim mukama podvrći, a pošto ni na lijepe ni na ružne ne mogao ih od njihove nakane svrnuti, dade ih napokon žive u olovne škrinje zatvoriti i u rijeku baciti. Na ovu tužnu vijest biskup Ćiril od žalosti umrije u tamnici.

Nakon 42 dana neki potajni kršćanin Nikodem dade izloviti iz rijeke olovne škrinje sa tjelesima mučenika te ih zakopa u svojoj kući, onako kako je pobožna Solinkinja, rimska matrona Asklepija dala god. 304. tajno izloviti tijelo mučenika solinskoga Anastazija (Staša), bačena u more žrvnjom o vratu obješenim, te dok trajao bijes progonstva, zakopala ga u svojoj kući u polju solinskomu, a kada minulo progonstvo, sagradila mu lijepu baziliku, otkopanu nazad nekoliko godina u Marusincu u Solinu. Sveta tjelesa srijemskih mučenika bijahu prenešena kasnije u Rim i pokopana u bazilici na brdu Celiju.

Lijepa je sa svakog gledišta ova legenda Mučenika Fruške gore, ali je znamenita osobito sa jednoga: puna je ona tehničkih izraza kamenolomskog i klesarskog obrta, kojih inače nema nigdje u literaturi rimskoj, a koji, uz ostale potanje znamenitosti, i dokazom su, da je ovo mučenstvo bilo opisano baš kako se zgodilo od nekoga Porfirija, koji je vjerno napisao što je od svjedoka mučenstva čuo.

I dok društvance u debelu hladu šume raspravljalo ob ovomu mučenstvu, razveseli ga pripovijest, da se je nedavno na otoku Braču našao zavjetni natpis jednoga vojnika poganina, čuvara osuđenika u kamenolomu Fruške gore.

Bilo je to godine 1884., kada se ja dne 9. rujna uputih parobrodićem do sela Splitske, na otoku Braču, sa mojim profesorom epigrafije na bečkom sveučilištu Dr. Hirschfeldom, sada već u odmakloj dobi od 78 godina – koga da Bog poživi! – i sa već pokojnim profesorom Schneiderom – da ga Bog pomiluje! — mojim kolegom nauka, kasnije čuvarom Dvorskog Muzeja u Beču. Iz Luke Splitske popesmo se na brdo prema Škripu, da posjetimo onđe u mjestu zvanu P l a t e kamenolome palače Dioklecijanove. Kada na jednomu poljskomu zidu ugledasmo natpis, prevrnut slovima prema zidu, koji prevaljen, te za kratko vrijeme pročitan pobudi u velike naš interes. Po zemlji okolo bilo urađenih kamena za natpise, malih žrtvenika bez natpisa, poprsje čovječje početo neizdjelano itd. Natpis glasi u hrvatskomu prijevodu: B o g u H e r a k l u p o s v e ć e n o. J a V a l e r i j V a l e r i j a n v o j n i k, k a d a b i j a h o d s t r a ž e p o k r a j k a p i t e l a s t u p o v a (c u m i n s i s t e r e m a d c a p i t e l l a c o l u m n a r u m), k o j i s e d j e l a l i u S r i j e m u z a k u p e l j i c a r a P. L i c i n i j a V a l e r i j a n a (u R i m u), z a v j e t o v a h s e, d a ć u p o s t a v i t i o v a j z a v j e t n i n a t p i s H e r a k l u (a k o s e z d r a v k u ć i v r a t i m), t e e v o s a d a r a d o i z v r š i h z a v j e t.

Koja lijepa stečevina za Muzej, za znanost! uskliknusmo svi u jedan glas. Ali u okolici nema žive duše; nezna se čiji je ovaj kamen, komu da se plati. Kada se iznenada pomoli seljak, koji izjavi, da je natpis njegov, da njega ide plaća. I za komad kamena, koji je pri radnjama u vinogradu slučajno našao, iz zemlje izvalio na zid da ga valjda uziđe, uhvatio on lijepih para! Ali natpis pošto po to mi htjeli odmah sobom u Spljet ponijeti. Ko zna što se moglo šnjim zbiti, kada seljak za nj primio dosta para! Nema živinčeta, da ga do obale prenese. Seljak obećaje, kune se, priklinje se, da će ga odmah sutra u Spljet donijeti. Zaludu mu sva priklinjanja. A kad vidio, da nas trojica odmjeramo ozbiljno kamen, visok 63 cm, širok 25 cm, kako da ga među rukama niz brdo do mora doturamo, smuti mu se duša te uz poklik: „A po Boga, da taki ljudi kamen nose!“ trč brže bolje do prvih kuća sela, te nakon kojeg po sata eto ga mazgom, koja radosna, da može ovaj povjesnički komad nositi kao i mi radosni što ga nabavili i od eventualne propasti spasili

Ugodno se dojmilo društvanca, da jedan vojnik s otoka Brača „Brattia“, okolo početka IV. v. po Kr. stražu stražio u kamenolomima u Fruškoj gori nad bijednim kršćanima „a d m e t a l l a“ onđe osuđenim, a valjda još stražio naša četiri sveta okrunjena, pa na povratku kući u svojemu natpisu rabio izreku „ad capitella columnarum“, koju baš susretamo u dotičnomu izvješću njihova mučenstva!

III.

I krenusmo dalje da baš pregledamo svojim očima pozorište ovoga u svakom obziru znamenita mučenstva.

Preko srednjega brda, eto nas na K i p o v n u, na brijegu od kojih 70 jutara. A i samo ime kaže, da se tu radili, klesali kipovi. A tu se jedan vrh, t. j. prostrana kosa ovoga brda, vis-à-vis Kipovnu, zove C r v e n i Č o t t. j. crveni brežuljak, od kamena crvenkaste boje, koji toliko i nas sjećao na m o n s i g n e u s Mučenstva. Velike izdubine u ovomu brijegu, i velike hridine, koje obavio mekani plašt zemlje žutice i bukovo gorje, odaju da su tu u staro doba bili kamenolomi. Društvance se razveselilo, kada odmarajući se na ovomu crvenkastomu kamenju, pri zalazu sunca, opazilo ležaj jelena, koji na čas prije našega dolaska odmaglio u blizu gustu šumu.

A mons pinguis Mučenstva sjećao nas na brežuljke Fruške gore tustom plodnom zemljom, kao što položaj „tusta kosa" (tilsto-cosse) u Poljičkomu primorju na istok Spljetu mora da se odnaša na koji brežuljak pun dobre zemlje na sjeveroistoku stare crkve sv. Petra u Selu Jesenica, zadužbine Hrvata Petra Černe iz XII. v. čiji nadgrobni natpis bio je u zadnje doba objelodanjen. Pa napokon Alma mons, koje je staro latinsko ime Fruške gore ne znači drugo nego tusti, plodni brijeg, pokriven rodnom zemljom, kakav jest cio ovaj kraj.

Na ovomu putovanju mi se ograničili na temelju pisanih dokumenata da pregledamo ove krajeve, ja ob ovomu napisao članak u mojemu znanstvenomu organu, ali ostaje na mlađemu naraštaju — jer mea aetas ad occasum vergit — da se prouči bolje topografija ovoga kraja, svede u sklad sa Passio, a poglavito, da se započmu ovdje zamašne iskopine bilo za stariju rimsku, bilo za kasniju sredovječnu dobu. Jer mjesta, koja smo mi pregledali ili s brežuljaka vidili, kao Gradac, Pisman, bila su negda u srednjemu vijeku središte crkvenoga života srijemskoga uopće, a napose je u blizini u Banoštoru bila od god. 1229. stolica srijemskoga biskupa i od god. 1239. i stolica srijemskoga Kaptola (Theiner, Monum. Salv. Merid. I. 83, Monum. Hungariae I, 39, I, 435; Pavić,Glasnik biskupije bosansko-srijemske 1893. str. 155 sl.).

Od nebrojenih samostana na tlu današnje đakovačke biskupije u srednjemu vijeku (Pavić, Glasnik 1903. str. 750) pet ih je bilo u ovoj okolici u mjestima Banoštor, Ćerević, Grgurevci. Tako su bili benediktinski samostani u Banoštoru (okolo god. 1160.), u Grgurevcima (okolo god. 1250.), u Mandjelosu (okolo god. 1300.), na zapadu Grgurevaca, koje već gledasmo u zapadu sunca, spuštajući se niz Frušku goru put ravnice i Mitrovice. Benediktince u Banoštoru zamijeniše skoro regularni kanonici sv. Augustina (Glasnik 1903. str. 25), dočim je u Ćereviću bio XV. v. samostan Male Braće.

Ali će mlađi ljudi, kojim se i ovđe upravlja poziv, da se bace na ovo plodno polje istraživanja, valjda najplodnije u našoj novoj Državi za starokršćansku povijest iza dalmatinske Salone, izim povjesničkoga materijala ovdje i drugđe navedena,[4] nastojati da sakupe sve predaje i mjesno nazivlje, na pr. groblje, kapela, te na temelju ovoga i svih dokumenata učvrstiti hipotezu, da se na ovomu tlu odigrala historija četiriju okrunjenih. Gdje naime dolaze u našemu narodu nazivi grad, gradina, gradišće, crkva, crkvina, manastir, namastir itd. tu se skrivaju ostatci starih zgrada. Poslužiti će za ovo dosad sabrani materijal od domaćih naših pregaoca, koji će morati sve ovo iznova pregledati, sve izvore proučiti. Puknut će tada njima pred očima, kada nađu u Theinera (Monum. Hung. Nro. 1402. str. 689) vrlo zanimivi izvor dneva 12. oktobra 1345. gdje se u Botuonoštru, t. j. u Banoštoru dozvoljava Samostan sv. Augustina, „gđe je bio prije poganski hram." Pa će se promisliti naši mladi učenjaci, nije li to onaj hram Boga Sunca u Passio SS. IV Coronatorum i nije li se onda mučenstvo zbilo u Bononia, na Dunaju, u današnjemu Banoštoru, jedno 5 km. od Crvenoga Čota, od mons igneus iste Legende i nije li baš Bononia ono mjesto, gdje su slavni mučenici bili u olovnim škrinjama u vodu bačeni?

Obratiti će naši mladi učenjaci svoja istraživanja i na Pismam, vrh toga i na Gradac te na Vranješ kod Mađelosa, odakle počimlje vodovod, koji je vodio vodu u Sirmium (Mitrovicu), a čiji je materijal baš god. 1908. većinom upotrebljen za izgradnju ceste Laćarak-Mitrovica.

Ne samo da se u ratu uništavaju spomenici naše prošlosti, nego evo i u miru!

U Fruškoj gori, pa u njezinu glavnomu gradu Srijemu imamo mi državljani nove mlade naše Države tako široko polje za istraživanje starokršćanskoga našega života, da jedva imade tomu premca u samoj Dalmaciji. Jer dočim u Solinu (Salona) imamo kolijevku kršćanstva za svu rimsku Dalmaciju dosad, u ovomu obziru po-

[4]) Naveden je u Bulettino di archeologia e storia dalm ta 1908. u odnosnomu članku i u Acta Sanctorum mensis novembris 68. dies.

dobro istraženu, u Fruškoj gori to još nemamo, izim bibliografskih, doista pohvalnih natucibanja. Rimsko-kršćanskoj dobi naši će istraživaoci nadovezati katoličku epohu srednjega vijeka, pa pravoslavnu od dobe Turaka. Tada će se razumjeti, kako se rascvao u Fruškoj gori vjerski život za poznije dobe, jer isti imao svoj korjen u krvi mučenika u onim krajevima! Sanguis martyrum semen christianorum.

Nego red je, da se povratim na naše putovanje.

Dobro raspoloženje društva, koje oboružano i čekićima i sprtvom, da odbija komadiće raznog kamenja za pozniju analizu, ovo dobro raspoloženje, uzprkos trudu i znoju, ne pomutila niti okolnost, što se jednom jedna kola usred šume izvalila te dvojicu putnika poklopila. Nebilo dalje nesreće.

I već noć prikrivala ovaj lijepi kraj, kada se mi stadosmo spuštati niz Frušku goru put Mitrovice. Brzali konji; iz daleka nam noćna rasvjeta u Mitrovici u onoj pučini pravac pokazivala, a mi razdragani iza desete ure stigosmo u Mitrovicu, gdje se založismo, da nas umorne Morfej u svoj zagrljaj primi.

Sjutradan se jutrom oprostismo sa drugom Dr. Zeillerom i s gospođom, koji krenuše na povratak, dočim ja s Dr. Ritigom nastavih svoje istraživanje po gradu Srijemu, zatim u Srijemskim Karlovcima, Petrovaradinu, Zemunu. Odavle se zaletismo do Beograda, pa niz Dunaj do Turn-Severina. Na 24. juna završi naše putovanje s prijateljskim razgovorom pri objedu u bogoslovnom sjemeništu u Đakovu, gđe se priglavi naše putovanje i pokaza što da očekivamo od mlađe generacije u ovomu obziru. I ona vota, koja ja izrekoh onđe, te i u kratko drugđe navedoh u momu časopisu, koji nije svakomu – zbog svoje stručnjačke svrhe i jezika pristupačan – opetujem pri zaključku ovđe.

Nema daleko zanimivije legende od one naših IV. svetih mučenika; nema manje topografski istraženije legende od ove. „Sada, kada „no mržnji između Istoka i Zapada" – završu„jem ovim riječima tiskanim god. 1881. u „Pozivu upravljenu Svećenstvu po Dalmaciji: „dne 25.|I. 1881. da bi prigrlio u božjoj službi „jezik sv. Ćirila i Metoda – „prouzrokovanoj „negda povjesničkim razvitkom i međusobnim „nepovoljnimi odnošaji između Rima i Bizan„cija razloga nema; sada, kada se na ruševine „presahnuloga bizantinskoga stabla stali navr„ćati ogranci čila Slavenstva; sada, kada istočni „Slaveni živo počeli osjećati potrebu zapadne „kulture, koja njim najbolje može prispjeti kroz „srodna njim plemena slavenska, u zapadnoj „kulturi odgojena; sada kada su nam ukupne „okolnosti prijaznije, kad su nam naukom pojmovi razbistreni," sada kada su se braća istočnog i zapadnog obreda približila, kada smo svi u novoj državi, bogatoj ne samo ekonomski, nego i na povjesno-kulturnom polju, sada, kada moramo Europi pokazati da smo dostojni izvojštene slobode, sada, kada i približenje na vjerskomu polju mi možemo učvrstiti, da tako rečem cementirati istraživanjem onih povjesno-vjerskih uspomena, koje su nam bile zajedničke, baš u koljevci našega etnografskoga i vjerskoga života, baš sada, netom se skoro, uhvano, uredimo, latimo se istraživanja Fruške gore i našega Srijema, koji je grad bio „urbs maxima omnium eius regionis" i „mater urbium populosa et celebris." Materijalnih sredstava za ovo ne bi moglo uzmanjkati: darežljivih mecenata bilo je od vajkada i biti će u onim bogatim krajevima, kako sam već jednom opazio, među sveštenstvom jedne i druge crkve, a Letopis Matice Srpske u Novomu Sadu (god. 1910. sv. III. str. 77) oduševljeno pristajao i povlađivao ovim mojim željama.

Jedanaest je godina prošlo od ovih mojih želja, a da se ostvare evo nove važne okolnosti, koja me potakla, da na ovo znanstveno-historično polje opet sađem.

IV.

Iza ovoga strašnoga rata, koji je u svakomu obziru uskomešao cijelo čovječanstvo, koji će i u socijalnomu i kulturnomu pogledu imati nedoglednih posljedica za sve narode, imati će ih osobito za one, koji su izašli kao takovi iz ovoga rata, a to je naš. Amerika će osvojiti

Europu na gospodarskomu polju, a zapadna Europa imati će u svojim rukama Istok te će ga osvajati i u kulturnom pogledu, a osobito će nastojati da osvaja našu novu Državu, koja je most među Istokom i Zapadom. Kao i dosada, budi to i unaprijeda dozvoljeno Zapadu: neka nas kulturno osvaja, kada mi se dali osvajati! Bilo bi vrijeme da se i mi podignemo više na polju kulturnomu. U ovoj utakmici naroda, ako mi nemožemo prednjačiti, biti prvi, budimo i ako longo intervallo drugi, jer kako kaže Cicero: „prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consistere". Ako nemožemo biti prvi, budimo ovim pregaocima Zapada barem drugovi. Nil de nobis sine nobis i u ovom obziru.

I dok učenjaci zapadne Europe, a osobito učeni Bollandiste, Isusovačkog Reda, većinom Belžanci, odavna stali proučavati naše kršćanske uspomene, na temelju prethodnih istraživanja domaćih ljudi, eto se javio ovo zadnje vrijeme novi učenjak iz Belgije, voljan da radi na crkveno-povjesnomu polju naše mlade Države. Ta nova sila jest član Reda sv. Benedikta, iz samostana Maredsous u Belgiji, u učenom svijetu poznati O. Germain Morin.

Rat, koji buknuo god. 1914., zatekao ga u Monakovu pri iznašašću u ondješnoj biblioteci i obrađivanju novih dosad nepoznatih homilija sv. Augustina. Tu je bio od njemačke vlade i konfiniran. On nastavio svoj znanstveni rad i dovršivši ga na Božić god. 1916., završio mu uvod slijedećim riječima: Prodeat tandem vel luctuosissimo tempore liber insigni divini Numinis beneficio diuturnae oblivioni ereptus, ac nostrae aetatis hominibus argumente sit, bello etiam atrocissimo ubique terrarum impie grassante arcem saltem unam tutam superesse, in qua humaniores mentes, in qua omnes, qui in Christo fratres se esse meminerint, profana odia dediscant, veritatis pulchritudinisque religione concordent", što u našemu jeziku glasi: „neka iziđe napokon u ovim prežalosnim vremenima knjiga, dugoj zaboravi velikom milosti Božjom oteta, koja knjiga neka bude ljudima naše dobe dokazom, da i ako zločinački bijesni po cijelomu svijetu najužasniji rat, da ipak ostaje čvrsta jedna kula, u kojoj odabrani duhovi, u kojoj svi koji osjećaju da su u Krstu braća, zaborave na svjetske mržnje i slože se svi u štovanju istine i ljepote.

Ovim riječima kao što i njegovim kršćanskim radom o izmirenju naroda, zamjerio se O. Morin svojim zemljacima i Francuzima. Lijepo svoje djelo o sv. Augustinu on posvetio pok. bavarskomu ministru-predsjedniku Hertlingu, učenjaku osobito djela sv. Augustina: Georgio Comiti de Hertling, magni Aurelii Augustini sedulo indagatori inter furentis orbis incendia hoc monumentum pacis animo grato venerabundo d. d.

Nego ova posveta pogoršala raspoloženje proti njemu, koje dotle dozrijelo, da mu bi uskraćen povratak u domovinu!

Željan daljega rada, O. Morin rado bi došao u našu Državu, udario bi svoj znanstveni šator ponajprije u Splitu-Solinu, da na ovomu nepresušnomu izvoru radi o počecima kršćanstva u našim zemljama, da spravlja materijal za novo izdanje Illyricum Sacrum. I neka se ne misli, da nema materijala već podobro gotova za ovo!

God. 1908. nastojao sam pretiskati anastatičnom metodom Farlatiev Illyricum Sacrum, kojega nekoji svesci bjehu tiskani u manjem broju, a od drugih mnogi izgubljeni, ostavljaju ovo djelo nepotpuno u mnogim javnim bibliotekama Europe. Zbog našega nehaja ova namisao neuspjela. Donekle bolje za ovaj sadašnji pothvat o pretiskanju, popravljanju i, što je glavno, kritičnomu popunjenju ovoga djela.

Istraživanja od jednoga vijeka, osobito intenzivnije zadnjih decenija toliko na arhivalnomu polju, koliko na onomu pisanih dokumenata i kamenih spomenika širom naše domovine glede prvih početaka kršćanstva, pa sve dalje,

osobito pako dotični rezultati starinarskih iskopina u glavnomu gradu rimske Dalmacije, Salonae, ne samo su rasvijetlili, nego su ispravili, popunili, proširili naše znanje glede početaka kršćanske vjere u rimskoj Dalmaciji i u susjednim zemljama. Svjedoci su tomu mnogobrojni članci u splitskomu arheološkomu Bullettinu, Accessiones et Correctiones ad Illyricum Sacrum u istomu časopisu od O. Coleti-a, koji nastavljajući (god. 1775. – 1819.) Illyricum Sacrum, započet od Farlatia (1751. – 1773.), već spravljao u ovim Accessiones materijal za drugo izdanje ovoga djela; Kronotaksa solinskih biskupa i spljetskih nadbiskupa do X. vijeka, o kojemu djelu „capital en la matière" požalili učenjaci u Europi, da nije tiskan na kojemu pristupačnijemu jeziku; Analecta Bollandiana Bollandista u Bruxelles-u donijela su od 20 i više godina dosta kritičnih članaka o počecima kršćanske vjere u rimskoj Dalmaciji i u Moesia (Srbija). Prof. Zeiller na sveučilištu u Friburgu u Švajcarskoj već god. 1906. napisao je: Les origines chretiennes dans la province romaine de Dalmatie' a nedavno zamašno djelo (666 str.): Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l' Empire romain. Cabrolov Dictionnaire d'archeologie chretienne et de liturgie u XXXV. sv. god. 1916. nosi pod slovom D (Dalmatia) opširan članak o kršćanstvu u Dalmaciji rimskoj; Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu, Glasnik Zemaljskoga Muzeja za Bosnu i Hercegovinu, Izvješća u Mariboru. Carniola u Ljubljani, Carinthia u Celovcu, pa Jahreshefte des österr. „archäologischen Institutes nose rezultate važnih istraživanja o počecima kršćanstva u svim pokrajinama naše nove države, od južne Štajerske, Koruške pa do Macedonije. Ovo da ne napominjemo učena istraživanja ruskih, srpskih, bugarskih učenjaka i društava na polju starokršćanskomu i na polju bizantologije u opsegu naše nove Države. A počamši od VII. vijeka dalje, naime od dolaska Slavena u naše zemlje, koliko se nije novoga istražilo od jednoga vijeka i do kojih se novih rezultata nije došlo u pogledu crkvene povijesti u svim ovim zemljama?

Nego ovo je istom početak ovoga rada. Bogata je još naša zemlja: nije ona izvalila iz svoje utrobe sve blago što ga skriva; lakoma je i velikim trudom hoće ona da joj se povjesničko blago izvali. I dočim po našim i inozemnim arhivima možemo računati da nećemo naći više dokumenata za našu povijest, zemlja nam krije još mnogo toga. Jer, i ako je Solin rastvorio podobro svoju utrobu, našoj staroj kršćanskoj povijesti, nijesu još ostala kršćanska mjesta širom naše domovine. Na koncilima biskupa u Solinu god. 530. i 533. iz cijele tadašnje rimske Dalmacije prisutno je još dvanaest biskupija u području mitropolije Solinske. Koliko malo znamo o ovim biskupijama! Nekojima ne znamo ni za položaj.[5] Svaka je biskupija imala svoju katedralku (basilica episcopalis ili urbana); gdje su ove? Da nije nego ovo istražiti! Zemlje u rimskoj Panoniji superior i inferior malo su u ovomu ob'iru istražene. Glavni grad Panoniae superioris Sirmium dao nam je dosad malo iz kršćanske povijesti: grobište sv. Synerota. Okolo sadašnje župske crkve sv. Demetrija u Mitrovici leži pokopano starinsko blago, kao što i okolo zapuštene pravoslavne crkve grobišta sv. Jurja. O Fruškoj gori rekosmo. A gdje su benediktinske opatije i crkve po Dalmaciji VIII. – XII. vijeka i dalje? Gdje ostalih redova po Hrvatskoj, Slavoniji i ostalim zemljama? Gdje zadužbiue srpskih kraljeva po srpskim zemljama?

Da se može uspješno spravljati materijal za kritično drugo izdanje Farlatieva Illyricum Sacrum, treba istodobno sa povjesnim radom spojiti istraživanja topografična, iskapanja, da se iznesu na božje sunce stare uspomene naših krajeva, da se ovim dođe do konačnih rezultata u prijepornim pitanjima. Glava za sve ove radnje je tu: Benediktinac Morin; okolo njega okupit će se druge sile! Materijalnih sredstava ne bi smjelo uzmanjkati. A niti ovaj užasni

[5]) Kronotaksa solinskih biskupa itd. str. 55.

rat, sa svim svojim užasnim posljedicama ne bi smio biti zaprjekom ovomu radu. Ta Farlatiev Illyricum Sacrum tiskao se je od g. 1751. do 1819. preko rata i kakvog rata i europejskoga komešanja, zasnovan bio je g. 1708., a materijal se za nj počeo sakupljati već tada.

Eto i Episkopat nove Države, komu sam ja poimence priopćio ovu osnovu, iza kako se sporazumio sa O. Morinom, bavio se u konferencijama dneva 15.—20. srpnja ovim pitanjem, koje, uz Božji blagoslov, započnimo što prije!

I. JAKOVLJEVIĆ:

ZA ŽENOM

(Dva ulomka iz pripovesti „Izgubljeni koraci".)

I.

O da si zdravo, bela i šećerna! Na koturnima pristupam tebi, čedo svoje majke, gospođe Vladićke. Rođena si iz bogatunskih sanja svoje majke, i pala si kao tvrdi kamen u zatalasani kaos iskidane duše. Lice je tvoje vizija don Juana i smeh je tvoj ples bakantice. Otmena si poput trubadurove ljubavnice, i pristupaš k meni kao žena diplomate. Ja p zdravljam tebe pod zaklonom plavog jorgovana i posuću te cvećem lepljivog cinizma. Usne su tvoje raskošne kao barok, i na njih ću prilepiti dve hladne pijavice. Jer ja te ljubim, ponosna i svesna Realna i zaplesaću s tobom ples Matana Spreme. Pruži mi ruku i prođimo kroz ljude da vide cirkusku kraljevnu i pijana medveda! O, moja jedina, nepobediva i moćna Realna!

Gospođica ga pogledala začuđeno. Rumenilo zrelih trešanja i šipaka izniknulo je na njezinu licu, a oči su pitale: Jesi li ti to, Matane Spremo, pristojni i dobri?! Ona nije ničega razumela, i njezino je srce bilo zbunjena krojačica. Onda se odlučno okrenula na protivnu stranu i vetar je zalepršao plavim trakom. Trak je pasao meki struk te isticao razmer ženskih forma.

Matan Spremo gleda za njom i njemu je teško. Poslednji san miholjeg leta utopio se u zbilji cinizma. Poslednja je topla iskra umrla danas u ravnodušnom popodnevu.

— Vaše su slike ljubičasti salon ženskih sanja, slatke muzike i francuskih parkova. One su trgovina cveća za svadbu, imendan i svečanost nakon ženskog ispita zrelosti. U njima je malo srce koje vole zlatno prstenje i dragulje rahmetli Kleopatre. O, dođite, da se sjedinimo, nasmejani varvavin i načičkani barok. Da od plačne serenade i buntovne koračnice napravimo harmoničnu kompoziciju Zlate Vladićeve, slatke limonade, i obešenjaka Matana — lajao je za njom, dok se negde u daljini njena toaleta nije izmešala s drugima i upotpunila sliku velegrada.

Tresao je električnim stupom i o pločnik merio tvrdoću pete. Tramvaji su jurili kao nejasne henide, a jedna je prosjakinja pokazivala iskrivljeno lice i kričala. Odnekle je vetar podigao nekoliko papirića i Matan je Spremo oprezno pazio, kad će doći do njega da ih u zraku ulovi. U blizini se prodaju kobasice i zamataju se u novine u kojima Matan štampa svoje stvari. On se s nekom stalnošću nadao da će uloviti baš svoj fejton i unapred se radovao, kako će o tome pripovedati u redakciji.

— No nije ipak nema! — reče glasno i nervozno. Već dva sata ovde čekati strpljivošću fataliste, to je ipak za moje nerve preteška gimnastika.

— A odakle njoj pravo da me tako muči i ubija i ovo malo snage što mi preostalo od mog plesa sa životom. Pet puta se zaljuljao bat na katedrali, i ona bi morala najkasnije sada doći. Od tri do pet, on se posve dobro seća, rekla je na rastanku i obujmila ruku svojeg brata, da njega ostavi sama i zbunjena.

— Pa na kakvu si se to hazardnu igru bacio ti, Matane Spremo? Ti, bezgaćniče i boheme što fabriciraš „literaturu za vreme nakon obeda", dok na koncu meseca zbrajaš ručke.

i večere i računaš hoće li suma svega izići na 30? I neobrijan si danas, a tvoje hlače samo da ne zapevaju, tako su se nakostrušile na motkastim krakovima. I kako ćeš joj pristupiti i šta ćeš reći da odvratiš pozornost od svoga vanjskog čoveka? I čemu taj nemogući pokušaj koji vodi do sigurnog tvoga pada i s njime „smrti poslednjeg ogranka nekoć slavnog i uglednog roda Sprema“?

Matan se nasmejao u nutrini, a taj smeh potrese i stup i ljude i pločnik i sve ono što čini ulicu.

— Pa i bila bi šteta da propane slavni rod Sprema, nastavi on poslednju misao. Otac ti je bio najslavniji pijanac u svojemu mestu. Majka je tvoja samo tri put htela da se utopi. Otac je bio dobre volje, pa isprva pevao latinske litanije, a onda majci očitovao ljubav. Istinsku, vernu i mušku. Kako je kod njega običaj. Uzeo je kajiš pa ju mlatio i psovao i čupao joj duge plave kose, tako slične tvojima. Ona je plakala i svijala se nemoćno, a onda je pobegla. I rekla je: „Idem se utopiti!“ To je tako jasno i odrešito rekla, ti si posve točno razumeo i ciknuo. Poleteo si za njom i pao preko praga. Krv je šiknula i sutra je na hodniku bila duga crvena figura. Ti si ipak hteo za njom. Zasmela te sestrica i bacila te u krevet. „Daj, ne cmizdri se toliko, pašče jedno, već lezi pa dremaj!“ Tešila te ona srdačno i sestrinski. A bila je ona dobra i blaga, i samo se jedamput za obeda nabacila na te viljuškom. Viljuška se zabola ispod leve sise, i ti si bio sličan sredovečnom križaru, probodenom kopljem.

Nekakav je automobil zadrečao. Iza tog je dogmizao invalid s verglom u ruci. Onda nije bilo više ništa što bi ga istrglo iz njegova sveta, i on je mogao da se dalje sebi ruga.

— Evo, dvadeset i tri su mi godine. Studiram trgovačke nauke i punim novine. Studij mi donosi stipendiju, od koje se može živeti po meseca; pisanje opet izravnava troškove za brijanje. (I pri tome se nehotice dotakao oštre brade.) Zaplićem se u poslove koji stoje u očitoj opreci s mojim budućim zvanjem i ujutro brojim sive kuglice što se otkidaju od pluća.

— Ipak je ovaj život besciljan i besplodan, rekoh sinoć svojoj Imaginarnoj. Odgovorila mi:

— Vi biste trebali da se bavite samo pisanjem.

— Koliko je Vama godina, gospođice? — nasmejah se.

— Vi biste trebali da se bavite samo pisanjem, potvrdio je njezin brat.

— Vi ste puni esprita, polaska mi ona. Stil Vam je lak. Dar opažanja velik, a kultura obilna. Još ste malo, doduše, nesređeni, ali to će proći.

— Pišite, gospođice, odgovore uredništva!

Stas je njezin malo pognut, a oči su crne, ponosne i nestalne topline. Zastiđena i zarumenjena, ona seća na Grünewaldovu Madonnu koja sluša neočekivano Navještenje. Jako vole cveće i svako ga jutro zaleva. Cveće je puno toplih boja i mirisa, kao i njezina duša i slike. Veoma je nabožna i obećala mi da će za me moliti. Pitala me, da li i ja rado molim.

— Nekada sam i molio, no danas mi je to nemoguće, premda osećam lepotu molitve.

— I onda ste bili sretni?

— Kao večeras?

A bio je sinoć sretan, ali tužan. I mrtvac bi proplakao kad bi video šta se događalo u njegovoj duši.

— Glazba je opet zasvirala i nju povede nepoznati gospodin s rupcem u zapučku. Lagana i dostojanstvena, ona je svakom gestom pokazivala shvaćanje ritma i duše pesme. Ja sam ljubomorno promatrao vrtlog elegantnoga sveta i nju u njemu. Gunđao sam u ogrlicu i rukama prčkao po džepovima od kaputa.

— Na ulicama se izmenjuju suknje, suncobrani, lepeze i šeširi. Na ulicama duge kose, glasna reč i škripa kočija. No žene nema. Nje nema. I nikoga da me privuče svojim pogledima kao dvama kleštima. Da me svlada, nemirnu zverku, i otvori mi arteriju da proteče malo uzbibane i penušave krvi. A onda večeras ovde, na banalnom plesu purgarske aristokracije, ona, prebela i predobra. Skute bih joj poljubio, sokola joj ulovio, iz mora biser izvadio, govorio je do smešnosti patetički, jer ona mi je otkrila da žena jest. U izložbi ženskih telesa i toaleta da jest žena koja celim

nastupom afirmira svoj opstanak i demonski slatku snagu.

Tako je govorio Matan Spremo ne misleći da će sat kasnije izrugati se svojem histeričkom zanosu i sladunjavom patosu.

A nje jošte nema...

— Kada dođe, reći ću joj da je lepa kao smrt. Zapanjiće je ova poredba i ona će biti malo zbunjena. No sve će dobro proći. Ona je lepa kao smrt anemičnih svetica i suvonjavih eremita. Ona je grčki genij što plavom bakljom obasjava puteve na razmeđu dvaju svetova. Ona će me pažljivo slušati i bićemo sretni. Stiskaću joj bele, dugačke i oštre prste i pogledom ću pomilovati njezin stas. Ona će pripovedati tisuću ludorija i na rastanku mi reći:

— Mladi moj viteže, zbogom, i do viđenja. Sutra u ovo doba!

Matan Spremo se prenuo. Nepoznatim je čutilom osetio da je ona blizu. Okrenuo se na desno i doista video: u lila odeći ona ide i prati je gospodin koji nosi štap i gamašne. Mladi se literat smeo, pozdravio i okrenuo na protivnu stranu.

II.

— To ne smeta ništa! Kiša je obilna i kapi padaju po glavi težinom sveljudskog nerazumevanja. Kapi su prokisle misli, a komad je neba ruka udesa. Ulica je vijugasta reka na kojoj su izniknule prve večernje svetiljke.

— To je ipak bilo previše — reče na glas i ogleda se u izlogu. Njegovo je telo imalo oblik elipsina odsečka uzduž, a kosa je mrtvo visela kao nervi paralitičara.

— I kakav je uopće to način odgovaranja, srdio se dalje. Siromah čovek dva dana čeprka po tvojim radovima, kao kokoš po smetištu, i celi sat referira pred probranim društvom i u tvoju zgradu zabada i dleto i tuče čekićem i penje se po lestvama da je poruši, a ti se braniš sa dve reči. I koji je pristojan čovek na globusu do tebe učinio takvu infamiju? I misliš li ti da ovaj ples nad globusom i ljudima i uličnim mentalitetom nije ples luđaka koji zamenjuje glavu s nogama i njome lupa o zemlju, o zidove, o krevet i drveće? Pa, molim te, kakva je to ideja: situiranu i školovanu čoveku poslati dve bestidne slike zaraženih genitalija i napisati: VAŠE SRCE. I još k tome staviti svoj vlastiti potpis i zanimanje i stan i onda još ovako drsko prkositi i koliji i kiši i prolaznicima?

— O, njegovo je srce zaraženo! — bunio se Matan Spremo i ubrzao korake. — On je lagao, kao žena. On je ružan, kao harpija, mrzak mi je, kao alkohol, i prazan je, kao prosjakova čutura. Na njega ću pljunuti, njemu ću podmetnuti nogu da se sruši na ulici — opet je deklamirao naš osamljeni prijatelj. — Njemu ću prišiti jareći rep, okitiću ga čičcima i podmitiću fakina da mu saspe na glavu krošnju gnjilih smokava. Prema njemu nema obzira ni smilovanja. Prema njemu ne postoji estetika ni dobri ton ni žaljenje. Harpija, harpija i amonijak, to je on, gospodin s ružom u zapučku! — završi Matan Spremo svoj monolog velikom gestom.

— Ako ipak ona o tome nešto nasluti? — proključvalo je iz njega pitanje i raslo do sumnje pa straha i popelo se do užasne prepasti. Gonilo ga to pitanje iz njega, iz ulice, iz grada i globusa i on se našao pritisnut o beskonačan zid. — I ako je zazebe ovaj hlad moje duše i ona prođe pokraj mene kao obešenog zločinca? — drhtao je Matan Spremo i čupao kose i lakte iskrvavio o zid. No nikakva rešenja. I nikakva anđela na Maslinovu goru njegovih stradanja da donese napitak okrepe!

— Ah, meni ne treba ništa — snašao se mladi čovek. Pa ja sam na ulici. Kiša je obilna i kapi padaju po glavi težinom sveljudskog nerazumevanja. Kapi su prokisle misli, a komad je neba ruka udesa. To je sve što pozitivno znadem, a ostalo leži u krilu sudbine, kao moj otac u krilu Abrahama. Pa dobro sam učinio! Savršeno, dobro i duhovito. Zašto me je pred njom ponižavao, kada mu je i zvuk moga glasa nepoznat i kad mene nije bilo među njima? I nema li svaki čovjek pravo da se brani svojim sredstvima i bez samilosti ništi sve negativno?

— No, pa čemu ova polemika i obrana, kad je dan tako milostiv i dobar i u sebi krije more zanimivosti? Blagoslovimo njega i sve ono, što nam nosi! Pozdravimo i glasne bo-

love i tihe radosti i pustimo život i ljude neka idu svojim putem. Njihovi su putevi duboko urezane kotline i smer njihova života posvema je uvetovan ovim okolnostima. Zadaća je naša samo urediti odnošaj prema svemu tome i ustanoviti distanciju između sebe i susretnika. To je tačka živa i neizbrisiva. Iza nje je mrtva tačka koja znači: ne brinuti se za ništa. Odeliti se od ljudi i srasti uza se. Pita li nas netko, budimo pristojni pa odgovarajmo najspremnije. Pripovedajmo, ako želi, dva duga sata i smeškajmo se i zabavljajmo publiku. Matan Spremo znade da će uvek tako uraditi. Onda će se rastati. On će opet da nastavi gde je stao. Kao da se ništa nije dogodilo. Kao da kroz taj interval nisu planeti prevalili nepoznate staze i nečije raspevano srce doživelo svoju Kalvariju.

No, pa zašto da se opet nađemo? Ja i ona. Ona je bila na plesu i rekla ti nekoliko dobrih reči. Slušala je tvoj glas i zaneseno se približavala tebi. Ti si kidao komadiće svoje duše i pitao je kao kupinama. Omamio ju miris iz tvoga nepoznatog sveta. Kao miris jakih parfuma, i sada je zasicena. Njoj ne treba više ništa. Sutradan je prošla s ispeglanim gospodinom i jedva ti odvratila na pozdrav.

Međutim, čemu da se čovek radi žene muči? Sve su žene od iste supstancije. Jedino ih razlikuje odelo, naobrazba i telesni oblik. Dakle stvari vanjske. To su stvari dosta ravnodušne i Matan Spremo mora preći preko njih.

A njegova se majka triput htela utopiti. Njemu je bilo deset godina, kad se otac doteturao opet pijan. Sestra se kroz to vreme udala, i Matan Spremo sam je živeo s majkom i ocem. Otac je zahtevao da majka peva. Tugaljivo i boležljivo. A onda besno i strastveno. Iz majčina su oka vrcale suze kao svetle varnice i tekle licem kroz ubražđene nabore. Ona je morala da pred sinom peva, kao ciganka, i to ju je poništavalo. Otac nije na to pazio i kada je bilo dosta pesme i plača, zavitlao je svetiljkom. Petrolej se prolio i po celoj sobi prosuo zagušljivi zadah. Majka je pobegla i sin s njome. Šetali su dugo zamišljenim stazama. Staze su bile dobre i vodile ih, gde su retki prolaznici. Onda se obadvoje vraćalo kući, pa prisluškivalo na prozorima. Hoće li se već jednom smiriti? Isprva se čula psovka, no iza toga je opet bio mir. Matan je krišom izneo iz kuće nešto posteljine za sebe i za majku. Prostreše u bašči. Majka je drhtala od stida i dugo ljubila sina.

— Samo ne budi poput njega! Zar ne dete, ti ćeš uvek biti tako dobar? Ti ćeš voleti svoju mamu i mi ćemo zajedno u miru živeti?

Matan Spremo samo što se nije ugrizao za ruku.

— Moja je majka prevalila Golgotu i ona je dobri duh koji na me rosi tople blagoslove. Moja je majka žena, i ja, danas, lutajući mokrim ulicama, grdim ženstvo i nju po njemu.

Onda opet navreše uspomene: stara kuća, reka i proletni pejzaž. Sve je u njemu oživelo. Sve je govorilo glasom njegove duše i stapalo se u jedan lik — njegove mladosti. Matan Spremo često je hteo da to negde napiše. Kao danas, on bi žurno trčkarao ulicama, smejao se i stiskao zube. Živeo bi potpuno ličnim životom i ustrajno stvarao. I kada je mislio da će sve to moći da presadi na papir i da će svaka reč biti zadrhtala suza i zatitrali osmeh, bacio bi se u prvu kavanu i srušio se na fotelj. Ni jedne reči, ni jedne ekstaze! Kao njegovo telo, srušio se i unutrašnji svet i sada je tamo razoreni Jerusalem. Sve što je bilo u njemu prosulo se po velegradskom pločniku, i sada je u njemu mir nakon potresa.

Svest o toj nemoći bila je kao kudrov koji ugriza. Matan Spremo stvaraše na ulici: romane, novele i fejtone. No malo, vrlo malo pisaše. Svet njegovih produkata bio mu je stran i apatičan. Gledao je u njega kao radnik u dovršeni posao. Veselila ga samo misao svršena dela. Koje će biti čitano, uzneseno i pokuđeno, i koje će sutra biti njegova Gorgona i protegnuti krik: to nisi ti, to nisi ti! Ne stvaraš, jer ne ljubiš. Unutrašnji je život žena i njega treba uvek jednako ljubiti poput žene. Umetničko delo dete je ljubavi kao bračno čedo. To dvoje spaja nepoznata veza i jedno bez drugoga jest materija bez forme.

— Gospodine Spremo!

Odmah je prepoznao toplinu njezina glasa i pošao prema njemu. Stajala je u veži nepoznate kuće i čekala da kiša prestane.

— Kako je Vaše lice bledo, i oči upale! Sigurno ste opet recitovali odu Bakhosu?

— Ne, gospođice, ne usuđujem se više bacati na takve smionosti. Smrtno sam zaljubljen u život i zdravlje i zato se odrekoh svega što mi može naškoditi.

— No, pa šta ste radili? Gde ste bili? Jeste li što pisali.

— Da, da, tako, tako! Momentano sam plesao nad globusom.

Pogledala ga koketno i stavila mu ruku na rame.

— Vi imate vrlo značajnu ruku. Prsti su fini, malo zaoštreni. Cela forma upućuje da više uzimate nego dajete.

Izvadila je bonbon iz svilene kesice i turila mu ga među zube.

— I tako je oprovrgnuta Vaša tvrdnja.

— Jer za jedan bonbon kupiste i zadnji deo slobodnog mene, reče nesigurno.

— Napišite za mene novelu!

— Ja bih s Vama hteo da doživljavam novele.

— Htela bih da samo za me napišete novelu, ali ne ljubavnu. Samo nas dvoje smelo bi da za to znade i da se raduje.

— Ja bih opet hteo da s Vama doživim isključivo ljubavnu novelu i bilo bi mi ravnodušno, da li za nju znade i ostali svet.

Zlata je izvukla iz meke kožnate torbice neznatnu knjižicu. Bio je to sramotno loš prevod neke, valjda švedske studije.

— Ovaj čovek piše da se muškarci najpre zaljubljuju u dušu a onda u telo. Kod žene je obratno.

— On se vara, gospođice! Muškarac se često zaljubljuje samo u dušu ili samo u telo. Može i u obadvoje. Ali kojim redom, to je neizvesno i ne da se tako a priori utvrditi. Kako je kod žene, Vi ćete to bolje znati. Ako je ispravno njegovo mišljenje, onda ću se dragovoljno podvrgnuti celibatu. Nijedna me ne će voleti.

— Vi se bavite ovim problemom?

— Ja se ovog časa bavim sobom i Vama i ovim značajnim citatom, pa dolazim do spoznaja koje mogu tako silno uzbibati dušu. A s kojim ste ono gospodinom prolazili pred tri dana?

— Tako, bio je znanac s poslednjeg plesa. Poznajem ga koliko i Vas.

Matanu Spremi zamračilo se pred očima. Ona stavlja mene u istu novčarku s prvim kicošem. Kicoš ima telo, ja imam dušu. Žena preko tela zavole dušu. Samo preko tela. Nikada obratno! Iskrivio je u sebi usne i pogledao ju razasuto. Buncao je nesuvislo i čitao cimere. Govorio je ludorije, a ona se čudila tolikim kontrastima

— Kiša je prestala i sad ćete me otpratiti do kuće.

Pošao je indiferentno s njom i ozbiljno se zanimao za najnoviju francusku modu. Nije mu se nikako sviđalo što mlade dame počinju ići bez čarapa. Ženska je noga bljutavo sentimentalna, a drugome pokazivati svoje gnjate, činilo mu se tako neukusno te je četvrt sata dokazivao kako to ne valja.

— Gospodine Spremo, zašto se toliko uzrujavate?! Tà ni ja ne rekoh da je to lepo i ukusno. Ali: sad smo pred kućom. Zahvaljujem na pratnji, i nastojte da se što skorije vidimo.

Jedna se dama ponosno penjala uza stepenice.

Dr. RUDOLF HORVAT:

VJEKOSLAV KLAIĆ

Prigodom 70-godišnjice njegove.

BEZ ikakove javne proslave navršila se 28. srpnja 1919. sedamdeseta godišnjica rođenja profesora Vjekoslava Klaića, jednoga od najvećih umnika naroda hrvatskoga. Kao zahvalan učenik njegov želim ovdje prikazati barem život i književni rad prof. Klaića.

I. ŽIVOTOPIS.

Vjekoslav Klaić rodio se 28. srpnja 1849. u Garčinu, gdje je tada njegov otac Franjo službovao kao učitelj. Ipak nije Klaić svoje djetinjstvo sproveo u tome slavonskom selu, već u Varaždinu, kamo je njegov otac bio premješten za učitelja na tada osnovanoj maloj realci. Jedva je Klaić navršio 8 godina, kad ga je otac g. 1857. upisao u gimnaziju. Prva 3 razreda svršio je Klaić u Varaždinu a dalnja 3 razreda u Zagrebu, gdje je njegov otac g. 1860. postao ravnateljem gornjogradske pučke škole.

Kad je Klaić svršio 6. gimnazijski razred, pošao je god. 1863. u nadbiskupsko sjemenište. Tamo je sproveo 4 godine, koje su dušu njegovu napunile ljubavlju za sve, što je istinito, lijepo i dobro. Pripadom spominjem, da je boravak u klerikatu znatno utjecao i na mnoge druge Hrvate, koji su kasnije kao svjetovnjaci dobro djelovali na političkom, književnom, umjetničkom ili znanstvenom polju. Ovdje ne mogu izbrojiti sve odlične Hrvate, koji su nekada bili u klerikatu, ali ne postadoše svećenici, već se posvetiše svjetovnomu staležu. Ipak spominjem, da su po nekoliko godina u klerikatu sproveli među ostalima također: dr. Ante Starčević, dr. Eugen Kvaternik, Ivan Perkovac, dr. David Starčević, dr. Blaž Lorković, dr. Mile Starčević, Fran Kurelac, Janko Jurković, Đuro Deželić, dr. Tomislav Maretić, Josip Eugen Tomić, Rikard Jorgovanić, dr. Ivan Broz, dr. Tadija Smičiklas, dr. Ivan Hoić, Silvije Kranjčević, prof. Stjepan Kućak, Ivan Rabar, prof. Franjo Valla, dr. Đuro Šurmin, prof. Franjo Dugan, dr. Josip Hoholač, prof. Franjo Korlević, dr. Mato Drinković, dr. Viktor Novak, Lujo Varga Bjelovarac, te još mnogi hrvatski profesori i književnici.

Klaić je na liceju u zagrebačkom klerikatu svršio sedmi i osmi razred gimnazije, te prvi i drugi tečaj bogoslovije, položio g. 1865. ispit zrelosti na vanjskoj (gornjogradskoj) gimnaziji. „Zbor duhovne mladeži“ posjeduje krasnu knjižnicu, u kojoj je Klaić pročitao sva historijska djela. Uz to se Klaić u klerikatu mnogo bavio glazbom i pjevanjem kao revan član tamošnjeg „Vijenca“. Poput svih klerika bijaše i Klaić vatren hrvatski rodoljub. Zato je pomno pratio razvitak tadašnjih političkih prilika u Hrvatskoj i u cijeloj habsburškoj monarhiji, koja je punih 7 godina kolebala između centralizma i federalizma, da se konačno odluči za nezdravi i za nju ubitačni dualizam. U to doba zaredaše u Hrvatskoj političke brošure, koje su pisali dr. Franjo Rački, dr. Eugen Kvaternik, Ivan Kukuljević, Ivan Perkovac i drugi političari: Ove su brošure na dušak čitane u zagrebačkom klerikatu, gdje se za njih osobito zanimao mladi Vjekoslav Klaić.

Uvjerivši se, da nema zvanja za svećenički stalež, ostavi Klaić g. 1867. nadbiskupsko sjemenište, te se posveti profesuri. Tada je u Hrvatskoj bilo jedva desetak srednjih škola, ali i one osjećahu pomanjkanje profesora, premda su kod nas službovali mnogi češki i slovenski profesori. Vlada je sebi pomagala tako, da je za suplente na gimnazijama namještala odlične đake, koji su tekar položili ispit zrelosti. Između ovakovih suplenata birala je kasnije vlada opet najbolje, da ih pošalje u inozemstvo, gdje će na kojemu sveučilištu izučiti filozofiju i položiti profesorski ispit.

Klaiću bijaše jedva 18 godina, kad li ga vlada na jesen g. 1867. pošalje u Varaždin za suplenta na tamošnjoj gimnaziji. Ovdje ostade Klaić dvije godine, predavajući većinom povijest, te proučavajući povjesne knjige i rasprave. Vlada mu na jesen g. 1869. dade štipendiju, da uzmogne u Beču proučiti povijest

i zemljopis kao glavne struke. Na bečkom sveučilištu bijahu Klaiću profesori glasoviti tadašnji učenjaci: Sickel, Jähger, Lorenz i Aschbach. Boraveći u Beču počeo se Klaić prviput baviti historijskim istraživanjem.

Kako je u Hrvatskoj još uvijek bila oskudica profesora, nije vlada mogla dočekati, da Klaić dovrši sveučilišne nauke. Ona ga je u Beču pustila jedva 5 semestara, a zatim ga je (na proljeće g. 1872.) pozvala u Zagreb, da nastavi službovanje na gimnaziji zagrebačkoj. Ipak se Klaić marljivo spremao za profesorski ispit, te je g. 1873. osposobljen za profesora povijesti i zemljopisa.

Pravim učiteljem gimnazije zagrebačke bio je Klaić imenovan 28. rujna 1873. Od toga doba pa sve do danas službuje on kao profesor neprekidno u Zagrebu. Prvih 20 godina predavao je Klaić zemljopis i povijest na gimnaziji, a 25. studenoga 1893. imenovan je kr. javnim redovitim profesorom opće povijesti na sveučilištu zagrebačkom.

Da su kod nas bile povoljnije prilike, postao bi Klaić sveučilišnim profesorom barem 10 godina prije, nego li je zaista postao. Kad je naime umro Matija Mesić, prvi rektor sveučilišta hrvatskoga, dobio je Klaić god. 1879. časnu zadaću, da „kao suplenat" zamijeni Mesića u predavanju hrvatske povijesti na sveučilištu. Ovu je čast polučio Klaić zato, što je dotle već napisao mnogo rasprava i crtica iz hrvatske povijesti. Kao suplenat predavao je Klaić hrvatsku povijest na sveučilištu do godine 1882., kada je mjesto njega sveučilišnim profesorom za hrvatsku povijest imenovan Tadija Smičiklas, koji je tada u „Matici Hrvatskoj" doštampao veliko djelo „Povijest hrvatska".

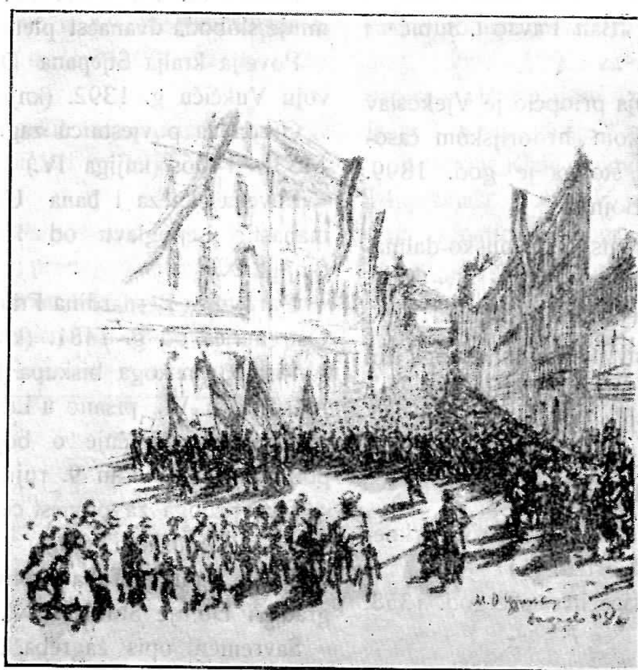
Za hrvatsku povijest bilo bi vrlo korisno, da je vlada g. 1882. imenovala sveučilišnim profesorom također Klaića. Ta mi imademo jednu jedinu univerzu, te bi ona morala imati više hrvatskog obilježlja, nego li ga imade. Zato bi trebalo na sveučilištu podržavati nekoliko profesora za hrvatsku povijest, književnost, jezik i zemljopis. Ali kod nas je posve obrnuto: mi imamo jednoga jedinoga profesora za hrvatsku povijest, ali zato dva profesora za opću povijest i dva profesora za historijske pomoćne nauke (paleografiju i arheologiju).

Klaića je duboko u srcu zaboljelo, kad je g. 1882. morao ostaviti sveučilište, pa svoje umne sile trošiti na gimnaziji. Neko se vrijeme činilo, da će Klaić napustiti historijsku nauku, te se posvetiti zemljopisu, glazbi i žurnalistici. Klaić je zaista 27. travnja 1884. postao privatnim docentom na sveučilištu za geografiju južnih Slavena. On je marljivo surađivao kod „Obzora", gdje je pisao duhovite feljtone. Od g. 1883. do god. 1889. bio je Klaić urednik „Vijenca"; gdje je ispunjavao sav „Listak" zanimivim bilješkama, crticama i kritikama, a uz to neumorno čitao, ispravljao i dotjerivao rukopise mladih pisaca, od kojih je mnoge (pa i samoga Gjalskoga) uveo u hrvatsku književnost. Svoje uređivanje „Vijenca" opisao je Klaić u članku „Mile uspomene", koji je štampan u I. knjizi „Hrvatskoga Kola".

U „Hrvatskom Sokolu" osnovao je Klaić g. 1882. poseban orkestar, kojemu je sve do g. 1890. bio valjan dirigent. Sam Klaić umio je svirati više glazbala, a proučio je teoriju i povijest glazbe, dapače i kontrapunkt. Klaić se bavio i skladanjem, te je štampom izdao svojih „Šest pjesama za jedno grlo i glasovir". Od Klaića potječe također onaj popularan četveropjev „Misli moje"; tu je upravo čuvstveno protumačio ovu krasnu Preradovićevu pjesmu. Divna je i Klaićeva skladba za Nemčićevu pjesmu „Na Nehaju gradu". Klaić je g. 1892. uređivao i glazbeni časopis „Gusle", u kome je iznio „Prineske za biografiju hrvatskih glazbenika" i neke druge stručne radnje. Osobite zasluge stekao je Klaić za „hrvatski zemaljski glazbeni zavod", (današnji „Hrvatski konzervatorij"). On je u tome ognjištu glazbe i pjesme od g. 1890. sve do danas zamjenik ravnatelja i predsjednika. Klaić je tamo istisnuo tuđinštinu i unio hrvatski duh, pri čemu je često nailazio na teške zapreke. Klaić je ovu školu proširio i modernizovao, a pri tom vazda umio naći materijalnih sredstava.

Postavši g. 1893. sveučilišnim profesorom, vratio se Klaić historijografiji. Bilo bi za nauku bolje, da su ga barem tada imenovali profe-

sorom hrvatske, a ne opće povijesti. Klaić je naime uvidio, da nema smisla ni potrebe, da Hrvat istražuje povijest Italije, Njemačke, Franceske, Engleske ili Rusije, kada svaka od tih zemalja ima sijaset domaćih historičara. Zato je Klaić u svojim predavanjima na sveučilištu iznosio samo rezultate istraživanja stranih historičara, a sam se posvema predao istraživanju neispitane još hrvatske povijesti. Tako radi Klaić još i danas. On može ponosno reći, da je u školskom radu djelovao dulje, nego li ijedan drugi hrvatski profesor.

M. D. ĐURIĆ: MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918.

II. KNJIŽEVNI RAD.

Još kao bečki đak napisao je Klaić crticu: „Bog Svetovit i proročište mu Arkoni“. Ovu crticu štampao je Ivan Perkovac 6. kolovoza 1870. u „Vijencu“. Prema tomu slavit će Klaić g. 1920. pedesetgodišnjicu književnoga rada svoga. Prigodom ove zaista rijetke slave treba da se Klaiću dostojno oduži narod hrvatski. Klaić je naime napisao toliko i takovih djela, da u tome pogledu nema premca među hrvatskim književnicima. Uz književni jubilej mogao bi Klaić g. 1920. proslaviti i pedesetgodišnjicu svoje profesorske službe.

Prve svoje historijske rasprave i crtice objelodanjivao je Klaić u „Vijencu“. Tamo izađe g. 1870. Klaićeva crtica: „Samo, kralj slovenski“; godine 1871. „Oporuka posljednjega Držislavovića“, „Dmitar Svinimir kralj hrvatski“ i „Petar Kresimir IV. Veliki“; godine 1872. „Seoba Hrvata“, „Smrt kralja Svinimira“ i „Hrvatska straža u Španiji“; godine 1873. „Petar Svačić, posljednji kralj hrvatski“ i „Pavao Šubić i sin mu Mladen“; godine 1874. „Matija Gubec“; godine 1876. „Grobničko polje“ i „Potres Dubrovnika“; godine 1878. „Simeon Veliki, car bugarski“, „Petar Veliki“ i „Jajce u Bosni“; godine 1878. „Tri crtice iz hrvatske povjesti XII. stoljeća“; godine 1879. „Stjepan Kotromanić“ i „Podatci za povjest grada Osijeka“; godine 1882. „Slavonija od 10. do 13. stoljeća“; godine 1883. „General Matija Rukavina u Trogiru“; godine 1884. „Ban Ivan Karlović“; godine 1885. „Grof Janko Drašković“, „Ime Srb“ i „Četvrti srpanj 1848.“; godine 1886.

„Imena braće, što su tobož Hrvate dovela na jug"; god. 1887. „Hrvatski knezovi u 13. stoljeću"; god. 1889. „Priča o Čehu, Lehu i Mehu" i „Kako su Turci osvojili Požegu"; godine 1890. „Ime Dubrovnik", „Jadvigina žrtva", „Ime Hrvat u historiji slavenskih naroda" i „Razboj na Krbavskom polju"; godine 1891. „Ivan Crnojević, posljednji gospodar Zete", „Velika i Bijela Hrvatska" i „Crtice o Vrbovskom"; godine 1892. „Neznana junakinja" i „Kako je postala pjesma: Još Hrvatska ni propala"; godine 1893. „Hrvati i Srbi"; godine 1895. „Nešto o krsnom imenu"; godine 1896. „Vladislava Nelepića" i „Sužanj u Levi"; napokon godine 1897. „Ban Pavao I. Šubić" i „Ban Mladen II. Šubić".

Velik dio svojih radnja priopćio je Vjekoslav Klaić u jedinom hrvatskom historijskom časopisu „Vjesniku arkiva", što ga je god. 1899. pokrenuo dr. Ivan pl. Bojničić.

U „Vjesniku kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva" izađoše ove Klaićeve historijske rasprave, crtice i bilješke:

Porijeklo banske časti u Hrvata (knjiga II.)

Hrvatski bani za narodne dinastije (I.)

Hrvatski bani za Arpadovića (I.)

O neupotrebljenom dosad prilogu za povjest hrvatsku na početku XII. stoljeća. (III.)

Darovnica kralja Bele III. (IV.) krčkim knezovima za Senj jest patvorina. (I.)

Admirali ratne mornarice hrvatske god. 1358. do 1413. (II.)

Crtice o vukovskoj županiji i Đakovu u srednjem vijeku. (II.)

Osnutak manastira Lepoglave i povjest njegova u XV. stoljeću od godine 1400. do godine 1495. (knjiga X.)

Tri Sekelja (Zeckel, Székely), rođaci Ivana Hunjada. (III.)

Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu od god. 1477. do god. 1502. (knjiga III.)

Ispravak kronici Ivana Turčanskoga. (I.)

Pad Obrovca, Udbine i Jajca. Prilog za hrvatsku povjestnicu g. 1527. i 1528. (knjiga VII.)

Popis ratne daće u Slavoniji godine 1543. (knjiga IX.)

Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg god. 1527. – 1848. (knjiga X.)

Matija Kirinić (1746 – 1805.) i njegov sinovac Valentin Kirinić g. 1783. – 1840. (knjiga IX.)

Regnum Croatiae et Dalmatiae (knjiga XIII.)

Pavao Zondinus i osnutak ugarsko-ilirskoga kolegija u Bologni g. 1553. – 1558. (knjiga XIV.)

Osim ovih studija iznio je Klaić u „Vjesniku arkiva" također ove priloge za poznavanje hrvatske povijesti:

Pismo ugarskoga kralja Ladislava I. opatu montekasinskomu Oderiziju. (knjiga III.)

Isprava od 10. junija 1370., u kojoj se spominje sloboda dvanaest plemena hrvatskih. (X.)

Povelja kralja Stjepana Dabiše, izdana Hrvoju Vukčiću g. 1392. (knjiga II.)

Građa za povjestnicu zagrebačkih biskupa g. 1433. – 1466. (knjiga IV.)

Povelja kneza i bana Ulrika Celjskoga za manastir Lepoglavu od 15. listopada 1455. (knjiga X.)

Darovnica Bernardina Frankopana za Martina Oštreherića od g. 1481. (knjiga X.)

Pismo ninskoga biskupa Jurja Divnića papi Aleksandru VI., pisano u Lici 27. rujna 1493., u kojemu izvješćuje o boju na Krbavskom polju pod Udbinom 9. rujna 1493. (knjiga V.)

Dva priloga za povjest cisterčanskoga samostana u Topuskom. (III.)

Tužba Franje Taha protiv kmetova Susjedgrada i Dolnje Stubice. (XI.)

Savremeni opis zagrebačkoga požara od g. 1706. (knjiga XII.)

Zanimiva isprava od g. 1605. o hrvatskim buntovnicima. (XII.)

Prilozi za životopis Bartola Georgijevića, pisca o Turcima u XVI. stoljeću. (XIII.)

Nekoliko priloga za povijest hrvatske pragmatičke sankcije od g. 1712. (knjiga XIV.)

Smrt Gregorija Tepečića i njegovih drugova. (XIV.)

Dva priloga za povjest Isusovaca u Zagrebu. (XVI.)

Neke od ovih Klaićevih radnja u „Vjesniku arkiva" pobudiše u Hrvatskoj općenito zanimanje. Kao takovu naročito spominjem „Kan-

didaciju bana po hrvatskom saboru“, gdje je Klaić iscrpivo prikazao, kako su hrvatski sabori od g. 1527. do g. 1848. vršili svoje pravo, da kralju predlažu po nekoliko Hrvata, između kojih neka kralj onda jednoga imenuje banom.

Lijepe su i historijske rasprave, što ih je Klaić objelodanio u „Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva“. U tome godišnjaku, što ga od g. 1895. uređuje dr. Josip Brunšmid, štampao je Klaić ove svoje radnje:

Rodoslovje knezova Nelepića od plemena Svačić. (Sveska III.)

Ime i porijeklo Frankapana. (Sveska IV.)

O Knezu Novaku g. 1368. (Sveska IV.)

Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i u prvoj četvrti XVI. stoljeća od g. 1409. do g. 1526. (Sveska VIII.)

O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske od g. 1091. do g. 1207. (Sveska VIII).

Topografske sitnice. (Sveska IX.)

Krapinski gradovi i predaje o njima. (Sveska X.)

Zanimljiv pečat hrvatskih banova Jurja Draškovića i Franje Frankapana. (Sveska X.)

Novi koledar u Hrvatskoj i Slavoniji. (Sveska XI.)

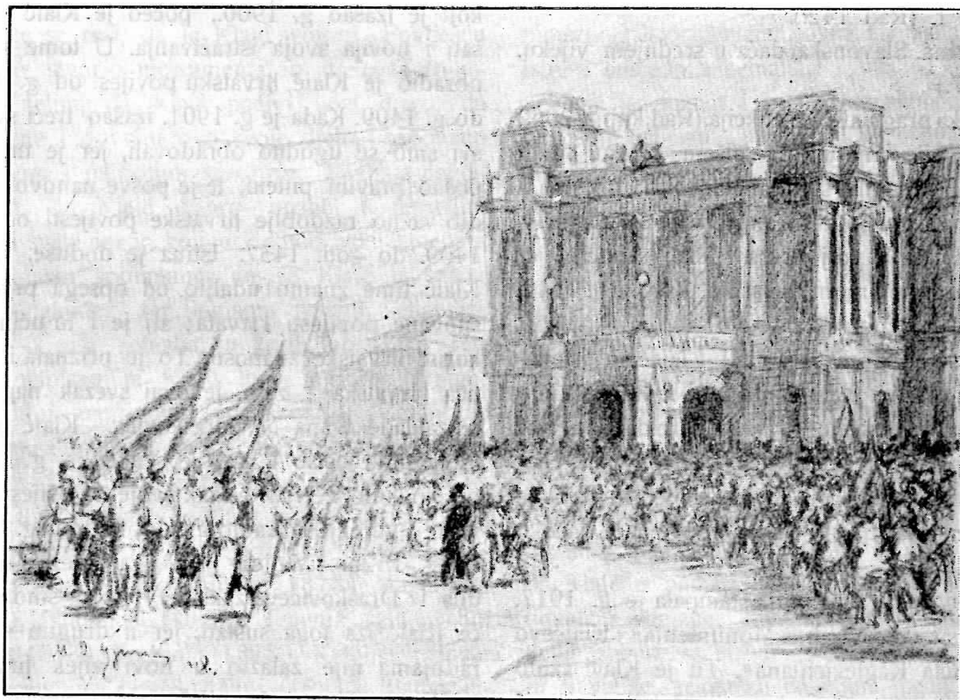
Prilozi za povjest grada Zeline. (Sveska XI.)

Zaključci hrvatskih sabora i njihova sankcija za prva tri Habsburgovca. (Sveska XI.)

Episcopatus Ludrensis u Dalmaciji. (Sveska XII.)

Klaić je mnogo radio za hrvatska književna društva. Tako je „Društvo sv. Jeronima“ god. 1880.—1883. izdalo Klaićev „Opis zemalja, u kojih stanuju Hrvati.“ To je u 3 sveska još i danas najbolji historijski zemljopis Hrvatske, Slavonije, Bosne, Hercegovine, Istre, Dalmacije, Rijeke i Međimurja. Jednako je Klaić namjeravao popularizovati hrvatsku povijest. Zato je god. 1886.—1891. za „Društvo sv. Jeronima“ napisao „Pripovijesti iz hrvatske povijesti“, ali je u 3 sveska dospio samo do g. 1526.

Mnogo je Klaić djelovao u „Matici Hrvatskoj“, gdje bijaše potpredsjednik, a sada je začasni član. „Matica“ je g. 1897. izdala Klaićevu knjigu „Bribirski knezovi od plemena Šubić“. Tu je prikazao povijest Šubićeve obitelji do g. 1347. kada uzeše ime „Zrinski“. Jednako je

M. D. ĐURIĆ: MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918.

Klaić htio prikazati obitelj Frankopana. U tu svrhu izdala je „Matica" g. 1901. Klaićevu knjigu „Krčki knezovi Frankapani", gdje se iznosi povijest ovih glasovitih hrvatskih velikaša do g. 1480. Kratak prijegled cijele obitelji Zrinsko-Frankopanske prikazao je Klaić kao uvod u knjigu „Posljednji Zrinski i Frankopani", koju je „Matica" izdala g. 1908., te u kojoj je svoje radnje iznijelo 10 književnika. Klaić je surađivao također u godišnjaku „Hrvatskom Kolu", što ga je izdavala „Matica Hrvatska". Tako je u 3. knjizi „Hrv. Kola" štampao oveću svoju historijsko-geografsku studiju o „Duvanjskom polju", gdje se po predaji krunio kralj Tomislav.

Tekar godine 1898. počeo je Klaić raditi u „Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti". Tamo je dosada u „Radu" objelodanio ove svoje rasprave:

Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća. (Rad, knjiga 130.)

Rodoslovlje knezova Krbavskih od plemena Gusić. (Rad 134.)

O hercegu Andriji. (Rad, knjiga 136.)

Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (Rad 142.)

Marturina. Slavonska daća u srednjem vijeku. (Rad 157.)

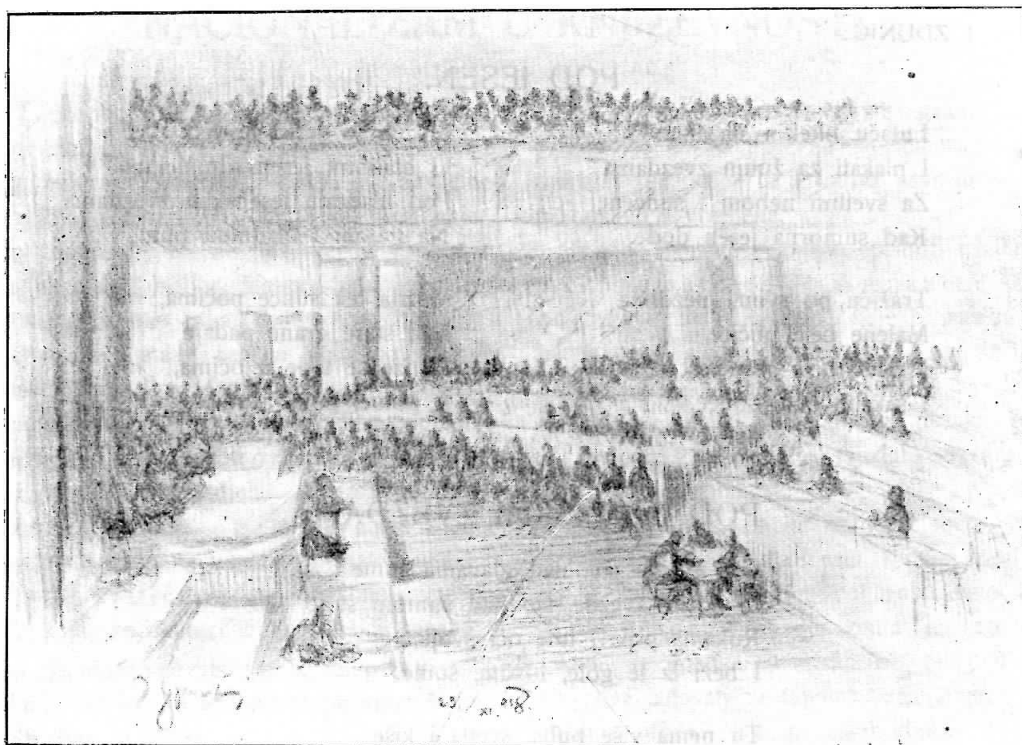
Hrvatska pragmatička sankcija.(Rad,knjiga 206.)

Ovdje nije mjesta, da pišem ocjenu ovih krasnih povjesnih studija. Osobito mjesto u hrvatskoj historijografiji zapremaju Klaićeva istraživanja o hrvatskoj pragmatičkoj sankciji, jer je s velikom pomnjom razjasnio, kako je g. 1712. došlo do toli važnoga zaključka sabora hrvatskog. Jednako su zanimivi rezultati Klaićevih istraživanja o hrvatskim plemenima, koja se ne spominju samo u „Memorijalu" Tome Arciđakona, već također u nekim sredovječnim ispravama sve do 16. vijeka. Lijepo je Klaić osvijetlio plaćanje kunovine (marturine) kao sredovječne daće u Slavoniji.

Jugoslavenska akademija štampala je g. 1917. kao 42. svezak svojih „Monumenta" Klaićevo djelo „Acta Keglevichiana". Tu je Klaić iznio historijske spomenike glasovite obitelji Keglević od g. 1322. do g. 1527. Ove povelje oživio je opširnim hrvatski pisanim uvodom, gdje je prikazao povijest grofova Keglevića, koji su važnu ulogu igrali u prošlosti naroda hrvatskog.

Klaić je neke svoje radnje izdao u posebnim knjigama izvan edicija spomenutih književnih društava. Tako je u vlastitoj nakladi g. 1882 štampao svoju „Povijest Bosne". To je krasno djelo, obrađeno na temelju prvih izvora. Kako se onda i vanjski svijet zanimao za Bosnu, prevedena je ova Klaićeva knjiga također na njemački i madžarski jezik. — Nakladom grada Zagreba objelodanio je Klaić štatut grada Zagreba od g. 1607. u posebnoj knjizi i kratak nacrt povijesti zagrebačke u „Albumu grada Zagreba". Potonju radnju, za koju se pokazalo veliko zanimanje, preštampao je Klaić g. 1908. u posebnoj knjižici.

Knjižara S. Kugli u Zagrebu povjerila je Klaiću izradbu velike „Povijesti Hrvata". Od ovoga djela izašao je g. 1899. prvi svezak, koji je zapremio najstariju hrvatsku povijest od početka do g. 1301. Djelo je opremljeno slikama, poveljama i crtežima. U prvom svesku prikupio je Klaić većinom svoje već prije štampane rasprave i crtice. Ali već u drugom svesku, koji je izašao g. 1900., počeo je Klaić donašati i novija svoja istraživanja. U tome svesku obradio je Klaić hrvatsku povijest od g. 1301. do g. 1409. Kada je g. 1901. izašao treći svezak, svi smo se ugodno obradovali, jer je tu Klaić pošao pravim putem, te je posve nanovo obradio važno razdoblje hrvatske povijesti od god. 1409. do god. 1457. Istina je doduše, da se Klaić time znatno udaljio od opsega prvo zasnovane povijesti Hrvata; ali je i to učinio na korist hrvatske znanosti. To je priznala i „Matica Hrvatska"; zato je ovaj svezak nagradila iz zaklade Ivana N. Draškovića. — Klaić je na tome putu ostao i nadalje. Tako je g. 1904. objelodanio četvrti svezak svoje „Povijesti Hrvata", gdje je obradio razdoblje od g. 1458. do g. 1526. „Matica" je i ovaj svezak nagradila iz Draškovićeve zaklade. — Bojali smo se, da će Klaić iza toga sustati, jer u drugim svojim radnjama nije zalazio u novi vijek hrvatske povijesti. Tim veća bijaše naša radost, kada smo iza 8 godina ugledali omašan peti svezak

M. D. ĐURIĆ: MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918. (U hrvatskom saboru.)

„Povijesti Hrvata", u kojemu je Klaić prikazao hrvatsku povijest od g. 1526. do g. 1608.

Može se reći, da je Klaić svojom „Poviješću Hrvata" stvorio monumentalno djelo. Zato iskreno želim, da Klaić poživi tako dugo, da uzmogne i dovršiti ovo svoje djelo, osnovano na prvim i najboljim izvorima. Poznata je činjenica, da Klaić dobro prouči i temeljito obradi svaki izvor, koji dođe pod ruku njegovu.

Već sam spomenuo, da se Klaić u velike bavio također zemljopisom južnih Slavena. Osim „Opisa zemalja, u kojih obitavaju Hrvati", napisao je Klaić dvije omašne knjige: „Prirodni zemljopis Hrvatske" i „Zemljopis Bosne". Obje ove knjige izdala je „Matica Hrvatska", i to prvu g. 1877., a drugu g. 1878. – Osim toga priopćio je Klaić mnoge zemljopisne crtice i rasprave u „Vijencu", od kojih spominjem ove: Otok Brač (g. 1876.), Maglaj (g. 1878.), Banjaluka (1878.), Travnik (g. 1878.), Ključ (1878.), Trebinje (1878.), Katolici u Bosni i Hercegovini (1878.), Pulj (1883.), Blatno jezero (1885.) i Kosovo (g. 1889.). – Klaić je g. 1886. izradio „Zemljovid Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine", zatim „Atlas za hrvatsku povijest", te g. 1898. veliki i zanimivi „Historički zemljovid Hrvatske, Bosne, Istre i susjednih zemalja."

Klaić je poznat i kao pisac školskih knjiga. Od ovih ističem „Povijest austro-ugarske monarkije" i „Povijest srednjega vijeka". — Manje će biti poznato, da se Klaić neko vrijeme bavio također lijepom knjigom. On je g. 1873. u „Vijencu" štampao svoju romancu „Slijepac", te svoje pripovijesti „Prva ljubav" i „Nada iza jada", a g. 1874. pjesmu „San na Uni" i novelu „Vjeran do groba". U časopisu „Hrvatska Lipa", što ga je Klaić uređivao g. 1875., štampao je Klaić svoju oveću pripovijest „Majka i kći". Podjedno je tamo iznio svoje studije: „Nešto o tehnici Čengić-age", te „Stih narodnih pjesama hrvatskih". Meni je osobno poznato, da Klaić u pameti nosi lijepe sadržaje za neke novele i romane. Bilo bi šteta, da ih neobrađene ponese sa sobom u grob. A književnosti bi u velike koristilo, da Klaić pobilježi svoje uspomene na hrvatske književnike i književne prilike, što ih nosi u svježoj memoriji svojoj.

J. ZDUNIĆ:

POD JESEN.

Lutaću bijelim stazama
I plakati za žutim zvezdama
Za svetlim nebom i suncem,
Kad sumorna jesen dođe.

Tražiću po svim gnezdima
Malene bele ptičice,
Malene bele grančice
I sakrito žuto sunce.

Možda to sunce nađem
U hladnim jesenskim noćima
Pod hladnim jesenskim zvezdama
Na golom i hladnom putu.

Možda tek sunce počima,
Kad stare grane padaju
I suze se vide u očima,
A potoci bolno šume. —

POD JESENSKIM ZVEZDAMA.

Čuj zadnja jata nad glavama šume
U noćne zvezde, što nad šumom stoje —
Rukama pokrij tihe oči svoje,
I beži iz te gole, hladne šume.

Tu nema više buba, svetla i kiše
Cvetova šumskih, što oštro mirišu —
Tu samo stare grane teško dišu
Pod vetrom hladnim, što ih bolno njiše.

Rukama pokri tihe oči svoje
Pune cvetova, proleća i gnezda,
I beži šumu ispod hladnih zvezda
Na belu stazu u zenice svoje.

Na beloj stazi zenice su sjajne
Mirne i neme bez tuge i sreće —
Mirne i neme ko ugasle sveće —
Na beloj stazi dvije mrtve tajne.

ODBLESCI.

Tvoje su oči duboke mirne vode,
Svetle senke moja duša pije
U dušu Tvoju svetle senke vode
U duši Tvojoj plava bajka snije.

Tvoje su oči mirne, krotke i neme
Vodeno plavo cveće na dnu niče
U suzama se plavo cveće miče
Plavome cveću na dnu duše seme.

U očima mirni oblaci se sele
U dušu, iz koje rađaju se večno
U plavoj seni i sami neizrečno
Plove u beskraj duše nevesele.

NACIONALIZAM U KNJIŽEVNOSTI.*

PIŠE: DR. STJ. BOSANAC.

U poruci, koju sam upravio Matici hrvatskoj 5. srpnja 1917., a priopćena je u mjesecu kolovozu 1917. u „Savremeniku" (br. 5.), izrekao sam svoje mnijenje i čvrsto uvjerenje, da ne ima ljepše zadaće za novu upravu i odbor Matice hrvatske, nego živo nastojati oko toga, da se konačno izvrši započeto djelo raliiranja sviju književnika hrvatskih za rad u Matici hrvatskoj na osnovi priznanja načela o slobodi književnoga stvaranja, kojoj je nuždan korelat i slobodna kritika književnih djela. „Prema tome — razlažem u poruci — posve je jasna i određena zadaća uprave i odbora Matice hrvatske kao prvog kritičnog suda za ona književna djela, koja književnici nude Matici hrvatskoj.

Odbor Matice hrvatske treba da posve slobodno prosuđuje vrijednost ponuđenih književnih djela u jednu ruku s obzirom na čisto artistična načela, a u drugu ruku s obzirom na svrhu Matice hrvatske, koja je osnovana, da lijepom i popularnom naučnom knjigom jača narodnu otpornu snagu, da se može što bolje i uspješnije kao poseban hrvatski narod afirmirati.

Zato odbor Matice hrvatske ne može i ne smije primati djela, koja po najboljem znanju i slobodnom uvjerenju odborovu ne odgovaraju umjetničkim zahtjevima.

Osim toga ne će moći štujući u načelu slobodu književnoga stvaranja primati ni onakova djela, kojima s umjetničke strane ne ima prigovora, ali su uperena protiv narodnih naših ideala, kako ih je narod usvojio od preporodnih vremena.

Tako odbor ne bi mogao primiti ni umjetnički najsavršenije ili s naučne strane najdotjeranije djelo, koje bi rušilo ideal narodnoga jedinstva i ujedinjenja, ili na pr. vrijeđalo uspomenu Zrinjskih i Frankapana ili narodnoga junaka Nikole Zrinjskoga i uopće vrijeđalo svetinje slavenskih naroda.

Ako je istina, da je narod stvorio Maticu hrvatsku i da je s tolikom ljubavi podupire, jer je zvana jačati njegovo narodno biće i dizati otpornu snagu, onda je kao sunce jasno, da Matica hrvatska ne će moći ni smjeti izdavati ni takovih umjetnički savršenih djela, koja po slobodnom uvjerenju odborovu ruše vjeru u vrijednost određenih etičnih i socijalnih vrednota, bez kojih ne ima zdrave osnove za razvoj jakoga i otpornoga narodnoga života, kakove su na pr. vrednote vjera, ljubav i svetinja obiteljskoga života, poštenje u privatnom i javnom životu (isti privatni i javni moral), pravednost kao osnova državnoga i društvenoga života.

Ova sam načela razvijao u svojem polemičnom predavanju o „Zadaći književnosti" u konferenciji 13. studenoga 1904. u Matici hrvatskoj i u govoru svojem u izvanrednoj glavnoj skupštini 29. siječnja 1905., a u praksi radio sam složno s cijelim odborom Matice hrvatske dosljedno prema tim načelima.

Potpuno sam uvjeren, da odbor Matice hrvatske ne će nikad drukčije raditi, jer će svagda imati na umu, da Matičini književni radnici pored službe idealima umjetnosti imadu služiti i idealima svojega naroda, a kad bi i htjeli drukčije raditi, ne bi to mogli, jer bi ih narod već prema biologijskim zakonima održavanja samoga sebe morao odbiti."

---

* Ovaj članak poslan je najprije pod konac prošle godine uredništvu „Hrvatske Njive", odakle sam dobio ovaj odgovor: „Vele štovani gospodine! Nažalost ne možemo donijeti Vaš članak u „Njivi". Mi smo naime s g. Livadićem svršili, te se više ne želimo baviti s njime i s njegovim teorijama. Kolikogod shvaćamo, da Vi želite izvjesno pitanje raspraviti s njime, molim da uvažite našu situaciju. S osobitim štovanjem Juraj Demetrović. Zagreb, 26. XI. 1918."
Zatim sam poslao članak uredništvu „Književnog Juga", ali sam dobio ovaj odgovor: „Poštovani gosp., budući da je Vaš članak polemične naravi i da se poziva na izvesne načelne sukobe između Vas i g. Livadića, koji su našem krugu čitaoca malo poznati, to Vas molimo, od odustanete od njegova štampanja u našem listu. Izvolite, pošt. gosp. primiti uverenje o našem poštovanju i t. d. Za uredništvo: Ivo Andrić. Zagreb, 15. I. 1919."

Tu moju poruku o umjetničkom i narodnom smjeru Matičina književnoga rada uzeo je zajednički odbor Matice hrvatske u sjednici 6. srpnja 1917. jednoglasno i s odobravanjem na znanje slažući se s razloženim načelnim stajalištem.

U toj sjednici bio je i g. B. Livadić, koji u primjedbi uz moju poruku objelodanjenu u „Savremeniku“ ističe, da je nije držao tako znamenitom, da bi bio izazvao debatu u odboru, ali nije na to pomišljao, da bi itko mogao identificirati njegovo mišljenje s mišljenjem mojim, koje je steklo jednoglasno odobravanje Matičina odbora, u kojem sjedi i g. B. L. Ujedno nam g. B. L. priopćuje, da je u istoj sjednici predložio odboru, da raspiše natječaj za jednu prijeko potrebnu knjigu, za modernu popularnu poetiku. „Ova poetika – veli g. B. L.—imala bi biti neke vrste vademecum modernoga najslobodoumnijega shvatanja poezije, jedno jako propagandističko djelo novoga Matičinog odbora. Kad na ovome mjestu budem taj svoj prijedlog obrazlagao, vidjet će se, koje me protivštine dijele od g. dra. Bosanca.“

Prošlo je više od godine dana, ali obećanoga razlaganja ne ima. Ja bih bio i dulje čekao, da saznam, koje me protivštine dijele od g. B. L., da se g. B. L. nije u br. 42. „Hrvatske Njive“ javio svojim pismom o nacionalizmu u književnosti.

Ne ću se sada puštati u razlaganje, kako se svi veliki i mali prosvijetljeni narodi bez ikakova izuzetka ponose svojim književnim veličinama kao narodnim klasicima,[1] koji prikazuju narodnu dušu, pa mislim, da ni mi ne bismo zacijelo zaslužili prijekor neslobodoumnosti, kad bismo što odlučnije zahtijevali, da nam književnost bude izrazito narodna.

To ja međutim u svojoj poruci nijesam tražio, nego sam samo istaknuo kao posve razumljiv zahtjev, da književnost, što je širi Matica hrvatska, ne može i ne smije biti protivunarodna i pored teze o slobodi književnosti, u koju nitko pa ni Matica hrvatska ne misli nikad i ni u kojem događaju dirati.

Pitam g. B. L., neka jasno kaže, može li u tome biti ikakove protivštine između mene i njega? Mogu li ja i časak samo pomisliti, da bi g. B. L. kao odbornik među izdanjima Matice hrvatske dopustio makar „pravu poeziju“ kao suho zlato, kad bi ta poezija na pr. bila protivna sadašnjoj jednodušnoj izjavi cijeloga naroda o narodnom državnom ujedinjenju?

Na to pitanje dužan nam je g. B. L. iskreno i otvoreno odgovoriti, da možemo razumjeti njegove riječi: „No već sada mogu spomenuti, da po mome mnienju ima samo jedna poezija, i to prava poezija, a takovu poeziju ne može slobodna kritika ni u Matici ni u Sv. Jeronimu nikad i nigdje sprečavati.“

G. B. L. želi, da Matica hrvatska izda kao prijeko potrebnu propagandističku knjigu modernu popularnu poetiku. Mi još ne znamo, kakovu on poetiku imade na umu, ali zacijelo se ne ćemo prevariti, ako kažemo, da ta njegova poetika ne će u glavnom biti u protivštini s načelima, što ih u svojoj estetici razvija talijanski filozof Benedetto Croce, što ga g. L. češće spominje. Estetika je Croce-u nauk o izričaju i općoj lingvistici. Estetički i umjetnički fenomen samo je u izričaju, a estetika nije ništa drugo nego nauk o izričaju, nauk o intuitivnoj i izričajnoj spoznaji. Ako pjesniku i slikaru nedostaje oblik, onda im ne ostaje ništa, jer u tom događaju izgubiše sami sebe. Pjesnička građa struji svačijim tijelom: samo izričaj i oblik čini pjesnika. Lijepo je zadovoljstvo zbog izričaja. Što je izričaj potpuniji, s tim je savršeniji i estetičniji bez obzira na predmet ili sadržaj.

Kad jednom sve ružno iščezne iz svijeta i dođe carstvo općene kreposti i sreće, tada umjetnici ne će više izricati rđave i beznadne osjećaje, nego će biti puni mira i nevini u vječnom prazničnom raspoloženju. Dok međutim ima ružnih i sramotnih stvari i patnja na svijetu, koje se nameću umjetniku, dotle će se pojavljivati i njihovo izricanje, a čim se jednom pojavi, factum infectum fieri nequit.

[1] Nedavno smo čitali u francuskim novinama (Temps) raspravljanja o tom, koji su najmoderniji pisci francuski.

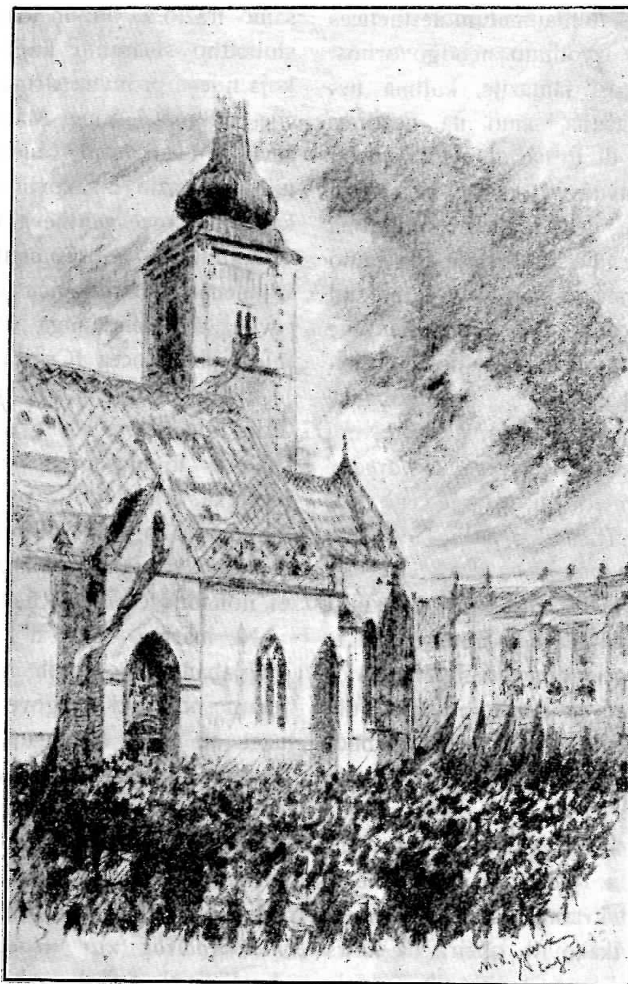
To je čisto estetičko stajalište Croceovo, i to stajalište čisto estetičke kritike, koje mi ovdje ne kanimo podvrći nikakvoj kritičkoj analizi već zato, što Croce sam ističe, da to sve vrijedi samo za umjetnost kao takovu, koja je neodvisna od koristi i morala, t. j. od svakoga oblika praktične volje. Prema tome može posve antisocijalni, antinacionalni i antimoralni izričaj biti estetički savršena tvorevina — Livadićeva prava poezija — samo ako je izričaj savršen i potpun.

Posve je drukčije, kad se radi o priopćivanju i širenju izričaja. Čim se pod umjetnošću razumijeva ispoljavanje umjetnosti, traži korist i moral s punim pravom svoj dio, s onim pravom, koje imade svatko u svojoj kući.

Navesti ću značajne riječi Croceove u prijevodu potpunom:

„Krivo bi bilo onu neodvisnost, koja pripada viziji ili intuiciji ili unutrašnjem izričaju umjetnikovu, prenositi i na praktično djelovanje ispoljavanja i priopćivanja, koje može biti posljedica estetičkoga događaja, ali ne mora. Čim se pod umjetnošću razumijeva ispoljavanje umjetnosti, traži korist i moral s punim pravom svoj dio, s onim pravom, koje imade svatko u svojoj kući.

Zapravo mi ne imamo na umu da nebrojene izričaje i predodžbe, što ih u duši stvaramo, ispoljavamo i pridržavamo. Svaku svoju misao i predodžbu mi glasno ne izdajemo niti je zapisujemo, štampamo, rišemo, slikamo ili izla-

M. D. ĐURIĆ: MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918.

žemo za javnost. Od mnogih predočaba, što se stvaraju ili barem skiciraju u našoj duši, mi biramo tek neke, i to prema kriterijima, koji su uvjetovani ekonomičkom podjelom našega života i njegovim moralnim smjerom.

Pa i onda kad smo već neku predodžbu zadržali, ostaje nam još svagda razmisliti, je li uputno da je drugima priopćimo, zatim kome da je priopćimo, kad i kako. Pri tom razmišljanju također su odlučni utilitarni i etički kriteriji. — — —

Da se kod priopćivanja sredstava estetičke reprodukcije izjavljujemo za najveću slobodu, posve je pravo, ali oglašivanje slobode i postavljanje granica, makar da su i kako daleke, stvar je svagda morala. A bila bi krajnja naivnost pozivati se na neodvisnost umjetnosti kao najviše načelo — fundamentum aesthetices — da iz toga načela izvodimo neodgovornost umjetnikovu, ako iznosi fantazije, kojima nemoralan spekulant računa samo na nezdrav ukus svojih čitatelja, ili to načelo neodvisnosti umjetnosti time opravdavati, da se kućarcima mora dati dopuštenje da na javnim mjestima prodaju opscene slike. To posljednje ide samo u kompetenciju redarstva, a ono prvo pred sud moralne svijesti. Estetički sud o umjetnini ne ima ništa posla sa sudom o moralnosti umjetnika kao čovjeka, i nikakove sveze s odredbama, koje imadu spriječiti, da umjetnost ne zavodi i da se ne upotrebljava na zlo, jer se te odredbe ništa ne tiču bića umjetnosti, koje je čisto teoretičko razmatranje.“ (Estetika, XIII.)

Prema nauci Croceovoj treba dakle, kad hoćemo da nešto umjetnički izrečemo i izrazimo, t. j. stvorimo, promisliti, je li uputno, da to iznesemo na javu i priopćimo, zatim komu da priopćimo, kako i kad, a sve to ide pod utilitarne i etičke kriterije. Oglašivanje slobode stvaranja i postavljanje njenih granica svagda je stvar morala.

Croce dakle posve dobro razlikuje čisto estetičke fenomene, koji se rađaju u duši i sile na što primjereniji (adekvatniji) izričaj elementarnom snagom bez ikakovih obzira na korist i moral, od onih svijesno probranih jednako emocionalnih pojava (fenomena), kojima društvo s obzirom na svoju korist priznaje vrijednost.

Nitko ne smije i ne može braniti umjetniku da izriče poput pjevanja ptice u zelenom lugu i slobodi zlatnoj sve, što mu se u duši javi, dok s tim ne izlazi na javu. Čim umjetnik svojim estetičkim slobodnim izričajem želi med ljude, onda se ti njegovi izričaji smjesta socijaliziraju, t. j. treba da se podvrgnu zakonima svih društvenih pojava, od kojih su izuzete čisto estetičke pojave teoretičkoga razmatranja, kojima nipošto nije obilježje, da se nužno imadu objelodaniti. Najljepše pjesme zacijelo nikad nijesu priopćene, ali to ništa ne smeta njihovoj pjesničkoj savršenosti.

U svojoj već više puta spomenutoj poruci nijesam išao tako daleko kao Croce nego sam samo tražio za odbor Matičin pravo, da između slobodno stvaranih književnih djela bira ona, koja nijesu protivna društvenoj osnovi eksistencije odbora i same Matice hrvatske. Za književnika, kad sam objelodanjuje svoja djela, nijesam tražio nikakovih stega njegove slobode, kako ih Croce zahtijeva za svako priopćivanje.

Zanimljivo je spomenuti, kako g. B. L. u spomenar g. Bartuloviću („Obzor“, Stare i nove revije, 27. studenoga 1917.) prevodi jedno mjesto iz Crocea (Critica), gdje Croce veli, da je zaisto pravi pjesnik ponos svoga naroda. Zato bi svaki dobar građanin htio nešto malo sebe u njemu prepoznati, pri čemu dakako pjesnika k sebi dolje povlači i obeščašćuje (?!). No za svakoga pjesnika kao takova vrijedi, što je rekao Alexandro Manzoni o Homeru „Patria ei nonconosce altra che il cielo“.

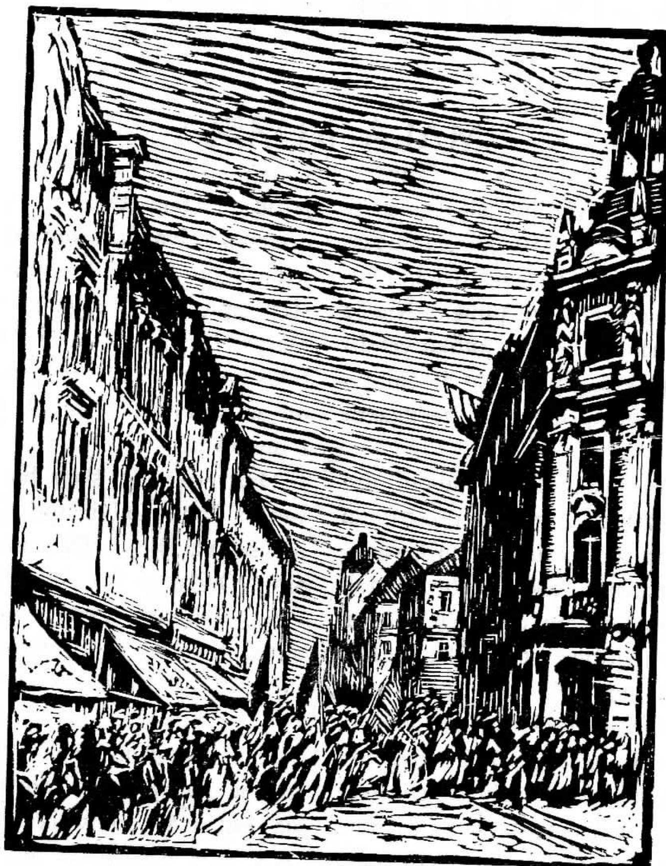
Ne marimo se ni u tome upuštati u kritičko razglabanje Croceovih riječi već zato, što ne imam pri ruci njegove „Kritike“, odakle su uzete te riječi. Ne znam, kad i u kojoj je svezi Manzoni izrekao one riječi o Homeru, ali znam, da nijesu istinite. Da Homer nije poznavao druge domovine do neba, kako bi on svakome Grku, mladom i starom, mogao biti prvi, srednji i posljednji, t. j. upravo s v e *(Ὅμηρος καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ ὕστατος παντὶ παιδὶ καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι)*. A bismo li onda u Homera mogli čitati riječi, da ne ima

ništa slađe od svoje domovine *(ὡς οὐδὲν γλύκιον ἧς πατρίδος)* i da je jedina najbolja ptica dobroglasnica borba za domovinu *(εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης)?* A komu napokon nije poznato, kako Homerov Odisej živo žudi ugledati dim s ognjišta svoga?

Dakle vidjesmo, kako i Croce „najveći talijanski filozof i po svijetu čuveni kritičar", kako ga s punim pravom zove g. B. L., priznaje potpunu odlučnost i moralnih kriterija, kad se

razloga mišljenju, da bih ja riječi m o r a l i v j e r a podmetao drugo značenje nego im pripada prema općenitoj terminologiji.

Pod moralom ne mislim drugo nego ono, što je Kantu „die reine Sittlichkeit", a običan razum to zna kao i razliku između desne i lijeve ruke („Kritik der praktischen Vernunft, II. Methodenlehre"). Kad govorim o vjeri[1] mislim ono prirodi čovječjoj imanentno svojstvo težnje za transcendentalnim i neograničenim,

M. D. ĐURIĆ: MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918.

radi o umjetninama i književnim djelima, koje se objelodanjuju i priopćuju.

Prema tome mislim da ni spominjanje etičkih vrednota — među njima je i privatni i javni moral i vjera — u mojoj poruci odboru Matice hrvatske ne bi mogao biti razlog protivštini između mene i g. B. L.

Pogotovu te protivštine ne bi smjelo biti, ako istaknem, da g. B. L. ne ima nikakova

koje ne ima ništa posla s teokracijom bilo u kojem obliku i stupnju. Ako je samo i iluzija ništa ne gubi vrijednost kao izvanredno realna društvena činjenica, kako bi rekao Croce.

Moral i vjera u tome smislu, kad rade vlastitom i to samo vlastitom unutrašnjom svojom snagom, takav su kulturni elemenat u društvu

[1] Жизнь человѣка безъ вѣры — жизнь животнаго. (Tolstoj, Кругъ чтенія 2. 1).

čovječjem, da ih ne smije nitko pa ni književnik dirati, ako ne će da potkopa temelje zdravoga narodnoga života.

S dobrotom strpljivoga uredništva ja sam eto posve jasne neke izjave u poruci svojoj opqoru Matice hrvatske tako potpunio, da se mogu nadati, kako nitko ne može biti u sumnji o pravom značenju pojedinih izričaja i izvođenja mojih.

Veoma će me radovati, ako se ne prevarim u očekivanju, da će se i moj drug iz ranih đačkih dana g. dr. B. L. napokon sa mnom složiti u pogledima na zadaću književnosti ili će pak posve jasno reći, u čemu se ne slaže, ne bih li se možda ja mogao njemu približiti.

*

Op. Ur. Ako se uredništvo „Hrvatske Prosvjete“ i ne slaže s kojom tom pojedinom izjavom vrlo odličnoga pisca — upućen će čitatelj lako i sam opaziti, koje su to izjave — pak r. do donosimo ovaj članak radi temeljne mu plemenite tendencije.

J. ZDUNIĆ:

MALA ROZIKA

(Kipec z Međimurja.)

I ftičeki su odleteli. Travica ni tak mehka ni gusta. Po orehu se nikaj ne miče i ftičice več nikaj ne popevaju. Črljena detelica ne cvete, a pućpulika je odletela. Pućpulika! Nju je Rozika imala navek tak rad. Za pućpuliku velidu stara mamica, da je kak pipica. Vu jeseni po noći jena po jena odleti, da nišći ne zna ni kud ni kam.

Mali Đurek cecka mazimca, i z šibom tira pipice kaj zoblјeju zrnje. Zrnje su prestrli vu dvorišću, da se suši, a stari japica pereju lagveke.

Stari japica ne znaju, kak je Roziki žal. Osamdeset let ideju oni po dvorišću, kadiju svoju pipu, ideju vu gorice i tak teško delaju. Oni su se vu gradu pogodili. Gospi, pri kojoj bu Rozika na kvarteru odnesli su dve goskice i par pišćencov. Gospa zglediju, da budu dobri, a Rozika ima spametnu glavu, pak bu se dobro. Za kaj je Roziki onda najemput tak žal? Oni se dal vrtiju okoli lagvov, kadiju staru pipu i premišljavaju. Rozika otpira okice, kak dva tiha cveteka. Gledi kak mali Đurek cecka; kak tira pipice, kak huška i komaj ide.

Celi den sedi ona tak pod orehom, sunčece po mali greje, a deca idu vu školu.

Ona se zmisli: Prek vu bereku cveteju žute rožice. Žute rožice deca nosiju vu školu. Nosiju i popevaju. Posvud su same rožice. Same rožice i dečica.

Mali Iva nese svoju velku amrelu. Pod amrelu skrile su se Marica Lisjakova, Ovčareva Jalžica i Hamerova Agica. Kišica leje, rožice cveteju, a Iva drži amrelu i hopše. Si se smejeju, a on se vu škornjicami zible. Zible kak stari japica, amrela je preteška, a Iva je mali. Marica Lisjakova i Jalža Ovčarovu saki čas velidu malom Ivi, naj njima dade amrelu. Ali on se samo zible, amrela ga sim pak tam miče i oni ideju.

Ona zna: Vu školi bu Iva pak lepo pripovedal: Tak je bil jemput jen človek. Te človek je išel navek vu Dekanovce i Novakovce po sire. Onda je tak bila jena lisica. Lisica je vidla, kak čakovečki človek vozi puna kola sirov. I lisica se hiti prek puta, kak da bi bila mrtva. I čakovečki človek zeme lisicu za repa pak je hiti vu kola. I lisica od zaj vu koli prične z nogami hitati sire na puta iz kol. I kad je čudaj sirov nahitala . . . I Rozika, kak da sad Iva pripoveda posluša njegov debeli glas, vidi nasmejano lice i okice, kak proseno zrnce. Ona čuje, kak je Iva postrugnul z škornjicami po zemli, kad je rekel „prične z nogami hitati sire na putu iz kol“. I onda joj je tak žal. Ona bi najrajši ž njim navek vu školu iti pod njegvom velkom ambrelom.

To je sigurno. Cenkijeva Bara bu imala pak črljenoga rekleca i celu opravu. Ona se bu igrala z Andrašecovom Jelicom. One se budu skrivale vu parmu i budu tak kričale, da se bu cela vulica stepla. A vrteki budu dišali od črljenih rož. Vrteki budu dišali, a ptičice popevale.

Gospa velidu, da vu gradu ne cveteju detelice, ne popevaju štingleci i štrki ne delaju gnezda pri roru. Tam nemaju divje racice, i tam vu bereku ne cveteju velke žute rože. Gospa velidu, da je velki grad dalko. Deca vu njem ne drčeju kak vu Dekanovci i Novakovci i tam imaju takše cuge, kaj ideju sami.

Maloj Roziki drhće srčece, kak vu preplašene ftičice, a okice se kak tihi cveteki zapiraju. Stara mamica zišla su van iz hiže, ruku su deli nad okice i zoveju: Rozikâ. â. a. a. Rozikâ. â. a. a.

Rozika otpira okice, a vu okicama se vidiju senčice i suzice. Po mali se staje i zema za rokicu Đurija. Đuri si je zel ciceka, ceckal je prsteka i zaspal je ž njim vu sredi zrnja.

— — — — — — — — — — — —

Rozika, Đurek i cicek ideju, a stara mamica držiju jednak ruku nad okicami i zoveju: Rozika. â. a. a. Rozika. â a. a.

J. PINTAR:

VRBE.

Svetiteljskim mirom u ekstazi hvale
Pognule se vrbe i šuteći pate,
Ponosne u svojoj seti mnoge sate
Snevaju o bolu za kog sve bi dale.

Vetrovi kad tuže, gromovi kad pale
Tad i vrbe snatre, da se opet vrate
Bolovi ko crne ptice nepoznate
Iz tajnoga kraja što su na njih pale.

Drage su mi vrbe, one vole mene
Kad u rosni suton lutam kroz poljane,
Svojim teškim mirom sećaju me žene,

Što ko čudna Sfinga muči moje dane.
Ali kada tamna ponoć krajem pane
Čine se ko dusi il ko bele sene.

NOĆNI RAZGOVOR.

Svetli plač zvezda i seta svih sena.
Noćas su šume tužne i jadaju
Trepet. U crnom plaštu bleda žena
Lagano stupa i zvezde padaju.

„Patiš li, draga, što si tako bleda?"
„Ova noć je moju tugu shvatila,
I vidim sve, što duša davno gleda
I ljubim sve zbog čega sam patila."

„O draga, za me nema takve sreće
U toj noći nema mira trajnoga
I moju tugu nitko shvatit ne će,
Nitko ne će videt plača tajnoga!"

Tajnu te noći zbore njene oči:
Krik kobne ptice, molitvu cvetova,
Dok se u njemu crna sablast koči:
Jad pokolenja, udesi svetova.

TOMISLAV TANHOFER:

MODRE SENE.

1.

JEST, ja ću . . . Bakice, ja ću, ja ću . . ."

„Ali, Tomice, ne ćeš valjda ti . . ."

„Ja ću. Pustite mene. Ja ću obući druge cipele i čitavo odelo . . sve ću ja; nekakovo staro odelo ću obući. Sve ću ja, samo me pustite."

„O dečko!"

„Bakice! Smem! Smem! Hura! Gospodin će Tomislav danas čistiti štalu. Hura! Kao Herkul!"

Moja se bakica križa od čuda, ali ja ne popuštam, tako sam poželio da čistim štalu. Njoj suza jedna puza niz obraze i pruža mi nekakve stare lače i cipele; sve kako treba za štalu.

Tako!

„Bakice, štala će biti čista kako još nije bila. Znam ja to, ništa se ne bojte."

„Ali umorićeš se, dete drago . . ."

„Ja? O, pa bolje ću večerati. Ja znam, da ćete vi meni u čast danas prirediti izvrsnu večeru."

Bakica moja samo klima glavom.

Ali ja sam započeo poso sasvim ozbiljno. Bacam džubre kroz mali otvor na džubrište takovom snagom, da ovo i predaleko pada. Ona me motrila, obrisala suze, i onda polako otišla.

Oh kako sam zadovoljan u svom poslu. Zafićukam jednu veselu melodiju i ne mislim ništa, samo bacam.

Kako ja lepo izgledam: u tim lačama, bez kaputa; u košulji.

Šta se moja bakica čudi? Ne mogu nju da pustim! Kako bi to izgledalo? Ona da baca džubre iz štale, a ja da stanem na vrata, da je gledam i da zevam. Da-a . . . Valjda će mi ruka otpasti ako izbacam iz štale džubre. Koješta.

Zeleni se gaj
i u gaju raj . . .

Donesem čiste slame i lepo prospem po štali i čisto uživam u svom poslu. Osobito mi se sviđaju moje lače: nisu ni dugačke ni kratke, nego upravo kako i treba. Kad na večer dođe ded i tetka ne će me zacelo prepoznati. Bakica me pohvalila.

Ona kuha večeru, a ja sedim na stočiću i runim kukuruz. Ne mogu nikako, a da ne gledam, kako je rumeni odsev vatre pao na pod i na zid i onde poigrava nekako svečano. Ovako lepo veče već odavno nisam doživio. Kad sam jučer pred veče sedao u železnički voz bio sam tužan. Očajan sam bio.

Bakica kaže da sam ja uvek dobar bio. Zar bi drugi hteo da čisti štalu i nosi slamu u plahti?

„Bakice, ovde je sve tako lepo i jednostavno. Ja sam se ovde danas upravo preporodio."

Bakica misli da je u gradu lepše.

„Nije, bakice, u gradu lepše. Meni onde nikad nije bilo tako lepo kao danas ovde."

Ona se čudi.

„Jest, bakice. U gradu ljudi prolaze jedan mimo drugoga, kao da to i nije čovek; uvek se nekamo žure, kao da su sumanuti: i po kiši i po suncu; uvek se samo žure. Deca nose novine i viču. Kola, kočije, tramvaji. Bakice, večita halabuka kao u paklu. Retko biva da se ko prijazno nasmeši: samo cere usnice. Samo se gracke devojčice veselo smeškaju . . . Dă – a.

„Ja sam, bakice, tako često poželio mira, toliko sam puta čeznuo za pravim odmorom. Jednoć sam bio u kinu i vidio prekrasnu jednu snimku. Na nekim dalekim i lepim jezerima žive divlje patke. Divlje patke, bakice. Zamislite: jezero kako se ljeska u sutonskim bojama, kako povetarac ljulja šaš i trstiku, mreška vodu, a jata malih pataka mirno i bezbrižno plove; plove, bakice, i večito plove, i ceo je život plovidba po dalekim jezerima, i ceo je svet voda obojana i trstika što se njiše. Jer, bakice, obale tih jezera nije dotakla noga nijednoga putnika, i te tišine nije prosekao hitac ljucke puške. Ja sam onda postao jako tužan. U meni se rodila golema čežnja za dalekim jezerima i plovidbom tihom u sutonu jedne rujanske večeri . . .

Kako odsev vatre lepo igra po podu!

„U predveče, bakice, odem na gracko groblje i tražim mira. Tamo sačekam dok panu prve zvezde na nebu i onda se uvek tužan vraćam kući . . . A danas ovde, bakice, ja sam tako zadovoljan postao. Ja ću svaki dan čistiti štalu i nositi slamu. I još ću drugo šta. Cepaću drva. Hoću!“

Ja vidim da govorim gluposti. Bakica opet briše suze. To nije bilo potrebno.

„No, bakice . . .“

Da vi znate kako moja bakica lepo govori. Da čujete, zacelo bi se od srca smejali.

„Šta? Koliko, bakice? . . .“

Hahaha! Zamislite. Ona je već trideset godina u Hrvackoj, pa još ne zna dobro hrvacki. Ona još uvek češki – ili ne: ona govori češko-hrvacki. Oho! Da znate kako je to zanimiv govor!

Ona je napokon obrisala suze sasvim. Sad mi se opet smeška i priča. Ona je čitala nešto tako u jednom češkom kolendaru. Bio je jedan upravo ovakav kao i ja. Dobar je bio. A bio je školak, da školak. Došao kući na praznike i – zaljubio se u mlinarevu kćerku Kaćenku. Dosad je on šetao šumom s knjigom pod pazuhom, a sad sedi na obali, gleda kako kapljice vode prskaju i blješte, i sluša kako kolesa tutnje. Zaljubio se u mlinarevu kćerku. Mati je njegova skoro umrla od preneraženja kad joj je priznao svoju ljubav, a i Kaćenkin otac ne će o tom ništa da čuje: on hoće zeta mlinara. Kaćenka plače, on čupa lasi od očaja. Pa što? Kad je mladi školak čuo da nikakove druge zapreke nema, on skoro pomahnita od veselja. Ode i javi se kod mlinara kao šegrt, i kad je dobio prve žuljeve, a on kao lud trči selom i viče: Ljudi, ja imam žuljeve – ja imam žuljeve!

Haha! Bakice, ja znam kako ta priča svršava, i ja sam vam zahvalan za nju. Lepa je ovo priča, bakice. Zar ne? Školak, Kaćenka i žuljevi. Hahaha!

2.

Ko – ä. Ko – ä. Kre – kre – kre . . .

Ja se veselim žabama. Lego sam pod jednu trešnju u osakaćenom voćnjaku upravo na ivici i gledam dole u provaliju. Dole duboko, u barama, zelena voda puna žaba, šaša i zukve. Zemlja žutica puna korenja, odsečena, orunjena, a s onu stranu stoji ciglarska peć i istopkana zemlja gde se cigle suše.

Celo popodne preležim tu.

Na livadi, malo niže, pasu krave, na koje ja pazim, i posve su mirne, pa ja mogu da ležim i uživam.

M – u. M – u.

Žabe se javljaju, oko mene muhe zuje, a ja se samo smešim. Po živici se vrepci gone, a lastavice cvrkuću i svaki se čas spuštaju k vodi, dirnu je samo malo, i opet lete neizmjerno živahno.

Jučerašnja me moja dobra volja ne ostavlja. Osećam jednu golemu radost i sve je lepo oko mene.

Kad se juče vratio ded i moja tetica, tako sam ih burno pozdravio, da su se začudili. Na dušak sam izgovorio mnoge besmislenosti. Oni me šutljivo gledaju.

Ded se smeška. U romanima stari ljudi slažu patience, a moj ded ceo dan radi, na veče izmoli molitvu i leže u postelju i ne misli na smrt. Njega se smrt ništa ne tiče. On živi i radi i on zacelo ne misli na to, da je posednik ciglane, tvornice cementnih stvari, i da ima dvadeset jutara oranica. On radi i njega se smrt ništa ne tiče.

A ja sam sa svojom teticom, koja je tri meseca starija od mene, seo na jednu cementnu tuliju i dugo u noći pričao mnoge smešne stvari. Iz komšijske su bašte mirisale ruže vrlo raskošno, a celo je selo spavalo. Samo se mi smijali.

Ovde je lepo i ja ću ovde ostati. Ja ne ću da idem odavle.

Ja sam hteo danas da idem š njima na njivu gde se žanje, ali mi nisu dali. Za to je eto onaj mališ, što čuva krave otišo, da im prostire užeta za snopove, a ja pazim na krave i nije mi nimalo dosadno.

3.

Oni se vraćaju š njive kad zvoni pozdravlenje. O kako lepo ovde zvoni pozdravlenje.

Naša je crkva evo odmah do nas i tu ja čujem kako bat udara i kako glasovi srljaju kroz žaluzije na tornju. Pa onda, istom što je posljednja jeka zamrla negde pod zaptom komšijskog krova, tamo iz daljega, od protestancke crkve, polako puzi zvonjava nekim drugim i daljim i tužnijim glasovima, a ja osećam kako sam sretan, što sve to mogu da slušam.

Pa tek onda zatreperi prva zvezda.

Moja se tetica ljuti na mene. Jučer smo opet proveli dobar deo noći sedeći vani na tuliji od cementa, i ona je danas tako teško ustala, da su je nazvali lenčinom.

Zašto da se ljuti? Zar sam ja kriv što ruže u komšijskoj bašti tako lepo mirišu i noć tako nemirno i tajnovito šušti? Nisam ja kriv. Ruže su krive.

Danas sam u bašti spazio komšijinu kćer.

„Kad biste mi darovala jednu od ovih lepih ruža, ja bih vam bio veoma zahvalan . . .“

Ona me je pogledala. Ima plave oči.

„Hvala, hvala . . . Nemojte, ne treba, nego samo jedna. Ona crvena . . . Da, da.“

Ona mi je pruži i svu je obli rumen.

„A kako se zovete?“

Zove se Roza Heler.

„Roza? Hvala vam Roza za ovu crvenu ružu.“

Oh, pa zašto se Roza tako crveni kad podigne oči. Nije lepa kad se ovako jako crveni. I kako smešno govori! U ovom selu tako smešno govore. I švabica Roza, komšijina kći, tako smešno govori. Ja mirišem crvenu ružu, što sam je od nje dobio, i smijem se, što je ona tako čudno rekla da se zove Roza Heler.

4.

Hahaha. Moram i sam da se smijem. I njima je smeh na usnama. Ja silom hoću da idem š njima na njivu.

S kakovom sam radošću ustao u četiri sata i seo u kola! Zar sam ja znao kakova su to lepa letna jutra, kad ja spavam do devet sati? Na livadama rosa ljeska i sjaji, ševe se praćakaju po prašini, a sunce se smije i biva sve toplije, sve toplije.

Ja kanda sam pomahnitao. Vičem mnoge besmislene reči, skačem s kola, trčim uz njih i opet se uspinjem. Delaoci se smiju i kažu da je „gospodin Tomislav“ danas veoma veseo. Meni godi njihov smeh i njihove me reči još većma razveseljuju.

Pa ipak sam se obrukao.

Sunce je vraški zagrijalo zemlju i od nje dašće, kao od zagrijane peći. Čitava poljana kao da gori; ponad žita i povezanih snopova dršće vazduh i seva, i čini se da bi trebalo samo da se potpali i sve bi ko barut planulo.

Ja sam sedio na stroju i gonio konje, srpom sam skupljao pokošene klasove i slagao na uže, povezane snopove snašao u rpe da se slože u križeve, a znoj samo curi s mene. Tek se latim kakova posla, a ona me vrućina i omara svega probije, grlo me pali i sva mi nutrina gori, i ja opet trčim k otucki i gutam ugrijanu vodu.

I sve tako do podneva.

Izmučila me vrućina. I to je sve. Kad su posle ručka naslagali snopove i polegli u taj siromaški hlad, ja sam zaspo kao top – i spavao do četiri sata. Zato mi se i smiju. Svi mi se smiju.

Kad sam se probudio, sunce je žeglo ko i pre i upravo se oborilo na mene, a ja u znoju i nekoj nesvestici nisam znao da se snađem.

Ljutilo me što mi se smiju. Ali sad se i sam smijem i ne ljutim se. Ipak ne ću sesti na onu tuliju od cementa i čavrljati gluposti. Strašno sam umoran.

5.

Ovde dani prolaze nečujno i nevidljivo. Zar je već sutra nedelja? Onda sam ja već čitavu sedmicu proživeo ovde.

Navikao sam već na vrućinu i žetva će skoro da se dovrši. Sad se već voze snopovi kući. Ja to s dedom obavljam, a drugi još uvek vežu. Sedim na visokom vozu i uživam. Pucketam kandžijom i glasno pozdravljam ljude, koji jednako visoko sede. One dole ne ću ni da gledam. Sad je vreme da se sedi na vozu, među snopovima.

6.

Pa ja se jedva svega i sećam.

Dumzl!

Do đavola! Zar ja išta od svega toga razumem?

Jučer smo pre podne bili na misi u gajskoj crkvi: ja i moja tetica. Ded i baka pomolili se kod kuće iz jednoga vrlo starog molitvenika.

Posle podne smo izišli u šetnju. Ovde sve što je mlado izlazi u nedelju popodne u šetnju. Devojaka, gospode, ima bezbroj. Uvate se sve za ruke, njih toliko u redu, koliko stane od jednog jarka do drugog, i tako idu kroz selo. Smiju se i pevaju.

Ja šetam sâm sa svojom teticom. Ona se ponosi sa mnom, jer sam danas opet lepo obučen. Imam ukrućenu košulju i svetle cipele.

„Ja sam za vas ubrala opet jednu crvenu ružu . . .“ kaže mi Roza komšijina i opet pocrveni.

„Zbilja? . . .“

Ruža je zaista lepa i prekrasno miriše.

„Vi ćete zbog mene pot gati sve ruže u svojoj bašti, Roza.“

O, pa cvatu još . . . biće drugih . . . Nego . . .

„A hoćete li doći danas na ples?“

„Na ples? Ja ništa ne znam o plesu? Zar će danas biti ples?“

Da biće! Gore kod Cajberta. Tamburaši će svirati.

„O, prekrasno! Šta veliš, tetice? Hoćemo li ići? Hahaha . . . Naravski da ćemo ići. Šta, Roza, hoćete li vi hteti sa mnom plesati? Da? Vrlo dobro. Sad već imam dve plesačice, koje će rado sa mnom plesati . . . I vi? Hahaha. Šta? Sve? Pa kud ću ja, ako vi sve hoćete sa mnom da plešete? . . . Znam dobro? Hahaha! Imate pravo, u tomu ću biti spretniji; bolje zacelo nego snopove bacati. Hahaha . . .“

Pa koliko ih to već ima oko mene?

„Ali, drage moje, ja nemam belih rukavica.“

„Ne treba! Kod nas nitko nema belih rukavica.“

„Ne treba? Dobro. Do viđenja — — — “

„Jä, draga moja tetice, lako se to kod vas plesovi priređuju? Hahaha. Tamburaši su spremni i može se plesati.“

Ja sam došao kasno, kad je već ples odavno započeo, kad je već u niskoj dvorani bila paklenska vrućina.

Roza hoće da odmah sa mnom pleše.

„Ne, Roza . . . Najpre jedan valčik s mojom teticom, onda s vama . . .“

Kako Roza pleše polku! Šteta što soba nije još niža. Možda bi se ona onda odučila da tako ne skače. Mene omamljuje vrućina i Roza me upravo nosi po dvorani.

„Dosta je, Roza, dosta je . . .“

Ja hoću da odem i da se rashladim. A u vratima je stajala ona. To jest . . . Dä . . .

„Roza, ko je to? . . .

„To? Pastorova kći . . .“

„Ima Pastor kćer? Ja je još nikad nisam vidio.“

Ja onu u vratima još uvek promatram.

„Ona nikud ne sme.“

„Kako ne sme?“

„Ne puste je. Jako je strogo drže . . . Sirotica.

„Roza, kum toncn . . .“

„I vil net, Matais.“

„No kum . . .“

„Hajde, Roza, hajde. Ja se moram odmoriti.“

Pastorova kći . . . Ima bledo lice i plave oči. Ja sam š njom proboravio celo veče. I sad mnogo mislim na nju.

„Ja vas još nikad nisam vidio . . .“ govorio sam joj.

„Tatica me ne pušta. On me voli i boji se za me.“

„Hahaha. A čega se tatica boji?“

„O, i ja sam ga već pitala. A on me onda samo poljubi u čelo.“

Posle sam opet prišao k njoj.

„Vaš vam tatica čini krivo, ako vas tako čuva kao pticu u kavezu. Zar vas ništa ne veseli svet oko vas? Ni priroda? O, ja sam već osetio kako tu priroda živi. Bilo je jednom kad se u selu rascvetala lipa i celo selo zamirisalo. U polju je brkata raž bila sjajna kao nova krajcara, pa se leluja i005 dršće kad je vetar dirne, pa se sjaji, kad je sunce svetlom pospe. Crveni su makovi cvetovi provirili, smiju se, sagibaju se i opet se smiju, pa me čisto po-

duzima želja, da se s kimgod vitlam preko tih polja, i da vičem: mak, mak, mak... Zar to nije smešno i lepo?...“

Njoj oči sevaju nekom probuđenom vatrom i obraščići joj se posuli rumenilom. Ja vidim da nije potrebno da joj takove stvari pričam.

„Pa ja sam i danas utekla...“ šanula je.

Hahaha. Pastorova kći utekla od strogoga oca i došla na ples. Hoće li sutra tatica ljubiti kćer u čelo?

Ja opet mnogo plešem; s teticom i s Rozom i Lizom i... Čini mi se, da pastorova kći stoji na vratima i bleda je u licu i oči su joj tužne. Uostalom, to se meni zacelo samo čini.

„Zar nije lepo na svetu?“

„Moj se tatica uvek tuži...“

„O, svi se ljudi tuže. Jer oni misle, da je sreća torta od čokolade, koju će im netko doneti na taci, i misle da je zadovoljstvo u novcu ili lepom odelu; a sreća nije torta od čokolade, i zadovoljstva nema u novcu i lepom odelu. No ja neznam... Možda. Ali oni su razasuti svuda. Samo ih treba tražiti, pa ih se onda nalazi u kreketanju žaba; jest u kreketanju žaba; ili gde na kakovoj rosnatoj livadi, ili na vozu žutih snopova, ili tako šta. U lepoj crvenoj ruži, ili u plavim očima. Jest, i u plavim očima...“

Zar ja moram tako mnogo da plešem? Do đavola, ovo je paklenska vrućina i ja ću se skuhati.

„Meni je tako lepo uz vas...“ govori mi ona i stiska mi ruku.

O, dete drago, i meni je lepo uz tebe i drago mi je kad mi govoriš takove reči, i kad se tako poverljivo nasljanjaš na mene. Samo nemoj da ti odmah tuga prevuče oči, kad te na čas ostavim. Jer ja moram i s Rozom da plešem. Od nje sam dobio crvenu ružu, i ona je već ljubomorna... To mi se valjda ne pričinja samo...

„Kako?“

„Dumzl...“

„Hahaha. Vaš je tatica zaista čudan svat. Uvek se tuži na svet, a svojoj je mazi nadenuo tako prekrasno ime.“

O, Dumzl, nemoj se tako naslanjati na mene. Zar ne vidiš?... Roza već nešto šapće mojoj tetici...

„Kad biste vi sve mom tatici rekli, on bi zacelo dopustio da trčim i vičem: mak, mak, mak...“

Ja šutim.

„Meni još nitko nije tako lepo govorio kao vi...“

Zar je pastorova kći koketa?

Dumzl!

To je sve lepo, ali jesam li ja morao s tobom ići sve do župnikova dvora? Nisam. Zar je to bilo potrebno, da ti odmah savriješ svoje bele ruke meni oko vrata?

Uh! Opet će mi se smijati danas. Zar su svi oni, koji su bili juče na plesu, spavali danas do jedanaest sati?

7.

Sve je žito dovezeno i složeno u kamaru. Dok dođe red da se vrši, vozićemo drva iz šume.

Vozimo se do šume puna dva sata i jedva možemo, da dvaput na dan dovezemo po jedna kola.

Meni se to svidelo. Ako ded nema vremena, ja se odvezem sâm.

Danas mi je seo u kola stolar Jelinek. On je išo u Prasice po daske, a ja prolazim kroz to selo. Starčić vrlo razgovorljiv.

Kad sam ušo u šumu, kukala je kukavica. I čitava je šuma brujala svečano; danas je bio prekrasan dan.

Bacim konjima sena, a ja legnem na travu i zagledam se u nebo, od kog se samo parče plavi. Sunce probija krošnje i pada na stabla, koja su sva šarena od toga. Trava se i lišće jedva vidljivo pomiče. Lepo je ovde.

Ku-ku! Ku-ku!

Broji, broji! Ja bih hteo da još dugo poživem. Još dugo. U šumi. Gde na stabla pada sunčana zraka, i gde se nad glavom plavi parče neba.

Ko da dremam.

„Čuješ... Da dođe ona i da ti pogladi kosu...“

Šuma priča neku čudnu i lepu priču, a meni se čini, da ona laganim korakom prilazi k meni i da mi gladi kosu.

„Mili moj... ti jedini...“

Do đavola ... Ja moram da tovarim drva. Šuma sva odjekuje, kad tacim cepanicu.

Od nekud se našao kraj mene stari neki ugljenar. Zubi mu se cakle kao srebro i usnice su mu crvene kao krv.

„Imaš li duvana?"

Sedne na panj.

„Odavno li služiš?" pita me.

„Da."

„U koga?"

„Kod Ružičke u Franjevcu."

Šuma odjekuje. U meni radost neopisiva, što eto izgledam ko pravi sluga. Nisam ni seo u kola. Držim vojke u rukama i koracam uz kola, samo da ostanem što sličniji pravom sluzi.

8.

Svaki dan vozim drva. Jučer sam se polako vraćao iz šume i prvi je suton pao na selo, kad sam mu se dokučio.

Bože, zašto je ona stajala tamo na raskršću?

„Vi?"

— — — — — — — — — — — — —

Njoj su oči jako tužne.

„Čula sam da vozite drva ..."

„I niste verovala?"

„Ne ... Zbogom."

„Zbogom!"

Tako je rekla, a ja onda u noći otišao pod njen pendžer. Kako sam ja dugo tamo sedio, i kad sam otišao? Ne znam. I ne znam zašto je violina tako tužna bila jučer kad sam stajao pod njenim prozorom. I ne znam kako je kasno bilo.

Dumzl, je li tatica pastor i ovu tužnu pesmu tebe učio?

Dumzl, zašto si tako tužna? Zar ti ne znaš da je vani noć, i da ja ovde čekam?

Zvezde. Meseca nema. On se boji da gasi plamečke čežnje. Šapat plovi u lahorevoj barci. Čuj! To je vapaj svih duša što čeznu, to je uzdah prevarenih srdaca.

Neko plače.

Tko? Zašto?

Mnoštvo! Plače! I ja ću zaplakati.

Noć! Umiri se. Svilenom maglom oviću ti čelo, a rosom sitnom poškropiću kosu tvoju.

Dumzl, zar ti ništa ne čuješ?

Detelina je sveža i puna rose. Noć sablasno i veličanstveno plovi i čupa moje srce, a ja od bola vrištim i trčim po detelini. Trčim ... Rosa mi je smočila odelo i biva mi hladno.

9.

Zar ja ne mislim uvek na nju? I kako je ona ušla u moju dušu?

Kao melodija neka; na valovima svemirske glazbe, što se njiše između svetova, a nitko ne zna otkuda dolazi, i nitko ne zna zašto je tako lepa.

„Dumzl, retko te viđam ..."

„Tatica je strog ..."

„Ja te jako volim."

„I uvek na mene misliš?"

„Uvek ..."

„I u šumi?"

„Svuda."

Njene su ruke bele i dršću lako kad ih savije oko moga vrata. Lica su joj ugrijana i usnice ...

10.

Zar ti nisi uvek uza me?

Moje je biće prelila bujica nekih dalekih i pretećih voda i ja se gušim u valovima nabujalih čuvstava.

Moja duša dršće, jer su u njoj narasle sve vode, i mene je strah.

Tvoja se ljubav lije na mene kao melem, tvoje su oči zagrijale moju dušu i prekipeli su svi izvori moga bića. Vruća su i čeznutljiva čuvstva poplavila moju dušu i ja sam sad drugi i moja krv kriči i oči moje sjaje od čežnje.

Zar i tebe nije strah moje razbešnjele i pridušene krvi, moje raspaljene i šutljive duše.

Oh, prolaze dani ...

Ti! Utopio bih te u sebi. Moja bi te duša obuhvatila razgaljenim, nezasitljivim rukama, potegnula bi te u sebe, u duboke i vruće vrtloge svoga bogactva.

Ti! Meni se približava velika katastrofa. Ah, kako želim onaj čas da zavriskam od ljubavi, velike i svete poplave čuvstava.

Strah! Hahaha. Strah!

Vidiš, ja ljubim zamukli, pridušeni šum velike i bezobzirne vode.

11.

Kad sam danas pošao u šumu, seo mi je u kola stolar Jelinek. On je išo u Prasice. To je neki brbljavac. Klipan stari.

„Lepo je, veli ovo selo . . .“

„Jest, lepo je. Nema sumnje da je lepo.“

„Eto. Dve crkve . . . “

„Da.“

„I protestancki je pop dobar čovek.“

„Nisam š njim govorio.“

„A – – tu se ne može ništa prigovoriti . . . Skroz dobar čovek. Zar nije lepo što je ono siroto dete uzo pod svoje?“

„Kakvo siroto dete?“

Pa onu curičku što je kod njega . . . Pa da, u selu se i ne zna skoro, da to nije njegovo dete . . . Ko pravi otac joj je.“

„A o komu vi to govorite?“

„Pa o pastorovoj pokćerci . . . Jest. Dete je rodila sluškinja u našeg čivuta, ali on – čivut veli da nije njegovo . . . Sad svejedno. Sad je u popa i dobro joj je. Frajla . . .“

Kako. Ja to ništa ne razumem? Zar to – Dumzl?

„To dakle nije pastorova kći?“

„Vide . . . A vi kao da ne znate . . .“

„Kako . . .“

„Nije, nego . . . mislio sam, viđa vas svet š njome . . .“

K vragu!

„Pa nek viđa . . .“

„Pa dašto . . . ništa to. Nego samo onaj . . . kopile, znate . . .“

Uh!

„Ti, matori vraže, baciću te iz kola.“

Trebo sam da ga bacim iz kola. Hulja!

Jer ja tebe, Dumzl, neizmerno volim i drugiput ću ga baciti iz kola.

12.

Poslovi teku i dani prolaze. Sve mimo mene . . . Ja poznam samo noći.

Noći plove čarobne i čudne. Pod njenim prozorom miriše cveće, omorike šume i breza šapuće.

Onda dolazi ona.

„Dobar večer, Dumzl,“ pozdravljam je ja.

„Kako me ti ljubiš . . .“ šapće ona.

„Ja sam ti zahvalan za tu reč . . . Ti si moja i ceo dan moje srce leži pred tvojim nogama.“

„Dragi moj . . .“

O, savij te ruke . . .

„Ti si danas tako nežan . . .“

Oh, zar danas samo? Zar nije dosta da se samo setim njenih očiju, i da mi odmah suze poteku.

„Tvoje su oči, Dumzl, lepe . . .“

„Ti . . .“

„ . . . i tvoj pogled, ja ga volim i on me u ludilo goni . . . I usnice tvoje. Te tvoje usnice rumene govore tako divno, preko njih prelaze mnoge nežne reči; te tvoje usnice vlažne tako su raskošno bogate!“

„Zar ti mene tako voliš? . . .“

„Ja obožavam tvoju detinjsku i golemu nikad neviđenu iskrenost, ja dršćem kod pomisli na te usnice, preko kojih su prešle one nepromišljene reči tvoje, koje su se usekle plamenim slovima i pale mozak . . .“

„Dragi moj . . .“

„Ti si najlepše dete što sam ga ikad sreo . . .“

„Pa ja te volim . . .“

„ . . . i ja sam poželio, da tvoje ruke malene prođu po mojoj kosi u jedan pretužan dan, kad prva laž rani tvoju mladu i netaknutu dušu, a ja budem plakao za onim detetom lepim sa plavim očima i plavom kosom, čije sam ruke tako mahnito voleo, i čije sam se lepote tako ludo bojao . . .“

„Dragi, zašto si tužan?“

O, noći! Sablasno i šutljivo idu tvoje vojske.

13.

„Dumzl, mi se više nikada ne ćemo rastati.“

„Zar ti mene tako voliš?“

„Ja ne ću da se mi rastanemo.“

„Zar ćeš uvek ovde biti?“

„Ovde ili gde drugde.“

„A ja?“

„Ti ćeš sa mnom.“

O, rećiću joj, rećiću joj sve. Čitavo svoje srce i sve svoje sne. Sve ću joj reći.

„Dumzl, ja ću biti učitelj — —"

„Ti?"

„Ja."

„Pa ti si . . ."

„Ne, ja ću biti učitelj. I on je bio . . . On je postao mlinar, a ja ću biti učitelj; no zato si ti Dumzl, a ono je bila Kaćenka."

„Tko?"

„Slušaj, Dumzl . . . Imaćemo malu sobicu. Ja sam to sanjao: tako malu sobicu ćemo imati da u nju nitko ne će stati do nas dvoje i jedan kanarinac u krleci. I onda . . . Slušaj . . . On će pevati samo onda, kad se mi budemo ljubili. Da, da, da . . . Ceo dan će pevati, jer ćemo se i mi ceo dan ljubiti."

„Ti . . ."

„A uveče . . . Pod pendžerom će mirisati jorgovan, u jasminovom će grmu pevati slavuj, a mi ćemo s pendžera pozdravljati prvu zvezdu. Slušaj, draga Dumzl . . . Onda će u naše duše ulaziti sreća i jedna nepoznata i golema radost. Ruku pod ruku izićićemo i veseliti se noći i utonuti u melodije onih čarobnih glazba, što još uvek čekaju na nas i nama su posve nepoznate. Dumzl, kao deca ćemo se uvatiti za ruke i trčati po mladoj i rosnatoj travi, lepi i mladi . . . do umora. Na nebu će ploviti pramenovi oblaka rastrgani divnom modrinom, i kad se mesec oslobodi i poslednjega penastog oblačka i slobodan puzne eterom svežine, mi ćemo zamirati od sreće i zanosa, o mi ćemo . . . Dumzl, kad tebe savlada umor, naslonićeš se na moje rame i tiho ćeš sklopiti veđe. Ti ćeš snivati devičanski san, a ja ću oprezno i tiho gladiti tvoju kosu i ljubiti tvoje usnice.

„Dumzl, zašto ti dršćeš?"

Zar nisam ja dugo u noći ljubio njene ružičaste prstiće i pričao joj svoje snove?

„Dumzl . . ."

„Ti, mili . . ."

I opija nas noć i naše reči i snovi naši . . . Kao da su oni jedini i ništa drugo na svetu nema.

14.

Ah! Ja sam se bezrazložno rastužio. Bože, kako sam ja detinjast. Pa njoj su jučer te reči izmakle. Ona tako ne misli. A ja sam tako žalostan. Bezrazložno se žalostim.

Rekla mi je:

„Zar se ti, Tomislave, ne stidiš voziti drva?"

„Dumzl . . . Što si rekla?"

Ah! Ne. Ti nisi to rekla. Meni se to samo pričinilo. Tako je suvišno o tomu misliti.

Zar nisi ti baš jučer odobrila moj plan, da odem k tvom tatici? I otićiću. A onda jedan mali ispit, onda mestance i onda . . . Čemu dakle žalostiti se zbog reči, koje možda i nisu izgovorene?

15.

Dva dana?

„Ne bakice, nisam ja već dva dana žalostan. Ne . . . Ja samo razmišljam. Moram da odem . . .

To jest . . . ja jesam žalostan, ali samo malo.

Pastor ima pravo.

O Bože! . . . On ima pravo da sruši moje snove? Samo da ona nije ništa rekla. Oh, da je ona šutela.

Pastor se vrlo začudio. On najpre nije ništa razumeo, (jer ja sam zaista bio smeten), a onda se, čini mi se, nasmijao. Jest, nasmijao se.

Rekao je:

„Vi ste mlada usijana glava . . . Bićete učitelj i hoćete moju kćer . . . Ljubite je žarko."

„Tatice, mi se volimo . . ." rekla je ona.

A pastor se još većma začudio. Dugo je razmišljao . . .

Ali čemu tako naglo? Čemu odmah sutra, pa se zbog toga zakopati u kakovu selendru? Čemu biti učitelj? . . Zar ne bi bilo pametnije da se počeka, a za to vreme da se potraži kakovo solidno zvanje . . ."

On je vrlo uviđavan čovek . . . Ja se ne sećam što je on sve govorio. Znam da je mnogo govorio o solidnom zvanju.

Ali zašto je ona govorila?

Ona je zatapšala ručicama, gladila mi kosu i smijala se:

„Ti ćeš postati veliki gospodin . . ."

Je li spomenula da ne ću voziti drva? Ne sećam se. Nešto je drugo govorila.

„Onda . . . je li . . . ja ću nositi svilene haljine; tatica kaže da . . ."

Jest, to je govorila. Gladila je moju kosu, a ja sam se smeškao. Vrlo dobro se sećam da sam se smeškao.

„Jest, čekaćemo . . . Je li? Čekaćemo . . ."

Da, Dumzl, čekaćemo.

Ne, bakice, ja nisam žalostan. Ja samo razmišljam . . . Moramo čekati, a ovde se teško čeka.

„Dumzl, koga ćeš ti čekati? Mene ili svilene haljine?"

Zaboga, ovo je valjda nisam pitao? Ne, ne, to je istom posle izmišljeno. Sad sam se setio da je to nisam pitao. Jer, sasvim je jasno da će mene čekati.

Bakice, ja moram da odem. Moram . . . Idem da čekam i čekaću dok sunce bude sjalo. Do veka ću čekati.

16.

Što se dakle dogodilo?

Ja sam je zaboravio. Ja ništa više na nju ne mislim. Baš ništa. Nije doduše mnogo vremena od onda: samo tri meseca, ali ja sam je već zaboravio.

Sasvim ugodno živim. Kadikad sanjarim o lepoj letnoj idili. Ali samo malo. Jer zaista lepo je bilo. O njoj uopće ne mislim. Ima večeri kad je se setim, ali onda se brzo laćam posla. Vrlo marljivo učim i u tom nalazim zadovoljstva. Onda sam, istina je, hteo da budem učitelj u kakovom lepom seocu, ali sad već ne ću to da budem. To je bio samo san. Sad nameravam da budem što drugo: advokat ili sudac; sad svejedno; nešto će se naći. Čemu da čovek bude učitelj u kakovoj selendri?

No da. Ne ću tajiti da sam zbog nje hteo da budem učitelj, ali ja ne ću da o njoj mislim, i zato je zališno da se sad rešava pitanje o zvanju.

Pa i ona! Zbog nje se uistinu nije trebalo odricati sveta i ostati u selu. Nije zacelo.

Smešna je stvar. Kako sam ja uopće mogao da je tako zavolim. Ona je obična seoska guščica. I nije nikakova lepotica. Uopće nije ni lepa. Nije.

Čemu da se o tom misli?

Jučer mi je mala plavokosa komšinica duboko i drsko zavirila u oči i nasmijala se. Drznica mala. Smije mi se što sam uvek tužan i kaže da sam zacelo nesretno zaljubljen. Ona se šali samo. Ali pravo kaže. Treba da se veselim životu – i njenom zvučnom smehu. Ona se uvek smije.

17.

Mnogi su dani prošli. Mnogi nemirni dani.

Zaista, kadikad se bezrazložno uzrujavam. Ali to je samo malo poremećenje živaca.

Sad sam se napokon uverio, da Dumzl nije nikad ni živela. Činjenica, da se tako zove kći jednoga protestanckog pastora, ne menja stvar ni u čemu.

Zato i jest bezrazložno moje uzrujavanje.

Ja nikad nisam volio onu, nego ovu . . . Ovu što uvek leži na mom srcu i živi u mojoj duši. Ili ne, ni ovde je nema . . . Ona živi negde u oblacima; u nemirnim, dalekim oblacima. Njoj sam ja slao sve one milosne reči i nju sve ove misli moje idu, nju daleku i lepu što živi u oblacima.

Ne, Dumzl nije nikad živela. Ne, nikad!

18.

Čujte vi pokćerko protestanckoga pastora iz Franjevca, nikad ja vas nisam ljubio. Tako mi Boga, nikad vas nisam ljubio. Ja sam ljubio jednu drugu.

Sećate li se da su sve moje reči koje sam vam govorio bile iskidane i nerazumljive; kao da ih govori čovek u groznici? Treba svakako da se setite. To će vas uveriti o pravoj istini. Saznaćete da sam ja sanjalo neko i somnambulist, i da sam ono zacelo mesecu govorio. Svakako, mesecu sam govorio. Zar nisu onda bile lepe noći?

Niste trebala da mi poverujete išta. I kako ste vi uopće mogla poverovati?

Hahaha.

Zacelo. Dok sam ja govorio o svi'enoj kosi vašoj i o baršunu vaših plavih očiju, vama se daleko negde prisnivale svilene – – – – Ah ne, to sam ja surov odviše. Ne, nije tako bilo.

Ali ipak, ne verujte da sam vas ikad ljubio.

19.

Dumzl, noćas sam sanjao o tebi.

Đavo neka me nosi!

O, draga Dumzl, kako ja mnogo sanjam o tebi, i kako ja tebe neizmerno volim.

Noćas, Dumzl, bilo mi je kao onomadne kad sam te prvi puta spazio, i ona je ista radost prostrujala mojim žilama. Hoćeš li dakle da ti ispričam svoj noćašnji san?

Ja sam proživeo svu našu ljubav.

Sećaš li se?

Omorike se pred pastorovim dvorom savijale i drhtale; savijale se sve jače, a šum im je bio pun neke daleke grožnje. Ovako šume omorike samo u proljeće. Sunce se čitavi dan igralo s oblacima i žute zidove kućne obasjavalo kadikad tako raskošno, kao da će tako uvek ostati, a onda se i opet brzo sakrivalo; kuća je zastiđena omrkla, trava se na tratini od bola savijala i strepila od iščekivanja.

Sećaš li se?

Na beli kapijski stup naslonila se ti i slušaš kako šume omorike. U tvojim krupnim plavim očima počiva golema čežnja, i u njima dršće duša što požudno hvata tajnu grozu muklih glasova, i igra detinjska radost kad se iščekivani šum jednako ponovi. Ti se veseliš suncu koje ti grije lica i gladi svilenu kosu, ali se čudiš, što huči to u savijenim granama zelenoga stabla. Na belu si keceljicu spustila ruke i gledaš žile tanane i plave, pa sve osećaš kako u njih ulazi toplina, i kako se razilazi po svem telu. A omorike samo šume. I to je sve.

Ne, nije sve. Otpreka te gledam ja i jedna nova radost ulazi u moju dušu.

Dumzl, veruj mi, ta je ista radost ušla noćas u moju dušu.

Čuj!

Došo sam ti pod pendžere da ti otpevam serenadu, u noći, Dumzl, jednoj noći beskrajno lepoj, koja je mirisala nebesima, koja je odisala čežnjom i bila duboka kao pogled moj.

Došo sam ti kao tat kroz bašte i preko plotova da ne probudim dremljive komšije i njihove pse, da mi ne pobune noć i ne rastepu mirise.

A tvoja samotna vila sniva. Poštrapana senkama rujanskih brezinih grančica utonula je u raskošnu mesečevu svetlost i sniva. Kao da je pusta. Bez života. Tamna. Samo je na doksat kroz poluotvorena vrata pao tračak svetla što nije mogao prodreti kroz guste zavese i tamo dršće i kao uvojak kose, kao brezine vitice. Na doksatu umiru ruže. Miriše rosa i cveće u agoniji.

Dumzl! A moja duša gori od čežnje, moja grud će da pukne.

I moja serenada započinje.

Dumzl, pesma je bila burna i golema kao livade naše, kao moja ljubav i moja čežnja. To je bila moja duša mlada, mučena i sama, to su bile reči ponosne i smele.

Cveće nečujno otvora svoje nežne glavice i požudno guta lepote ove čarobne noći. Jeziva tišina i opet zasela i napeta je kao da će prasnuti.

Moju dušu muči bol i moja grud će da pukne.

Dumzl... I onda onamo gore zadrkti zavesa. Ti! Jedan krik neopisivi proleti kroz onaj uzani prostor kad se svetlo provuklo i darnu nesmiljeno u mrtvo more tajnovite tišine, pa se raspline i slije s mesečevim zelenkastim tracima koji blede i umiru. Jedna radost golema zadrma mojim bićem, Dumzl, pa neka se svetovi ruše: ja sam poletio gore k tebi ususret, koja si kao kozica kakova skakutala stepenicama.

Dumzl, ja sam govorio, a u moju je dušu ulazila jedna golema radost; ja sam gledao u tvoje zenice i gledao skriveno kako se budi u tvojoj duši.

Ti malo dete, prpošo mala, maglice, koju će sunce raspršiti. Ti si mesečarka mala, kojoj oči na mesečini postaju zelene i hladne. Ti mala, malena, malecka. Anđelak ti...

Znaš, ti ne odilaziš od mene. Sve nekako ludujem. Mislim na tebe malenu, tvoje oči i tebe celu. O, kako ja malo spavam, otkako tebe znam. Ti čedo malo, nemoj da poludim zbog tebe, nemoj da mi ukradeš srce nesretno, nemoj da poludim zbog tebe sitne i male... Kako ti ono koracaš? tap, tap, tap... brzo, brzo, brzo. I oči dižeš, okrugle tvoje oči i zapurena lica i kosu kuštravu. Sve. Sve. Nemoj da me zaludiš. Nemoj. Mogao bih kleknuti gdegod na ulici i ljubiti ove male okrugle nožice, tvoja zapurena lica i oči začuđene i lepe. I mogao bih proklinjati one, koji pred tobom ne bi padali nice kao i ja, i ne bi ljubili tragove tvojih

malih stopala. Ti mala ... Kako ću ja to od sad uvek samo tebe nositi uza se? Što će drugi svet da misli i govori kad budem mimo njih prolazio, a ne budem ih vidio kao da su stupovi, kameni kipovi, stvari, ništa. Jer ti bi mogla postati sve. Golemo, neizmerno sve! Sve! Ti mala...

Pogledaj me svojim krupnim okom i popij moj život!

Jer i ja ću da se opijem! Tvojim pogledom plavim, večitom mišlju na tebe i tvojim imenom malim. O draga, pusti sve misli i daj da se samo ljubimo. Nazivaćemo to prvom ljubavlju svojom i rado ćemo misliti na to. Ja ću čitati stranice svoga dnevnika koji je pun tebe i tvoga imena, a ti ćeš zacelo dozivati u pamet one moje reči, koje ti nitko nije iza mene govorio, i koje si tako slušala kao što ničije nisi i ne ćeš.

Ja večito moram da mislim na tebe, zamišljam te u najraskošnijim pozama, gutam najlepše geste i poglede tvoje, pa te ljubim i grlim u sanjama svojim i volim te, neiskazano te volim.

Znaš, ja te silno volim. Znaš, ti si nikako postala sve što se zove ja, ili bolje: osim tebe ništa oko mene i nema. Ti si san mojih noći probdevenih. Meni oči sevaju kad se setim da ti negde daleko od mene boraviš, da se smiješ, da stojiš u onoj raskošnoj pozi, kad stisneš očne kapke i čitavo tvoje oko budne jedna velika i crna zenica, kad lica gore crvena od navrele krvi, zubi blješte, usnice pucaju, a pramenovi kuštrave kose dršću ko brezine vitice na zelenom mesečevom svetlu.

Dumzl, ja ne znam, što je sa mnom.

O Dumzl, da si moja, posve moja!

20.

Dumzl — — —

Ah ne!.. Ja više ne mislim na nju. Ja samo sanjam o njoj.

JOSO BENAC:

U VEČERNJOJ SJENI.

Pinije šute. Na mekom fotelju
Sjela u sjeni tihe altane;
Skrstila ruke i saneno gleda
Pogledom čežnje kroz smolaste grane.

Cvjetnom po sagu i malom puteljku
Srebreni traci se mjeseca kradu.
Ispod altane bijele ruže
Uzdišu sjetno u noćnome hladu.

Nečujno nad njom se privila Sanja
Pa joj u uho šapuće dane
Proljeća prošlih i runi sa grana
Bijele lati na kose joj vrane.

Ona sad sniva lijepe sanje,
Što su u netrag otišle s njime,
A kad se prene? ... Opet će sama
Slušati sjetne uzdahe plime.

U KATEDRALI.

(† popu Josi Š.)

Kad se rane zore prvi traci prospu
Prozorima prašnim stare katedrale,
Ko pramovi zlatni s glava djece male,
Što su zorom došla, da pozdrave Gospu.

Te rumenim valom sive stijene kropi,
A zastali zvuci s orgulja kad struje
I nutrinom crkve nadosjetno bruje,
Dok u ritam jedan s danom sve se stopi.

U intimnoj vonji tamjana i cvijeća
Skutren gdje u klupi, dušom punom sklada
U tišini nijemoj, što prostorom vlada,
Slušam gdje pucketa pred oltarom svijeća.

I dok sve je tiho, dok još nema ljudi,
A crv Sanktuarom stare klupe toči —
Zvuk se zvonca javlja i tišinu budi:
K pobočnom oltaru to pop Joso kroči!

PRED SVETOHRANIŠTEM.

Kako je slatko, Isuse, kad u hramu Tvome
Umornu glavu privinem k podnožju oltara,
Pa u grudima oćutim u trenutku tome,
Gdje od sitne iskrice bukt'nja se stvara!

Kako je slatko ćutiti, dok sva čula mriju,
Gdje se oblačak nad njima bijel ko snijeg svija
I na njemu ploviti izvan međa sviju,
Dok se bićem smiruje borba svih stihija.

Kako je lijepo, Isuse, u sumračak prvi
Doći do Svetohraništa, do prisuća Tvoga
I ne ćutit vezova više tijela svoga,
A pod duše zamahom sve se zemno mrvi.

Crkvicom prisluškujem, gdje se poj visina
Razliježe ko orgulje, što u dalji bruje,
A od tajnog brujanja ječi sva nutrina,
Ko da u njoj anđelske harfe skladno zuje.

Kako je slatko, Isuse, u trenutku tome,
Ljubavi kad se vječite raspu sitne niti,
Dušu žednu ljubavi ovit k Ljubimcu svome
I na grudi Njegovoj slatki sanak sniti!

ANTUN MATASOVIĆ:

PRIJE BOJA.

SMIRIVALO se mrtvo jugo, a bijesnilo je cio dan. More je prešlo iz crno-sive boje u tamni indigo, a ono nešto vjetra, što je nad nemirnim talasjem lutalo, nestalo je posvema... Čudan je taj pojav — mrtvo jugo, kad more bijesni, a vjetra nema... I more se tišalo, a i sunce se javilo... Bližilo se vrhuncu visoke gore, da nestane moru, pa ga kao na rastanku ljubilo nježnim cjelovom i po silnoj mreži morske pučine, što se gibala u ogromnim pravilnim talasima, javljale se i gubile bijele točke, a obzor je označivao neki zlatni trak sa širokim ružičast'm odrazom u vodi.

Na balkonu je sjedio Duško i turobno gledao u more. S njega je sjala svježina mladosti, pa mu je i turobnost imala u sebi nešto divno lijepoga. Bio je mladić u poletu razvoja, jedva da je imao osamnaest. Gledao je u more, ali nije opažao njegova vječnog mijenjanja. Sa strahom je osjećao, da mu majka ne će skoro doći, a prijatelj mu se Ranko približaje smrtnome času; još do podne mu je liječnik izbrojio minute, a i svećenik je bio kod njega. Majka je pošla na kolodvor po Rankovu sestru, jedini njegov rod, ali vlak je sigurno zakasnio, te još nije došao. On će biti sam, kad mu bude prijatelj umirao. Žalost mu, a i strah ispuni dušu. Ljubio je svoga druga i vršnjaka, a smrt je nešto, česa se bojao. Ona će doći svakom, ona mora doći, ona je često lijepa, ali mladiću luta duša za životom i rijetki su, kojima je prevaga za onim, što je iza nje. Mladić će udesiti život svoj za ono, što je iza nje, ali ona mu je uvijek negdje daleko, daleko, a osjeti li njen korak, tada ga spopada jeza i čudan onaj tajinstveni strah.

Kroz zastore je pogledao i prijatelja, a ovaj je ležao ukočeno u jastucima kao da je od voska. Samo je malo otvorio oči, ali u njima je bilo nešto čudna sjaja, nešto lijepoga, što je Duška osvajalo, pa se i sada zagledao u te dvije crne žeravice. I to kao da je dalo života Ranku, makne rukama, podigne malo glavu, otvori blijede usne i upita tiho:

— Čuješ li? — glas mu se tajinstveno raspe sobom.

— To se jugo smiruje — istim će mirnim tonom Duško.

Uistinu se smirivao. Gora je skrila iza velikog svoga obrisa sunce, a sumrak je padao po zemlji kao fine nezamjetne pahuljice snijega. U sobi je bilo tamnije, nego vani, a njihov je govor bio tiši, nego prigušeno burkanje umornih valova.

— Ona će doći! — opet će Ranko, a glas mu je bio tiši i tajinstveniji.

— Tko? — Duškov je upit zvučao jezom i još većim strahom.

— Ona, sestra moja, najmilija sestrica moja!

— Umoriše ga ove riječi. Klonuo je jače u jastuke i maknuo rukom kao da Duška zove. Sio je Duško na postelju i uhvatio Rankovu ruku, koja je bila glatka i hladna.

— Kako si topao! Života si pun! — prošapće opet Ranko naprežući se, a Dušku se učini, da glas dolazi nekud iz mraka, jer je svojom sjenom zaklonio prijatelja, da mu se blijeda put nije gotovo ni razabirala u bijeloj posteljini, tek oči su mu se i dalje crnile i sjale kao plamečak, kad dogara. Rukom je micao, koliko je mogao hvatajući prijateljevu ruku, kao što se utopljenik prihvaća slučajne slamke u vodi... Oči su mu dalje titrale i kao da su tražile nešto, što žele da ugledaju prije, nego posvema ugasnu. I ustaviše se na jednostavnoj slici, što je visjela na zidu. Fotografija je njih dvojice: Duška i Ranka. Slikani su s kopna. Sjede na hridi. Pod nogama im prsnuo talas u nebrojeno sitnih kapljica, a iza njih je ustalasano more s otočnim obrisima. Duško drži ruke na koljenima i nebrižno gleda preda se, a Ranko mu je položio desnicu na rame. Oba su lica puna topline. Sreća, veselje i ljubav sja s njih i tako su živa, kao da je mrtvi papir primio nešto od njihove mladosti.

I Duškove su oči pošle za prijateljevima, te se ustaviše na slici. Snop slaboga svjetla udarao je, od prozora ravno na sliku, pa se u prvom sumraku moglo na njoj sve lijepo razabrati... Oba se prijatelja zaniješe u nedavne svoje mile uspomene.

Upoznaše se prije dvije godine; u onoj dobi, koja je na prelazu iz dječačkog u momačko doba. Tada je srce najčuvstvenije i polet najjači. Ranko je došao iz Slavonije, jer mu se počeo javljati kašalj. Sestra ga poslala u Primorje; bojala se, da će i njega shrvati bolest, kojoj su podlegli svi članovi njihove brojne obitelji, od koje ostaše samo još njih dvoje na životu. Duškova ga majka primila na stan. Ona bijaše prijateljica mladih dana Rankove majke. Otac je Duškov pomorski kapetan i često je bio na dalekom moru, a Duško je živio sam s majkom.

Blijedi i nježni mladić crnih krasnih očiju svidio mu se već od prvoga časa... Ne samo da su kod kuće uvijek zajedno bili, nego su i u školi sjedili jedan kraj drugoga, a najljepše im bijahu šetnje.

Prvih dana nije nikuda išao Ranko. Slani ozon, što je s mora dolazio, bio je preoštar za njegove grudi, a mora i okolišnih bregova kao da se bojao. Usipao bi se penjući se i na malu uzvisinu, ali Duško je sasma drugačiji bio. On se i u listopadu kupao, jugo ga ne bi potlačilo, a veselilo ga penjanje po krševitom bregovlju. Njega je zavolio Ranko, zbog vesele njegove ćudi, zbog njegove zdrave mladosti, koja je izbijala kroz opaljenu mu put i rumene usne spremne na smijeh.

— Kušaj da pođeš sa mnom tamo do kamenog polja, a kad ti bude teško, ja ću te ponijeti, — govorio je Duško Ranku, da ga samo osokoli na jednu naporniju šetnju. Nježnost mu nije bila smiješna, a Ranko se nije mogao odgovoriti.

Prva ta šetnja malo je duže trajala a Dušku je ugodna bila uz Ranka. Lagano se micao taj slabi mladić putem ispod rijetkog drveća kao sjena, koja se ugiba sunčevim zrakama. Zanimala ga svaka travka, svaki cvijet, jer mu bijaše sve novo. I more mu se učinilo ljepšim, kad ga je s visine gledao, nego li dolje. Onda mu se učinilo odviše velikim, a otoci, što su ga popriječili bijahu mu kao hrbat jedne neugledne ogromne ribe. Sada, s visine, pregledao je morski zaljev, što se stisnuo između kopna i otoka poput velikog jezera. Ograđen je bio taj morski prostor sa svih strana, pače i velika vrata, kroz koja se prolazilo u sinje more, izgledala su zatvorena nekim niskim brijegom u daljini. Taj je brijeg bio po svoj prilici na kopnu, jer se ono svijalo poput potkove.

Duško je imao previše zdravlja, pa je ljubio snagu i jakost, a bio je zaboravio, da je i čuvstvena nježnost poseban ukras čiste mladosti... Ranko bijaše i odviše nježan. Sučuvstvovao je sa svim; zanimalo ga sve, ali

kao da ga ništa nije oduševilo, u njemu je pobudilo sve čuvstvo nježne ljubavi. Pa i ono kameno polje, koje je opjevao naš veliki pjesnik, ganulo ga do suza. Sio je na kamen i promatrao suro stijenje i razbacano kamenje, a Duško je htio da viče, da se nabacuje. Tek kad je ugledao Ranka umirio se, sio je kraj njega i predao se tihom čuvstvovanju.

Narav mu je bila kao more, koje je uvijek silno, a rijetko kada mirno. Zbog mladosti svoje toga nije mogao ispoljiti, ali je osjećao, da će biti nekakav nemiran duh, koji će ljubiti pučine i sinje daljine, a bez mora i njegovog vječnog mrmora, da ne će moći živjeti... Ranko ga je ipak privukao. Nešto mu je bilo zanimivo na njemu, a htio je, da ga učini onakvim, kakav je i sam. Ipak nije uspijevao, a to je opazio već prve te šetnje. Svaki susret s tim mladićem ispunjao ga posebnom toplinom.

Vračajući se s kamenoga polja Ranko je htio da gleda samo jezero među kopnom i otocima. Brojio je po njemu barke i čamce, koji su se ljuljali na velikom talasju i pitao je prijatelja, zašto se more ljulja, a nema vjetra.... Bilo je mrtvo jugo, rastumačio mu drug. Tamo negdje na sinjemu moru podignu se vjetrovi i izmoreni izgube se, da do morskog jezera ne dospiju, ali ustalasano more, talasa i dalje, dok mu valovi ne zapadu između kopna i otoka, u veliko jezero i tu se razbiju u množinu bijelih kapljica.

Ranko je stao iza jednog kamena i dugo je gledao ocjelne valove, a Duško je isprva želio, da se podigne oluja i vjetar.

-- Prijatelju moj, i život ti je naš, kao mrtvo jugo u zatvorenom jezeru. More se negdje daleko uzbuni, a njegov bijes i amo dopre, premda se na putu izgubi vjetar.

Rekao je to tihim čuvstvenim glasom, a Duško je zaboravio na svoju želju za olujom i počeo je čitati u svačemu po prirodi neko posebno značenje, dok je Ranka silno zavolio.

I vratiše se gotovo šutke... Od toga su dana često šetali zajedno, a Ranko se privikao na morski zrak i šetnje mu bijahu ugodne. Nešto mu se više krvi stavilo na licu, a inače se osjećao jačim i živahnijim. Više mu je vedrine ušlo u dušu, a nestalo nešto od čuvstvenosti.

Svagdanja im je šetnja bila tamo na stari grad, što je porušen snivao na vrhu brijega. Odatle je bio divan pogled na otoke, na more i na gradske ulice kraj mora... Kad bi svršili sve za školu, pošli bi. Uhvatili bi se za ruke, kao što se hvataju mala djeca i u razgovoru bi pošli. Brzao bi Duško, a Rankov je korak bio sporiji, no u hodu bi se prilagođivali jedan drugome i pričali bi. Pričali bi puno i jedan bi drugom otkrivao dušu, saopćio bi sve tajne želje svoje i namjere svoje. Rekao bi jedan drugom o svojim snima i o doživljajima, a svaka ih je riječ jače vezala i bijahu sretn... Pred sobom su vidjeli put, bijeli put, koji se penje položinom, a oni su stupali tim putem držeći se za ruku. I nekada bi se odmakli jedan od drugoga, ali ruke ne bi ispustili, a nekad bi se tako zbližili, da bi im se ramena ticala. Tada bi se oba pognula malo naprijed, glave bi im se zbližile, kao kod ratnika, kad dvojica rame uz rame bježe za neprijateljem. I tako bi došli gore.

Ondje bi sjeli na porušeni stup ili na kup kamenja i gledali. Duško bi tražio okom sokolove u zraku, ili bi istraživao, kamo se gubi put između kamenja s brijega u kotlinu, a Ranko bi samo šutio. Gledao bi prema moru, je li mirno ili ustalasano. Brojio po njemu barke i čamce i promatrao bi galebove, a najviše bi ga zanimale lađe, koje su odilazile i dolazile u luku. Bijahu malene iz daleka, a Ranko je znao, koliko svaka u sebi krije ljudskoga truda, ljudske muke, pa i ljudi samih... U luci su stajale lađe. Vidjeli im se jarboli, dimnjaci, pa i gusti dim, koji je plovio smjerom vjetra, ali ljudi se ne bi vidjelo. Premaleni su bili, da bi ih zamijetilo Rankovo oko s one daljine i visine, a ipak je znao, da su te lađe u luci samo radi ljudi, - same nijesu došle... Nekada bi se pomakla koja lađa, s jarbolima i s dimnjakom krenula bi, ostavila luku, zašla u morsko jezero, te se lagano gubila prema velikim vratima, da je iza brda nestane. Nekada bi se opet iz velikih vrata javila mala, crna točka, povećavala bi se, dok se ne bi po-

javila lađa. I što bi se više bližila, sve se bolje na njoj raspoznavali jarboli i dimnjaci, ali nijedan čovjek.

Gledao bi to Ranko i sebi se pitao: „Kuda te lađe? Kamo će?“ ili „odakle su?“ — a more mu odgovaralo vječnim talasanjem i prelijevanjem boja.

Duško bi rijetko kada promatrao lađe, a ako ih je promatrao, tada je odredio svakoj brzinu i divio joj se. Govorio je, da je velika udaljenost od velikih vrata do luke i da lađe brzo plove. Ranku je s one visine cijelo morsko jezero maleno bilo, a lađe su mu se micale puževom brzinom.

Ako bi duže ostali na vrhu kod porušenog grada, Duško ne bi bio miran. Bacao se kamenjem, onda bi ga nestalo, samo bi mu Ranko čuo glas, gdje pjeva ili viče onako od prebujale snage u sebi. Napokon bi sio pokraj druga, naglo bi ga zagrlio, nježno mu privio glavu sebi na grudi, pomilovao ga po kosi, kako se to s djecom čini i rekao mu:

— Ja ljubim život! — zašutio bi i pogledom bi pitao Ranka: „A ti?“ —

— Mladost! — rekao bi ovaj.

Kad bi se sunce skrilo iza obrisa velike gore, a jena sjena osjenila cijelo morsko jezero, pošli bi.

Uhvatili bi se za ruke i tako se vraćali, a s lica im zrcalila ljubav. Zakrenuli bi najprije lijevim putem i prošav ispod kolonade, došli bi na groblje. Bila je tu množina spomenika, križeva, humaka i čempresa, ali ne bi razgledali taj dio groblja.

Zaustavili bi se najprije pod kolonadom, a tamo bi često zatekli pogreb. Nije to bio sjajan pokop kakvog bogatuna, već u ovo doba polazili bi radnici svojim domovima, a ako je koji od njihovih drugova ležao mrtav pod kolonadom na odru, usput bi došli, da ga do rake doprate.

Mrtvac bi ležao u drvenom lijesu u običnom radničkom odijelu. Živi bi drugovi njegovi okružili odar mučaljivi, a umorni od teškoga rada. Još su znojni bili i prašni u poderanim, plavim odijelima, a lica su im bila oštrih crta i mrka, kao da su salivena od bronca. I kao brončani kipovi predali bi se uz odar, te bi odmarajući se mučke čekali svećenika. Njihov je drug ležao pred njima u lijesu bez ikakve osobite promjene. Bio je nešto blijed, pomodrelih usnica i možda malo otvorenih očiju, a inače se činilo, kao da spava poslije rada i snom se odmara od teškoga umora.

Napokon bi došao svećenik. Radnici bi se pomakli, da mu dadu mjesta, a on bi mrtvoga opjevao, blagoslovio i nakon tog bi otišao. Četiri bi radnika uzela lijes i ponijela ga, a ostali bi se radnici poredali, tko pred lijes, tko iza njega i tako bi pošli stazom između mrkih čempresa do ovoga dijela groblja, koji je bio na vrh brežuljka, okružen ružmarinovom živicom, u kojoj su pravilno bili posađeni čempresi. S podaljega se taj brežuljak činio poput okrugle kule, kojoj je vijenac ružmarinova živica s dugoljastim i visokim prsobranima od visokih čempresa. Ozbiljno i mrko gledali su čempresi u dol, a nepomično su stajali poput budnih stražara, samo im se vrh nekad te nekad zanjihao od vjetrića, koji bi prošao preko ružmarina na radničko groblje.

Između dva vrlo velika čempresa bijahu kameni dovratnici, ali bez vrata. Na njima je ležao silan suri kamen s brončanim reliefom, a prikazivao je svagdanji radnički sprovod: radnici ozbiljna i mrka lica nose mrtvoga do ugana vječni počin. Pod reliefom je samo napis: „Poslije boja“.

Često su prispjeli mladi prijatelji na radnički pokop, a kad su gledali usnuloga radnika u lijesu jače bi se stisli za ruke, jače bi se priljubili jedan k drugome kao da se nečesa boje. Duško bi gledao čudnim nekim pogledom na mrtvaca i u tom se pogledu vidjelo mnogo odbojnosti. Ranko je više ispitivao smirene crte pokojnika i one su ga plašile.

Ja ljubim život! a smrt je tako hladna! — šaptao bi Duško, kad su stupali iza radničke čete, koja je pratila druga do otvorene rake.

— Život je čudan!“ — odvraćao bi Ranko, — a smrt nije strašna! — a ipak je od ovih riječi oba druga spopadala neka čudna jeza ... Polako su stupali za ukopnicima, koji bi napokon odmakli u čempresevoj aleji i kako se

ona u daljini uzila, tako su se i oni sve više u njoj gubili... Pred ulazom u radnički dio groblja zastali bi i neko vrijeme počekali, a brončani relief kao da se uvećao i pretvorio u živu sliku. Pače i ono malo boja na radničkim tjelesima i odjelima stopilo bi se u jednu jedinu boju, boju bronca s modrikastom patinom.

Na ulazu bi postojali drugovi, kao da su htjeli, da im mrtvi drug s vrata na njihovom groblju još jednom pogleda u svijet i izruči mu zadnji pozdrav. Tu kod vrata sunce još nije zašlo, premda se luke i grada taknuo već prvi mrak. Po tom bi zamakli radnici iza čempresa, koje su poput kolobara ovijale njihovo groblje, jedino je ulaz bio uvijek otvoren, a nad njim se pod brončanom povorkom čitalo: „Poslije boja".

Duško i Ranko pošli bi dalje. Pročitali bi napis, pogledali brončano djelo kao da su htjeli memorirati čas prije viđeni prizor radničkom pogrebu, a onda bi prošli kroz ulaz, ali dalje ne bi išli.

Čemu?! Polovica je velikog prostora bila prazna — obrasla travom i korovom, a druga je ispunjena niskim piramidama od suroga kamena. To su radnički grobovi. Samo piramida od suroga kamena kazuje, gdje radnici položiše na počinak utrudenog druga. Samo piramida od prostog kamena označuje siromašni radnički grob, na kojemu nema vijenaca, nema cvijeća, a rijetko je koji nakvašen bio toplim suzama ljubljena stvora. Pusti su ti grobovi, a oštri, ozbiljni i mrki kao što su i oni, koji su u njima.

Pustara od piramide radničko je groblje, a nju paše vijenac od zeleno-sivog niskog ružmarina i crno-zelenih čempresa, koje dostojanstveno stoje i ne miču se, samo im vršak nekad te nekad pokaže, da i preko te pustare preleti kadgod vjetrić mjesto uzdaha i plača.

Oba bi prijatelja stala kod ulaza i zagledala se u suru pustoš mnogobrojnih piramida, koje nijemo stoje, a ne govore ništa; samo duge čemprese kao da plaču bezglasni plač.

Ali je li to plač?

Tko bi na to odgovorio?... Ranko i Duško ostavili bi radničko groblje ne pitajući se ništa — Duško bi samo rekao: „Vratimo se, život nas čeka!".

S ulaza bi vidjeli, da s druge strane visoke gore još sunce sja, a negdje daleko sigurno da sviće dan, dok se u luci javlja mrak... Šutke bi sašli kroz mrku čempresnu aleju do mnogobrojnih humaka, križeva i spomenika, prošli bi kroz praznu kolonadu i tada bi se zaputili ravno do luke. Ranko bi postajkivao i osvrtao se, kao da bi htio još jednom pogledati groblje ili kao da mu je nešto dragoga tamo ostalo. Čudilo je to Duška, ali ništa ga ne bi pitao, a na Rankovom bi licu bio izražaj, kao da nešto gubi.

U luci bi bilo još živo... Stizali su neki brodovi, nekoji polazili. S velikih dimnjaka nedalekih tvornica spuštao se dim, a garavi, prljavi i umorni ljudi vrzli se obalom i po lađama. Puno je bilo tu buke i nejasna žamora, — ljudi bi se vrzli, miješali i žurili. Duško bi uhvatio Ranka pod ruku i vukao ga između mnoštva, a ovaj bi nekad šapnuo više kao u sebi: „Poslije boja". Drug mu je mislio, da mu se valjda relijef na groblju jako usjekao u pamet, pa misli o njemu, a sam bi bio veseo.

I u tom veselju vukao bi Ranka između mnoštva onako bez plana, a žamor i žagor punio ga posebnim veseljem.

— To je život! — kliknuo bi drugu, da mu otkrije, što ga veseli.

— To je boj! — odvratio bi mu Ranko, — zar nijesu sva lica, pa i nježnih gospođa ovdje u dimu i u polumraku oštra i brončastog sjaja kao na relijefu?!... Meni se čini, da su se lica na njemu poživljela i pomnožala, te prije nas zašla amo do luke, a život je tu borba, boj, kao i boj valova za mrtvog juga u morskom jezeru.

— Svejedno, to je život, a ja život ljubim! — rekao bi Duško i nije mislio više na prijateljeve riječi, pače ne bi ni slušao, što ovaj govori. Duška je osobito veselilo, ako je koji brod polazio iz luke, a pomorska krv nije se ni kako mogla zatomiti u njemu. Pače, kad je njegov otac jednom polazio, nije zbog toga pokazao nikakove žalosti, već više neku kao

zavisti. Brod je kretao. Majka, Duško i Ranko stajali su na obali među mnoštvom. S broda su mnogi mahali maramicama, a s obale im odvraćali pozdrav. Duškov je otac pripalio cigaretu i na oko se držao sasma flegmatično, iako je okom tražio svoje. Majka je Duškova tiho plakala, a Duško bijaše veseo. Da će mu otac otići, bilo mu je naravno, a za silnom pučinom morskom tamo iza otoka u časovima sanjarenja snatrio je često. I bezbrižno je tumačio Ranku o pojedinim dijelovima broda, o tome kako se brod kreće, kako brzo ide i kako se živi na njemu. Ranko je samo mislio, kako će brod krenuti, preplivat će morsko jezero, poći kroz velika vrata i zaploviti silnim vodama, a na njima vladaju vihori, vladaju struje i veliki valovi morski, prema kojima je lađa malena i sitna. Kako će ona preploviti te pučine? Kako će odoljeti jakosti talasa? To je bilo, što nije rješavao za se. Znao je, da se vraća lađa, koja ode iz luke, ali sam sebe nije nikad mogao zamisliti u njoj. Znao je, da ljudi grade brodove i velike dimnjake na tvornicama, ali da bi i on tako što izveo ili u takovom pothvatu sudjelovao, nije znao ni da sebi predstavi. To je bilo za one druge, za borce, koji su modelovani u broncu na relijefu, a mnogo je toga morao svladati čovjek, dok je izgradio lađu i preplovio debelo more.

Iste su mu misli, iste su mu slike, dolazile svako veče, kad bi došao s Duškom u luku. I jedva bi čekao da pođu... Duško naprotiv svu bi noć htio ostati u luci osobito, ako je bilo mnogo prometa. Ne bi samo gledao, kako ljudi ulaze i izlaze s lađe, kako tovare terete na nju, kako brodovi kreću i plove, nego bi i sam htio nešto učiniti, da bude djelotvorni član nemirnoga ljudstva u luci. Kad bi zasvirao brod ili se muklo javila sirena koje tvornice, protrnuo bi i oko bi mu zasjalo od oduševljenja, a često se nije mogao uzdržati, nego bi privukao druga k sebi i pokazav mu u nemirno i bučno mnoštvo govorio bi:

— To je život! Čuj, kako nas zove!

Ali ništa ne bi djelovao na svoga druga. Njemu se činilo, da su dimnjaci i dim jaram ispod kojega prolaze sramotno pobijeđeni ljudi.

— I u toj borbi nas dvojica ćemo poći, — nastavio bi Duško dalje, — rame uz rame.

— Ja ljubim slobodu! — odvratio bi Ranko, — a bojnici ne znaju za ljubav. Njih samo nužda veže, a i prijateljstvo je njihovo hladno.

Duško se i nehotice sjetio radničkoga pogreba, pa je dao pravo svome drugu, tek bi mu rekao:

— Pa i mi ćemo biti bojnici... I nas će život zanijeti u svoju borbu.

— Ja ću se za vremena ukloniti — rekao bi Ranko tolikim uvjeravanjem, da bi se Dušku steglo nešto oko srca... Poslije ovakove izjave obično bi dugo šutjeli, jer bi osjetili, da jest nešto među njima, što ih dijeli, a oni bi htjeli, da toga nema.

Preko deset mjeseci bio je Ranko na moru, ali što dalje, sve mu se manje more sviđalo. Preveliko je bilo za nj i previše bučno. Jedino jutra na moru, što su ga oduševljavala množinom boja i svježinom.

— Poći ćeš sa mnom, pa ćeš vidjeti, što se meni sviđa, — govorio bi Dušku, — vidjet ćeš naše slavonske večeri, kako su tihe, ljupke, a i čarne.

O praznicima su zbilja proživljeli nekoliko lijepih večeri na obali Save... I Duško se zanosio za njima, ali odviše su mrtve za nj. Tek u kolovozu, kad je Sava cvala, i njega su napokon posvema te noći osvojile.

Sava je mirno tekla i nikakove promjene nije bilo na njoj. Jednoga dana pojave se nad vodom milijuni bijelih, vlažnih leptirića sličnih komarcima, križali se u lijetu preko vode, te se Sava činila, kao da je umotana u prozirno velo. Ti su leptiri lijetali nad njom cio dan i cijelo veče, a ljudi su govorili: „Sava cvate."

Poslije večere oba su prijatelja pošla na obalu. Mrak je pao, zvijezde se sjale, a i mjesečina je bila. Sve je to učinilo cio ravan kraj s kućama, poljima i šumama nekako čarobnim. Sava se gubila uvijena u vodeni cvijet i obasjana mjesečinom, a dalje od nje u čarobnom polumraku cio se pejsaž nekud uzdigao, te je izgledao u koliko ga se moglo nazrijeti kao suncem obasjan gorski kraj gledan kroz sitnu kišu... Tišina i mir bijaše. Ali ipak nije bilo posvema

mirno. Nekad pljusne riba ili se koji lagani talas malo požuri i to prouzroči neki glas, koji je u tihoj noći mnogo jači bio. Ali i kad toga nije bilo, još su prijatelji nešto čuli, što se nije dalo opisati, a Ranko je govorio, da je to lepet krila vodenoga cvijeta.

Taj je lepet tih bio i nevješto ga uho ne bi zamijetilo, ali u snenom miru živa mladost i njega je čula; to je onaj mir nekako oživljavalo, a rijetki ga vjetrić osvježavao.

Duško je legao poleđice na zemlju, ruke je raširio i pustio je, da po njemu rosa pada, dok Ranko je pričao tihim svojim mističnim glasom:

— Takav je lepet anđeoskih krila tih kao lepet vodenoga cvijeta, a i oprave su u anđela bijele kao i vodeni cvijet... Oni su čisti kao noćna rosa, nevini kao pogled zvijezda, a sjajno im lice kao vodena ploha obasjana mjesečinom... Takovi su anđeli... Oni su mladi kao ružin pup jutrom i njihova je mladost vječna. Stoga sam uvijek želio, da pođem do njih, da i moja mladost bude vječna i uvijek sam to od Boga molio. On je čuo molitvu moju i poslat će anđela svoga, da dođe po mene, a dolje će ostati zemlja i ljudi s vječnom svojom borbom i bojem... Ja ne trpim boja... Slušaš li me prijatelju.

— Divno govoriš!

— I mi ćemo Duško biti anđeli, ako prije boja pođemo odavde... Čuješ li me?... Mi još ne znamo, što je boj... Mi smo kao dva cvijeta, što cvatu jedan uz drugoga, mi smo kao dva cvijeta, kojima se uvijek latice ljube, a ista sunčana zraka jednom i drugom obasja Mitrovu rosnu kapljicu... To je naša mladost, pa zar nije lijepa?

Duško ne bi ništa rekao.

— Lijepa je naša mladost, a i drugovanje je naše lijepo!... Lijepa je naša mladost, a prijateljstvo je mladoj duši, što i rana kap cvijetnome pupu na jutarnjem suncu, ono je najljepši dar, kojim Višnji nagrađuje svoju djecu, ali samo dobru djecu svoju... Jesmo li mi dobri?

I opet Duško ne bi ništa odgovorio, a bili su oni dobri, jer njihov život bijaše vječna molitva... Dok je Ranko pričao Duško je gledao zvijezde, a one su u njemu pobudile prisutnost Božju, pa se molio... Dok je Duško za šetnje pjevao ili što drugo činio, Ranko se molio... Jedino u luci ne bi molio ni jedan ni drugi Duška bi obuzimala čežnja za dalekim morem, a Ranka bi buka sasma smela.

Pod konac praznika bilo je teško Ranku.

— Kad se vratimo na more, tamo kod mene vratit će ti se zdravlje, — tješio ga prijatelj, ali to bijaše samo tješenje... More je Duška učinilo još živahnijim a Ranka je više odbijalo nego prije. Postajao je na oko sve sjetniji, ali ta je sjeta imala u sebi veliku količinu tajnoga veselja. Kad su ljetni ljiljani drugi puta cvali, legao je u postelju.

Držeći u svojoj prijateljevu ruku, koja je sve više hladila, svega se prošlog života sjetio Duško a moguće da je i Ranko na to mislio... Kad je šutnja već dugo trajala, reče opet ali sasvim slabo:

— Ne osjećaš li ništa?

— Pod balkonom cvatu ljiljani, a njihov je miris u predvečerje najjači, — odgovori Duško.

Ranko makne glavom, da to nije mislio.

— Veče se spušta, a rosni zrak s balkona struji u sobu, — opet će Duško.

Ranko zatvori oči, pa će opet.

— Cvate li Sava.

— Ne cvate. Daleko smo od nje, — odvratio je Duško, a srce mu se napunilo jeze.

— Ipak cvate! — tajinstvenim će glasom Ranko. — To se jugo smiruje! — Ja vidim dugu povlaku, gdje se nebom vuče.

Oči mu bijahu zatvorene.

— To je sumrak s istoka, a po nebu se rasipa kumovska slama — Duško je odgovorio dršćući.

— Negdje se sklopila velika krila i od toga se zaljuljao zrak.

Duška obuzelo neko tajinstveno čuvstvo slično onom, koje je osjetio, kad je noću ležao kraj Save, a na nebu je bilo milijuni zvijezda. Plakati je htio, ali poslije stanke opet se javi Ranko:

— Čuješ li, prijatelju? Čuješ li?

— Što?... Ništa ne čujem.

— Došao je netko...

— Čujem korake, ali su tako tihi, gotovo nečujni kao lepet golubovih krila, kad prelete noću s drva do svoga gnijezda, u kojemu snivaju mladi.

Šaptao je i to s velikim naprezanjem, te je dugo trebalo dok je ovo izgovorio, ali je ipak sve rekao, a u potpunom bljedilu na njegovom licu, kao da se nešto krvi pojavilo. Ili se možda Dušku samo činilo? Tek u očima, koje je napokon otvorio, ipak mu zasjalo veselje, očito veselje, dok je dalje govorio:

— Ah, prijatelju moj, nemoj mi zavidjeti! Veseo sam, jer znam tko je došao . . . Ne zavidi mi, jer bih žalostan bio . . . Ona je došla. Njene korake čujem.

Duško se ogleda, ali ne vidje nikoga, te upita:

— Tko je došao?

— Ona je došla, da me povede za sobom . . . Gle tamo na nebu sja zvijezda i ljupko mi se smiješi; s nje je došla ona i povesti će me na nju.

— Tko? tko to? sasvim smeten i uplašen jedva je to pitao Duško osjećajući, da su mu drugu došli zadnji časi.

— Ona je došla sestrica moja i stala mi je uz glavu. Ali nije došla sa zvijezde, iz veće je daljine ona, a mene će povesti sa sobom iznad one zvijezde u silne nebeske prostore, da mi se duša smiri u gledanju veličja Božjega. — Ušutio je umoran. Duško je osjećao u svojoj ruci, kao u Rankovoj nešto trza, a lice mu postajalo sve bljeđe. Sve se više u njemu gasio život, a riječi su onog, što umire, čudne i zvone kao očaj . . . Još se čulo umiranje juga, a Dušku poteku suze.

— Čemu plačeš? — pitaše Ranko, jer mu nije prijateljev plač umakao. — Ja sam sretan, jer mi se bliži čas, kad će mi duša otvorena oka gledati istinu.

Par puta teško dahne, kao da je uzdahnuo, a onda nastavi:

— Kako je slatka smrt! toga ti ni ne možeš iskusiti, a divno je, kad ti ona stoji o čelo glave spremna, da te povede sa sobom . . . Smrt je kao časovit san, iz kojega se probudiš naglo u pravu javu, što u vječnost traje . . . Ona hoće da me uspava. Osjećam joj meku ruku na svome čelu, a i majka me moja nekad uspavljivala lakim milovanjem.

Ruka mu pala iz Duškove, cijelo mu se tijelo krčilo, samo su oči titrale i grudi se nadimale.

— Nogama više ne mogu micati, ruka mi je teška, a nekakav blagi umor struji mi cijelim tijelom . . . Možda je to bol? Ne znam, tek znam, da ću umrijeti pri svjetlucanju zvijezda, a za kratkog mog sna raširiti će Anđeo svoja krila nada mnom. On će me onda s njome povesti tamo daleko, daleko kroz svemir.

Duška povali grčevit plač . . . Drug mu je još mlad, u cvijetu mladosti, pa umire, a smrt je nešto, česa se on bojao, nešto što mu je bilo strašno, premda je znao, da će ona i njemu doći i da mora doći.

— Ne plači, ne plači, — zadnjim će mu naprezanjem Ranko. — Ja ću moliti za te, da sretan budeš, a sada se ti moli za mene . . . Čuj me! . . . Pođi odavde . . . Tvoje me suze smetaju . . . Ja ću moliti za tvoju sreću, a Bog će me čuti . . . Pođi!

Duško ustane i kroz suze ugleda kako se grčevi javljaju i na Rankovom licu, a oči se izvračaju.

— Bježim s njom prije boja k vječnoj mladosti! . . . Ne budi svjedok moga bijega . . . Pođi! . . . Moli se! . . . Do viđenja! . . .

Zadnje su se riječi izgubile u mraku i Duško je mislio, da ih je sam rekao, a sobom je zavladao svečan muk. I jugo se sasma stišalo i ljiljani nijesu više mirisali . . . Pošao je u drugu sobu, a da se nije ni obazreo. U tišini korak mu je primio svečan takt. Sve je to na nj djelovalo, da su mu se posušile suze.

Kleknuo je kod prozora i htio da moli. Ali za Ranka ne treba moliti, po njega je došao anđeo, pa će ga odvesti pred prijestolje Božje . . . Ipak hoće Duško da moli, ali nikakova misao, nikakova riječ ne dolazi mu na um. Tek oko mu zamjećuje mliječni put i u dalji visoku goru, pod kojom snije smireno morsko jezero okruženo kopnom i otocima . . . Učinilo mu se, kao da se zanjihao zrak od posebnog titranja . . . More se kupalo u mjesečini kao ono

Sava, kad je cvala... Veliko je brdo bilo kao u suncu, a gledano kroz gustu kišu... Dušku se čini, da čuje lepet krila vodenoga cvijeta... Ne, nije to lepet, to su koraci, tihi nečujni koraci... Netko se diže, ustaje, ali tiho, kao kad vlažni bijeli leptirić leti povrh vode.

A sada?

Nestalo je koraka... Mliječni put kao da se maknuo, a preko se neba vuče prozirna bijela povlaka... Duško to gleda, ali kroz povlaku sjaju zvijezde, pa se i ona izgubila na sivom noćnom nebu... Nema povlake, ali mu se čini da čuje nešto.

Visoko u zraku veličanstveno se njišu silna neka krila... Osluškuje to Duško, a srce mu se ispuni nekim svetim otajstvenim čuvstvom.

Kad je i toga šuma nestalo, došao je u drugu sobu. Ranko ne bijaše živ...

ZAKAVKASKI FUTURIZAM.

RUSIJOM se prelio val boljševizma. Idući za stvaranjem novog svijeta, i uslijed toga i novih vrijednosti uništio je on i sve dosadašnje oblike duševnog života i sada je na putu, da ih nadomjesti novima, svojima. Da i ovi novi oblici ne mogu u svojoj bitnosti biti nešto posve novoga, i time po sebi kontradiktornog starom jasno je, no činjenica ipak ostaje, da je stara organizacija duševnog života Rusije doživjela istu sudbinu, koju i ruski kapitalizam i ruska buržoazija. U kratko: rastepena je u svakom pogledu. Kijev je u sjeni njemačke kacige iza prvog vala boljševizma kroz neko vrijeme bio žarištem i središtem ne samo mlade Ukrajine već i stare Rusije, t. j. skupilo se ondje gotovo sve ono, što je uzmoglo umaći boljševizmu, ali na kratko vrijeme. Ove godine došao je na Kijev novi val boljševizma i opet sve raspršio. Od čitave beskrajne Rusije ostala je uslijed kombinacije raznih prilika pošteđenom od vala boljševizma tek mala oaza — Zakavkazje, t. j. krajevi južno kavkaskog hrpta za Kavkazom. Bit će stoga zanimivo istražiti, na kakvoj se visini pokazala ruska buržoazija i njena umna emanacija u ovoj katastrofalnoj borbi ideja ondje, gdje se mogla nesmetano razvijati.

Što je za Francusku Pariz, to je za Zakavkazje u deset put većoj mjeri Tiflis. Usred velike puste provincije i njena mrtvila, poluevropski, poluistočni grad sa bujnim životom, gdje se stječu sve niti duševnog, trgovačkog i plemenskog života šarenog onog kraja. Danas je Tiflis stolicom republike Gruzije, no u njemu su isto tako doma i Armenci i Tatari i Rusi, dok mu je javni vanjski značaj čisto ruski. Lice i kultura su mu posve ruski, a to će mu dugo ostati usprkos sveg nastojanja gruzinskih nacijonalista, jer su današnji Gruzini tek pri prvim počecima izgrađivanja nove gruzinske kulture, pošto im je velika, stara, samonikla njihova kultura pred stoljećima po muslimanskoj najezdi do temelja uništena.

Novu evropejsku kulturu donijeli su na Kavkaz osvajači i oslobođači Rusi, a pošto je Tiflis bio administrativnim središtem, to je on postao i žarištem ruske kulture na Kavkazu. A ova je kultura bila tako snažna naprama domaćim slabim kulturama, da je sve drugo iščezavalo pred njom, i tko se približavao kulturi, postajao je Rusom. Škole, uredi, nauka, novine, književnost, kazalište, opera, prometni jezik, sve je bilo rusko, sve je govorilo ruski, grad je bio pun Rusa te bio tako ruski u svom mišljenju kao i ostali ruski gradovi. Posebnu značajnu crtu davao mu je samo njegov istočni položaj, okolica i šarenilo u svakom pogledu.

I u tom Tiflisu pošao je za rata i revolucijâ intelektualni život Rusa po podrijetlu ili po kulturi pojačanim tijekom. U ovim burnim vremenima mladost je kipjela, bilo je mnogo oduševljenja, ambicije, volje a i sposobnosti, i kad se nad ostalom Rusijom razlijegao grobni muk, progovorilo je Zakavkazje, dotično Tiflis jače nego li ikad prije. Ono je jedino govorilo.

Pojavili se razni smjerovi. Naravski, da se je odao dužni danak današnjem vijeku industrije i organizacije pa se javljala mnogobrojna književnička udruženja i futuristi. Futurizam, prilagođujući se novim kulturnim prilikama, bio bi zdravom pojavom, kad se ne bi izrodio u gotovo isključivo traženje ekstravagancija. Domovina mu je Italija, a drugom domovinom mu je Rusija. Mnogi se u njoj oduševljavali za nj i prije rata, a veliki dio službene današnje boljševičke književnosti povodi se također za njim. U Tiflisu su većina pjesnika futuristi. Neumorno pišu stihove i izdaju knjižice stihova. Čine za njih cirkusku reklamu i ništa im nije tako loše, da se ne bi poslužili tim, ako to može da obrati na njih pozornost. Osnivaju artističke revije, u kojima se prave reklame tako, da prema ličnim odnošajima međusobno sebi kade ili da se kolju; isto čine po podliscima mjesnih novina, da što bolje padnu u oči. Osim što traže posebnu umjetničku vanjštinu pišu, novim nepismenim pravopisom, a radi veće senzacije došli su i do toga, da im na knjižicama kao mjesto izdanja stoji ne Tiflis, već Petrograd i Moskva, i početkom 1918. na njima je godina — 1919. Naslovi su traženi. Jurij Degen piše knjige „Tih očiju . . .", „Poema o suncu", „Ružičaste djeve" („verbljužata", to je deminutiv od deva, hrvatski „devica" devče ili „devčić"?) „Prašne zore . . .", A. Čačikov piše „Snažni grom", a Leonid Golubev piše se pridjevkom Bagrjanorodnij, t. j. Grimiznorodni, Porfirogenet. Vođom im je slikar – pjesnik Ilja Zdanjevič i Aleksej Kručonih, čuveni deklamator svojih i Puškinovih stihova, deklamirajući ih tako, da ne ispadne nijedan artikulovani glas, i da je čitava deklamacija sličnija viki luđaka ili lajanju nego li čemu drugome. Općinstvo se pri tom prema temperamentu previja od smijeha ili bijesni, a on se ozbiljno srdi na sve, što su tako nekulturni, da ne mogu shvatiti visoku, čistu umjetnost i tumači, kako se svakoj deklamaciji mora dati svoj lični ja, izvesti je onako, kako ju se shvaća, i da je u njoj glavno glazba zvukova, blagoglasja i podražavanja prirodnim zvukovima. Čitajući njihova djela i slušajući njihove deklamacije i gledajući njihove slike otvoren je doista put svakoj fantaziji do krajnih njenih granica, jer je to takav konglomerat, da svaki može da misli što mu se ushtije. Ima ih i glazbenika. Slušao sam ih, kako sviraju na klaviru. Izvještačeno traženje samih disakorda, potencirano u časovima do užasne lupe i galame. Pojedini disakord ostaje uvijek disakord, no ovdje su oni tako kombinovani, da skupa čine neki sklad premda neslični. Ovakvo traženo spajanje disakorda u harmoniju mora da se izrodi u puki račun ili u igranje. Svakako je teže od futurističke književnosti, a možda i ozbiljnije.

U mlađim danima imao je Zdanjevič druga i konkurenta, Sergeja Gorodeckog. Obojica se bavila kultivacijom ličnog ja, i došli pri tom, po njihovu mišljenju, do ženijalnog iznašašća. Svaki čovjek treba da se već izvana razlikuje od drugih, da je već na pogled očitovana njegova individualnost, vanjština treba da bude simbolom nutarnjosti. Ovo se najbolje postizava — tetoviranjem. Svaki bi čovjek morao kao Indijanac imati tetovirano lice. Na žalost ovo ima silne nedostatke. Tetoviranje se obavlja jednom za uvijek, dok čovjek duha treba razne simbole. Već prema raspoloženju, dobi, odijelu i t. d. I tu su oni došli do ženijalnog zamišljaja, slikanja obraza. Ljudi duha (a takovi imaju na ovo pravo) treba da si lice tetoviraju bojama. One se lako skidaju, i čovjek može uvijek prema prilikama imati na licu naslikane druge, odgovarajuće simbole. I Sergej i Ilja dolazili su doista u društvo i dali se slikati sa kolutima, kružnicama, crtama, mrljama, zvijezdama i točkama na licu. Poput naših klovna.

Vremena i godine prolaze i dok Zdanjevič još uvijek gori mladenačkim futurističkim žarom na platnu i stihu, Gorodeckij se ohladio i uozbiljio i postao ozbiljnim književnikom. Jednim od najozbiljnijih na Kavkazu. Urednikom je posebnog književno-umjetničkog podliska najvećeg tifliskog dnevnina „Kavkazskoje Slovo" u kojem su uvijek vrlo dobre studije; inicijatorom je svih mnogobrojnih artističkih poduzeća, oko kojih se okupili svi artistički elementi Tiflisa. Osnovao je reviju „Ars", „mjesečnik umjetnosti i literature". U njemu propagira

čisti artizam i okupio je u njemu literate svih kavkaskih plemena. Tu je od Gruzina simboličar Grigorij Robakidze, Tician Tabidze, Paolo Jašvilli, od Armenaca Ovanes Tumanjan, tu su Tatari, Rusi. Čitava plejada od divljeg futurista Kručoniha, preko umjerenog futurista Terentjeva pa sve do pjesnikinje tihe obiteljske sreće Vjere Tizenhanzen. — Gorodeckij se nije zadovoljio sa artističkim časopisom, već osnovao i artističku organizaciju „Artisterium“ sa raznim sekcijama. Za likovnu umjetnost, glazbu, arhitekturu i t. d. Najvažnija je „Stari Tiflis“, koja kupi sve uspomene starog zanimivog Tiflisa i umjetnici traže i bilježe sve zaboravljene, patrijarhalne intimne kutiće starog Tiflisa, kojeg nestaje pred modernom industrijskom kulturom i spremaju se izdati ogromno djelo, u kojem će opet oživjeti onu lijepu starinu. Druga važna sekcija je „ceh poeta“. Na večer se sastaju pjesnici i čitaju pred drugima svoje najnovije stihove i raspreda se umjetničko raspravljanje. Ovo su intimne večeri pjesnika. Šire je organizovan „Literarno-umjetnički salon“, na čijim se jour-fix-ima skuplja sva umna elita i bohemi. Literati, glumci, pjevači, novinari, javni radnici i radnice. Na večerima se pjeva, deklamuje, govori, čitaju sastavci otvaraju debate, udešavaju eksprompticije.

Specijalnu ljubav posvećuje Gorodeckij i grupa, što se kupi oko njega, djeci, dotično „dječjem stvaranju“. Oni tvrde, da je svako dijete samo po sebi umjetnik, u njemu je skrivena netaknuta sila prirode, koju tek kultura i krive uzgojne metode sistematski uništavaju. Djeca su najzanimivija u dobi, u kojoj još mogu pokazivati svoju originalnost, dok još nisu iskvarena od svojih starijih. To će biti do školskog uzrasta. I s tom djecom mnogo se bavi ova grupa. Priredili su nekoliko dječjih izložba slika i crtarija i osnovali dječji list „Rajskij orljonsk“, sastavljen i ilustrovan od same djece. Gorodeckij im samo dotjeruje, u koliko je nužno, oblik. Zanimivi su ovi dječji radovi. U sastavcima i slikama ima često neobuzdane fantazije i toliko opažanja, da se čovjek mora diviti. Nađe se stihova, koji i dobrim pjesnicima ne bi bili na odmet. U svemu osobita svježina i doista neka snaga prvobitne prirode. U slikama se dolazi do zanimivog rezultata. Većina ih je — futuristička. Preostaje pri tom zanimivo pitanje. Ili je futurizam primitivna prirodna snaga, ili naivnost ili degenerovanost. Sudeći po djeci došao bi čovjek do prvog, a gledajući stare, do posljednjeg. — Polazeći sa svog artističkog stanovišta Gorodeckijeva grupa pušta djecu, da do škole sama „stvaraju“, a sa školom ne uči djecu ostarjelim formama, već pušta djecu da svoj umjetnički nagon sama razvijaju. Oni samo rukovode njima i upotpunjivaju stečenim iskustvom i tvrde, da će se samo na taj način moći dijete, prirodni umjetnik, moći razviti do savršenstva, čovjeka, umjetnika prirode.

Ova grupa ima smisla i za najšire općinstvo te je počela sa „pučkim sveučilištem“ i „javnim raspravama“. Ovakve javne rasprave vrlo su zanimive. U velikoj dvorani tifliskog konzervatorija, dupkom punoj najraznovrsnijeg umnog proletarijata drži netko predavanje. Slušao sam jedno među njima. Držala ga glumica Neledinska „O muškarcu današnjeg i sutrašnjeg dana“ (prije toga bilo je isto takvo predavanje o ženi). Iza predavanja počinje raspravljanje. Nastaje dvoboj ideja i pojedinaca, često je on vrlo oštar. Na ovakav se način barem ovako važni problemi osvjetljuju sa svih strana i općinstvo sili da razmišlja i da se zamisli i zađe u pitanja života tako duboko kao nikada u svakidašnjosti svoga života. Rasprave bi se svršavale tek iza ponoći, a svršavale bi obično ni s čim. Zar je i moguće naći zajednički jezik svim ovim tako različnim ljudima: simbolistima, futuristima, artistima, socijalistima i anarhistima, komunistima, nacijonalistima, slobodnim zidarima, agrarcima i — profesorima. Sektanti su htjeli sva pitanja rješavati jednim općim receptom, umjetnici se zauzimali za individua. Predavačica je iznijela dva osnovna klasična muškaračka tipa: Hamleta i Don Juana, Kručonih dodao kao treći Don Kihota, socijalisti i slobodni zidari oborili se na muškarca i tražili čovjeka, profesori su našli neurastenika i voluntarista, a Gorodeckij je zaključio, da je to pitanje više od socijalnog. Ono je kozmičko,

stihija. Iza svega u glavama je slušateljica i slušača doista ostao odsjev prvobitnog kaosa. –

Kao ruski nacijonalac Gorodeckij radi u glavnoj ruskoj reprezentaciji na Kavkazu (koja ima neka gotovo suverena prava), „Zakavkaskom ruskom narodnom savjetu“ i radi u njegovim odjelima i u uredništvu je (uredništva su u Rusiji kolegijalna, prema strukama) njegove dobre revije „Russkaja duma“ (misao). –

Gorodeckij i njegova grupa marljivo rade i napreduju, ne pomrse li im račune gruzinski nacijonalisti i boljševiki. A futuristi? Igraju se kao djeca, često i gore od djece. Kupe se u kabaretu „Zlatno runo“, i osnovali si vlastiti kabaret i kavanu „Fantastički kabačok“ (krčma) gdje sa svojim deklamacijama, glazbom i predavanjima znadu sve normalnije općinstvo natjerati u fantastički, panički bijeg. Osnivaju jednodnevne žurnale kao „Feniks“, „Kuranti“ i t. d. i pišu, pišu do beskrajnosti, bez obzira na okolicu, vrijeme, prostor i sadržaj. Gorodeckij im je dao ovu karakteristiku: „Pred očima sviju cvate samodopadna kaljužica. Njeni su razmjeri — dva na dva (aršina). Dubina – pol vrška. Nisu to tundrine propasti, koje najednom rađaju velikana, poput Kljujeva. To je obična provincijalna kaljužica sa domaćim genijima, sa vlastitim kriticima, što se izmjenjuju u međusobnom kađenju tamjana. U rascvatu te kaljužice, kao u zrcalu, odražava se upadak našeg grada“. –

I doista. Čeznući za Istinom, Rusija je sama sebe propela na krst, sagorijeva od vlastitog plamena, nema u povijesti groznijeg i veličajnijeg prizora. Stvara se nov život i novo čovječanstvo, a oni se raspisali o – „ružičastim devama.“

D. F.

SPIRITUS PROCELLARUM.

ROMAN.

NAPISAO: † NARCIS JENKO.

DRUGI DIO.

(NASTAVAK).

Povratio sam se nazad k svojoj kompaniji i bataljonu. Dočekao me natporučnik Gerstmayer.

— Dakle si živ!

Ja mu pokazah prosijedjele vlasi.

— Zlo, ne može se više izdržati, pa zbogom. No ajdemo, na čašu konjaka . . . Tako . . . Piti ćemo i razgovarati. Dosadan je život kao ružna baba. – tako govoraše on:

— Vi ste dobili dopust?

Prijeđoh na obični razgovor, samo da ne moram više slušati njegove tužaljke.

— Svakako, vrlo kratki. No on će biti podloga za daljni dvomjesečni.

— Kako? Ne razumijem . . .

— Pij, pa ću Ti pričati! Dobar je ovaj konjak, a prošli smo put imali slab do zla boga. Hoćeš komad mortadele . . . Vrag ih odnio, tako je nama blizu talijanska fabrika, gdje se prave . . . pa ih moramo dobivati čak preko Švedske i Norveške . . . A šta se govori, hoće li ubrzo mir . . . Njega treba da naprave diplomati na svaki način, pod svaku cijenu, jer ga mi vojnici ne možemo izvojevati i ako ga izvojujemo, skuplje ćemo ga platiti, nego oni . . . — Dobivaš li pisma? Kako je tamo kod vas, u Bosni?

— Izumiru sela od tifusa. Čitava sela! Gdjekad ih nema ko ni pokopati.

— Cijela je Evropa danas groblje.

— A mi svi grobari.

— I domalo lešine . . . Vrag odnio i ovaki život! Ja ga više ne mogu, ne mogu podnijeti. Moram tražiti izlaza. Pij! I naći ću ga! Već ga znam. Šta misliš . . . hoće li to biti nešto veliko? Aha! Ne ću se ubiti! Žao mi je života . . . No učiniti ću nešta drugo . . . znaš . . . zaraziti ću se. Danas to nije sramota. A dobro je . . . Mjesec dana u bolnici, mjesec na oporavku, mjesec na dopustu. Samo, da ne vidim i ne čujem ovijeh strahota . . . Je li to zgodno . . . Možeš i Ti . . .

I on mi pričaše . . . već ni sam ne znam što. Nijesam ga mogao slušati. Zgadio mi se kao nikada. Ljudima nije niska nikakva prljavština samo da se dočepaju kakve ugodnosti . . . Istom danas upoznah čovjeka . . . Čovjek nije samo zvijer, nego i đavao.

Čim sam izišao od njega, susreo sam vojnoga duhovnika. On nas, građane podzemne Evrope često posjećuje.

— Zdravo!

— Klanjam se!

— Oh, Vi mnogo izdržaste . . .

— Neznam, imam li to prepisati sreći ili posredovanju više sile.

— To bi mogli najbolje znati Vi, koji to sve proživljujete.

— No da, ali mi nemamo kada, da kopkamo po duši . . . No ostavimo to, dajte mi kažite, šta bi sa štokolmskim kongresom?

— Otegao se kao trakavica. Radi u neradu. Uspostavio je internacijonalu bez ruskih, francuskih i engleskih socijalista . . .

— Nijesmo se pokazali jedinstveni, to je žalosna činjenica . . .

— A mir ne će uspostaviti kao što ni pokojni članovi naše vojske neće oživjeti . . . Ne mogu . . . Sve se sile bore za mir, no nijesu u stanju, da ga dobiju. Pa kako bi onda mogao nadoći mir mirnim posredovanjem socijalne demokracije? Nastala su vremena, kad svako govori: mir, mir, mir, ali mira biti ne će.

— Sve će se uništiti . . .

— Anđeo Osvetnik lebdi nad Evropom . . . isti onaj anđeo, što pobi Izrajelce za kralja Davida.

— Taremo se, da budemo robovi tuđi. Evropa će izgubiti prvenstvo . . .

— U zadnje smo doba samo nosili to ime, sad ćemo izgubiti i ime. Potamnjelo je najčišće zlato! Kako si pao, Lucifere — Svjetlonošo! Samo ima još jedan put: vratite se nazad kršćanstvu. Mi smo i nehotice i hotice spojili kršćanstvo i poganstvo, kao ono u srednjem vijeku. Treba opet jednog sv. Franje Asiškog, da uskrisi čisti duh Kristov! On je davno zamro. Zamro je i u onima, koji se broje kršćani. Hoće li ih probuditi ovaj grozni rat? Hoće li se prenuti? Hoće li upoznati, da Bog ravna poviješću . . . Da, on tako uredi, da se mane naše nama osvjećuju. Srdžba škodi srditelju, blud bludniku, oholost oholici . . .

Daljni nam razgovor pomete ordonanc. On donese vijest, da sam postao poručnik . . .

— Čestitam! — pruži mi ruku svećenik.

— Hvala, ali ja to sve smatram ironijom sudbine. Jest, to je ironija. Ja ne želim vojničkih časti, odurne su mi, protive se mome nutarnjem uvjerenju kao cijeli vojnički staleš — pa eto ipak sam unaprijeđen. Drugi traže, gramze za tim — i ne postizavaju.

* * *

Izabrao sam si za momka stasitog i jedroga Bošnjaka. Sin je težačkih roditelja. On mi je do skrajnosti odan, premda sve poslove ne obavi u najboljem redu.

— Nijesam ja svega izučio, g. lajtnant, — ispričaje se on. — No Vi meni kažite, upamtiti ću. Mogu ja upamtiti. Kod kuće sam imao dvjesta komada ovaca, znao sam svaku u glavu i po imenu. —

Nepismen je. Ja mu gdjekad pokazujem po koje slovo, no njemu se čini, da ne će nikad naučiti. Nema vjere u se, inače nije glup. Ima već više vremena, da mu pišem i pisma. Otkako sam doznao, da plaća za svaku kartu 20 hel., što mu se napiše. Čudim se katkada, zašto piše, jer mu je svako pismo jednako, slično kao jaje jajetu. Nikad ništa nova ni u formi, ni u sadržaju. Uvijek; dragi otac, ja sam, hvala Bogu, dobro i zdravo, što i tebi želim, da te ovo pismo nađe u dobrom zdravlju, košto je i mene ostavilo. Dragi otac, ne brini se za me, meni je dobro. Piši mi, jeste li uzorali i posijali svu zemlju i koliko vam se krava otelilo.

Što mi pišete za urlap, sad se urlap kod nas ne može dobiti. Sada, dragi otac, pozdravljam ovoga i onoga . . .

Tu reda sve, ne zaboravlja ni malo dijete u bešici, koje i ne zna, što je pozdrav. No uvrijedio bi ih on, kad bi pokazao, da je s uma smetnuo te ne pozdravio koje kutnje čeljade.

Češće se počeše po kosi i teško mu bude, ako gdje falim.

No kasnije odmah veli:

— Dobro je. Nije ništa. Ne će u Beč na izložbu.

Veoma je razdragan, kad primi pismo i čuje kakvu povoljnu vijest. Nekidan mu javili, da je dragulja otelila muško tele.

— Dragulja, je li, g. poručnik?

— Jest, dragulja! — potvrdim ja ponovno preletivši okom po zaprljanoj karti, s koje se već prilično istrla mnoga slova pisana prostom olovkom.

— Eh, da imam šta, dao bi Vam muštuluk! Dobra je ono krava! Dadne mlijeka ko tri druge. A telad njezina? Ona uvijek odnose nagradu ...

Malo kasnije dođe i donese mi jedan sir.

— Uzmite, veli, g. poručnik ... Ovo za muštuluk ...

Odbio sam. Naravno. No njemu kao da to bijaše veoma teško. Odnese sir i razdijeli ga među gladne drugove. A Bog zna, koliko ga je vremena štedio za se!

* * *

Evo počeh pisati o indiferentnim stvarima kao da sam kod kuće. Tako mi se čini, premda je drugačije. Nijesam ja indiferentan prema svome momku. Ja ga volim, jer u njemu vidim potpuna i sretna čovjeka. Zavidim mu ... ali ipak ne bih nikad želio biti o n.

* * *

Na fronti je mir. Mir je i u duši mojoj. Ja sam voda, koja se tek onda uzburka, kad vjetar duva. Sve u meni počiva, sniva, spava. Ne ću buditi sebe! Neka počiva ... sve ono, što me muči. Dok ono počiva, i ja počivam.

* * *

Došla nam je pošta. Svak je željno očekuje, jer ima više vremena, da se na našu bojnu poštu br. taj i taj nijesu primali paketi. Možda će sad štogod doći? Oh, kako mi ljubimo poštu. — Ona nam donosi uzdahe, suze i ljubav dragih i milih. Ja dobih paket. Mati mi ga šalje. Svega je u njemu: šunke, slanine, suhih bosanskih kolača, suhih šljiva, te historijskih paprenjaka, što ih je bijedna raja kroz tolike decenije m o r a l a na dar nositi pašama i vezirima.

Šunka je opet omotana ispisanim papirom. Nastavak Fridina dnevnika! U njima više čitam dušu njezinu, nego u svim pismima i kartama, što mi ih posla.

Još od čitanja prvih stranica ostalo je u meni ugodno raspoloženje. S njim počeh čitati nastavak, koji se možebit i nije točno nastavljao na prve stranice.

* * *

Svaki mu dan pišem. Tako i on meni. Uvijek sam uvjerena, da će pošta nešto donijeti za me — i to od njega. Čim je dalji, postaje mi bliži. Oh, dragi moj, da znaš, kako se bojim za te. Ubiti će te vojnički staleš. Nijesi ti za toga. Previše si meke duše i previše slaba tijela. Ovdje si bacao krv. Šta će istom tamo biti? No uzdam se, da će te i superarbitrirati. Uvidjeti će tvoju nesposobnost. Kod nas svako govori, da je ostavljeno mnogo jačih ljudi, nego ti. A ti si uzet — jer te neki viši birokrata nije mogao trpjeti. Svijet je i zloban i egoističan.

„Među ljudima si među bližnjima!
Al' zlo je, majko, biti međ' njima:
Pod ruku s zlobom pakost putuje,
S njima se zavist bratski rukuje,
A laž se uvek ondi nahodi,
Gde ih po svetu podlost prohodi."

Ni narav, ni divlje zvijeri nijesu veći neprijatelji njegovi, nego braća njegova, istokrvni ljudi, potomci Adamovi. Dobro veli naša poslovica: ako nemaš dušmana, majka će ti ga roditi!

Danas sam otpisala mužu, da se čuva, i da bude veseo. Pismo mi je odisalo gornjim mislima.

* * *

On se ismjehiva s tim, što ja držim, da bi mogao biti superarbitriran.

— Kod nas ti je kao i kod katoličkih redovnika: kad te jednom obuku, teško se možeš svući. Jedini je put, da apostatiraš, no svaka je apostazija fatalna.

Možda se on privikao vojničkome životu, pa zato tako piše. Ja uvijek držim, da bi se on

ma na koji god način mogao izbaviti vojništva. No ponosan je i ne će da moli i da se snizuje. Zato ne dolazi ni na dopust. Čeka, dok mu ga sami ponude. Ja ga gdjekada ne mogu shvatiti. Zašto mu je na pr. teško otići i zamoliti dopust? Kad zamoli, dobiti će ga. No i on je egoističan. Misli samo na svoje poniženje, a ne misli na to, kako bih ga rado vidjela u svojoj sredini ja i mati njegova.

* * *

Duga mu se pisma pretvoriše u karte. Dapače sad ne piše svaki dan. Da nije bolestan? Telegrafisala sam, a on odgovara, da je zdrav. Šta bi onda moglo biti?.. Oh, ne smijem misliti, ne smijem. A čini mi se, da sam razriješila teški gordijski čvor. On je zaboravio na me, jer misli na drugu i zabavlja se s drugom. Primamila ga Kirka. Pa neka! Šta me briga! Tim se sam ponizuje, a ne ponizuje mene. Ja ću mu ostati vjerna... Znam, biti ću zabačena, prezrena, no nikad ne ću prestati njega ljubiti! Ta će mi žrtva biti najslađom stvari u ovoj dolini suza... Uvidjeti će i on. Možda kasno! Ali uvidjeti će i nije moguće, da ne uvidi. Krjepost je sjajna kao zvijezda na nebu. Ona se mora vidjeti i opaziti.

Da mi je samo znati, kakva je ona. Lijepa, bogata ili možda koja prosta ulična djevojka!

No ko bio, da bio, sretno ti! Frida ti prašća... i zahvalna ti je za onijeh par dana sreće, što ih je uživala uza te, nevjerni dragi!

* * *

Došao je danas jedan vojnik iz istoga mjesta gdje se nalazi on. Pitala sam za njeg. Vojnik veli, da je zdrav i da se dobro brine za momke. Htjela sam ispitivati i dalje, no nijesam znala, kako ću. Bilo me je tako stid...

* * *

Upoznala sam vojnikovu suprugu. Mlada je to i razgovorljiva žena. Mi se ženske lako sporazumimo. I iskrene smo jedna prema drugoj. Ona mi je obećala, da će pitati svoga muža o toj stvari. I pitala je. Danas mi to veli.

— A muž mi se — kaže — ne može njega nahvaliti. Nije strog s momcima. Brine se za njih kao za rođenu djecu... A za drugo, seko nezna. Kaže, da ga nije nikad vidio u društvu s kakvom ženskom. Možebit u noći... Da, onda časnici lumpuju, a eto i on će biti časnik. Momci ne smiju nikud iz kasarne.

Ništa ne čuh, a ponizih se. Postala sam prosta špijonka. Špionira li i on mene? Ha, ha, ha! Zašto bi on to morao činiti? Ta ostavio je ovdje svoju majku, a moju svekrvu. Ima li išta gore od svekrve? Mučno. One su i svetice i vještice. Svekar i svekrva jesu potkopajnici bračne sreće zadraženih mladenaca. Stoga ih narodna pjesma lijepo blagosivlje. Oh, da sam i ja znala donijeti njima lijepe dare, kako veli narodna pjesma:

— babi svekru svilenu košulju,
svile mu se kosti od bolesti;
a svekrvi mrkog mukadema,
smrklo joj se, pa joj ne svanulo!

Držim svakako, da me svekrva uhađa...

* * *

Oh, dosadan je i jednoličan ovaj život. Sama sam. Sama samcata. Ne znam ni za veselje, ni za tugu — (i nje mi je nestalo iz srca pod dojmom raznih kombinacija), ja stojim tu na krasnoj trpezi kao prazna vaza. Uzalud očekujem, kad će me uresiti cvijećem, kad će mi s cvjetnim mirisom doći dah veselja!

* * *

Kroz našu varoš marširaju vojnici. Idu, kako govore, na drugi kader iz svoga staroga u mjesto X.

Stari se miješaju s mladima, starci s bezbrkom djecom, — a na svakom od njih vidiš nemoć i slabost. Uz njih jače odskaču junačni momci u dobi između 20—35 godina. Oni su veza među starcima i djecom i čini se, da idu samo za to, te služe i jednim i drugim.

Odijela su im poderana. Neki su bosi. Neki u opancima, što ih od kuće donesoše. Nemaju svi uniforme.

Časnici hoće, da oni kroz varoš vojnički stupaju, odmjereno, odsječeno, lupajući bosim nogama i opancima oputarima, no oni ne mogu. Izmoreni su dugim hodom, pa im noge nemoćno klecaju.

Jedan časnik jaši pred njima na konju, a drugi ide uz njih. Mlad feldvebel daje komandu. Glas mu je pun, jak, oštar kao sablja ... I maše sabljom i komandira, no zaludu! — Ne može se! Umorni su momci, a oni na konjima ne mogu da shvate. Neprestano psuju i ruže momke.

Osobito je bijedan izgledao neki mladić u reverendi. Na licu se njegovu zrcalila zaplašenost ... On je bježao od svijeta, sad je u njemu. Odlučio je biti vojnik Kristov, a sad ide da bude carski. Vidjelo se, da mu je sve to silno tuđe i ljudi ... i vojnici i vojnički život ...

Kad je nastao odmor, on je sam hodao. Nije valjda našao srodne duše, s kojom bi mogao općiti. Ili bogzna, što je bilo u njegovoj duši! No sigurno se osjećao tuđim, osamljenim ... On je bijela vrana među njima.

Miris se svježa kruha širio gradom. Vojnici odmah nagrnuše u pekaru. Jedan sjede, te poče plakati.

— Najljepši je ovo miris ... miris kruha, braćo moja! A ja ga ne viđoh odavna ... Ne čuh mirisa njegova, jer se od svačega mijesio ... Od slame i mekinja ...

Drugi su pohlepno jeli ... Šuteći, gledajući mirno u svijet, što še skupio oko njih ...

I svijet se sjetio svojih milih i dragih, koji se također nalaze negđe u vojsci i pate kao i ovi i ubrzo skupi dva čabra mlijeka i počasti vojnike. Tako su ih rado častili i davali njima kao da daju svojima.

Dvadeset su dana prolazili vojnici kroz našu varoš ...

Popiše nam sve vino, što je bilo u njemu, pojedoše vas kruh — ali i ostaviše dobru uspomenu kod domaćega svijeta. Dok su kod nas opočivali, i nijesu se vježbali, odmah bi išli u crkvu i tu se zaufano molili ...

U predzadnjoj grupi, što stiže nama, bio je i neki mladi dječko. — Moglo mu je biti kakvih dvanaest godina. No poznavao je svu vježbu, pa ju je sam izvodio. Jednako je vješto komandirao. Priljubio se on vojnicima od malena i oni su mu hranitelji.

Pucao je pred nama, dobro zgađao, i pokazivao, kako će šturmovati na neprijatelja. Tada bi se vas ražestio ko mali pijevčić — pigmej orčić ...

— Kako se zoveš, mali? — upitala ga apotekareva gospođa.

— Molim pokorno, ja nijesam mali, nego kapral Ružić, sad zasad nemam mondure, no ubrzo će mi doći, jer je već naručena.

— No, g. kapral Ružić, hoćeš li bombona.

— Zahvaljujem najljepše, no vojnik voli, kad ga ponudite s čašom vina, jer su bomboni za djecu i ženske ...

Osobito se s njim zabavljala mala Ljubica. Ona me je dapače molila, da mu donese iz kuće jednu bocu vina.

Naravno, da joj dozvolih. Ona doleti za jedan tren.

— Kapral Ružić, evo vina ... Sad se kapral smeo motreći malu curicu, kako mu vino daje.

— Uzmite, molim Vas ...

— Oh, dakako, dakako, uzeti ću ...

— Imate kakve škole? — upita jedan gimnazijalac iz našeg varoša.

— Dosta, Bogu hvala. Dva razreda osnovne, a onda utekoh iz one gnjavaže ...

O šta sve nema na svijetu! —
Isti dan su kupili kod nas goveda i ovce...
I njih su gonili u dželepu, krdu ...

Mirno su išli i volovi i ovce ... Za njima se dizao oblak prašine kao i za vojnicima.

I lijegajući na počinak dođe mi misao: da sve to ide na zaklanje, u kasapnicu: i ljudi i životinje.

* * *

Vrućina i napor učiniše, da je obolilo mnogo vojnika prigodom prolaza kroz naš varoš. Smjestiše ih u jednu ispražnjenu školu. No puste muke, ima liječnik, no nema dovoljno poslužnika. Ostalo tek par vojnika. A i oni nevješti. Apeliraše stoga na dame, da se prijave kao dobrovoljne njegovateljice. Prijavih se i ja. Zašto i ne bih? Uvijek je lijepo činiti djela ljubavi. Osim toga nadah se, da ću tim ubiti jednoličnost života i dosadu.

Kad smo došle, mladi je vojnički liječnik napravio sad u ratu uobičajenu šalu:

— Molim dame, neka se jave, koje će posluživati časnike, a koje proste vojnike.

— Nama je svejedno! — rekoh ja. — I u prostim vojnicima i časnicima vidimo samo ljude, bijedne i bolesne, koji trebaju tuđe njege.

— Bravo! — odgovori liječnik dezinficirajući svoju rukavicu.

Veoma je krasan čovjek taj mladi liječnik. Vječni mu smijeh lebdi oko usana i škaklji ga po oku. Ne mari mnogo za se. Ima čudni običaj, da hoda razgaljenih prsa, koje me podsjećaju na homo primigenius ili bolje homo pilosus. Dlakavi čovjek!

Ja ga tako u misli i zovem. S nama je veoma uljudan. Tako i s bolesnicima. Malo mu zamjeram, što je ipak tvrda srca. Hoće da se dieta strogo drži. No ublažismo ga.

— Kako će, g. doktor, moći bolesnici držati dietu, kad ...

— No šta, kad? ...

— Nema jela takih ... Ima samo graha, kobasica, mesa ...

— Onda neka jedu to, samo ne previše!

Čini se, da najvoli sa mnom razgovarati. Prijateljice mi vele: on je filozof kao ti!

No ja imam i srce, ne znam, ima li ga on

* * *

Staroj mojoj svekrvi nije nikako po ćudi, što sam u bolnici.

— To je sramota za našu kuću. Mi nijesmo nikad hizmećari bili. I još ... Draga moja, ne ide. Druge overemiše za ljudima svojim, a ti kao da si se vjenčala istom sada, pa da je on uza te ... Šta će svijet reći?

— Neka govori, šta hoće! Još ne daju ni dobro djelo činiti ... Ah taj svijet ... malograđanski svijet! Sitničavi, sumnjivi, otrovani svijet!

Nijesam htjela s njom razgovarati, okrenula sam joj leđa. Marim ja za nju kao i za lanjski snijeg. Ja znam, da bi mi moj muž to dozvolio, kad bi bio kod kuće, pa stoga i činim.

Svekrva je našla traženu priliku, da vidi, je li joj još okretan jezik kao negda.

Vještice stara, ti zar da budeš mojim tutorom. Nigda! Nigda!

Vozili smo se na izlet. Vis-à-vis meni sjedio je doktor. Pričao nam zanimljive anegdote iz liječničkoga života. Ah, zbilja, kako krasno pripovijeda! Šteta da nije glumac! Uživi se u sve. Osobito lijepo oponaša naše muslimane ... stare adže od pedeset godina.

Od srca smo se smijale.

Opažam, da uvijek gleda na me, kako će mi se sviđeti njegovo pripovijedanje. Veseo je, ako pokažem, da mi se sviđa. No kako se i ne će sviđati! Svakome se mora sviđati ... Zanimivo je, lijepo, i estetsko pripovijedanje njegovo.

Izašli smo u malen gajić. Laka se sjena šetala njim. A osvijetljena stabla stvarahu čudni štimung s onim lutajućim sjenama. Sjeli smo ... No tada smo postali prozajični u toj idili ... Počeli smo jesti i piti ...

Neke su se dame nećkale piti. A on je preporučivao vino ...

— Vino je dobro ... Ono krijepi i jača.

I na dugo nam stručnjački dokazivaše, da je vino zaista veoma dobro s higienskoga gledišta ...

Ne znam baš, je li me uvjerio, ali ja sam ga pila. On je lijevao, a ja ga pila.

Gospođa se XY tužila, da je slaba.

— Naškoditi će mi vino. Uvijek mi škodi ...

— Ah, ne, madame! Pijte! Odmah ćete osjetiti, da ste kao preporođena.

I ona odluči piti.

Tada se htjede sa mnom kucnuti, no tom joj zgodom zadršće ruka i prolije dvije, tri kapi. One bi mi pale na bijelu suknju te je zakaljale, da ne bi doktora. Velikom hitrinom podmetnu svoju rukavicu i spriječi veliku katastrofu.

— Meni je gore! — poče se tužiti gospođa XY.

— No pa onda dođite mi sutra, da Vas vizitiram.

I pjevao je on ... Ima zvučan i jasan glas, premda čisto ne izgovara. No i to može biti da mi se pričinilo. Druge su me uvjeravale, da naprotiv nijesu čule nikoga, koji tako lijepo riječi izgovara kao on.

No dobro! Neka bude i to!

— Eto! — Dočekala me kod kuće svekrva krvna i bijesna. — Eto Vaše posluživanje! Pravite teferiče! A da nu, znala sam ja. Al' je Vama do bolesnika...

— Šuti, vještice! Ne ispijaj mi krvi, krvoločnice!'

— Vidiš, ne smiješ ni reći! Crkvu si zaboravila, veliš, da nemaš kada ići, a imaš kada na izlete...

Nijesam se mogla uzdržati. Ja sam je počela tući. Ona se nije otimala. No u to dođe jetrva moja, te mene za kose.

Sramota i škandal!

Ja više ne mogu živjeti u ovoj kući.

Mrzim ove prostakinje, koje hoće da mi imponiraju svojim krjeposnim životom i hinjenom tugom na licu svome.

* * *

Tužnome stanju nađem lijeka, kad otiđem u bolnicu, da služim. Liječnik me uvijek veselo dočeka.

— Vi uvijek točna, najtočnija!

— Ništa, g. liječniče!

Danas mi je pričao svoj život. Bio je đak u jednom internatu. Ljubio je sve lijepo... Ljubio je i nauku i umjetnost... Volio je male anđele na oltaru... No jednom viđe živog anđela. I taj je živi anđeo govorio s njim, povjeravao mu tajne srca... On upozna tada ljepotu svijeta i zaljubi se u nju. Vrativši se u internat, opazi, kako neka polutama i hladnoća vladaju u trijemovima. Njemu se činilo, da je za to hladno i tamno u toj kući, jer nema toplih srdaca, da je griju i osvjetljuju. O kolika razlika između jednoga svjetloga doma i tamnoga internata! U domu prevlađuje veseli, životni ton, a u internatu tužni, grobni.

— Naravno, da više nijeste mogli živjeti u njemu?

— Izvrsno! Tako je. Često i čovjek sjedi u hladnoj sobi i nije mu hladno. A kad ustane i pogleda na toplomjer, zgrozi se, jer vidi samo + 3 C i odmah odatle bježi.

— I nijeste se oženili?

— Moj je anđeo otišao nekud daleko u suptropske krajeve i nije se vratio. Možda je umro...

— I nikad ništa nijeste čuli za njega?

— Nikad! Samo jednoga dana viđoh spomen na nju u licu — Vašemu!

— Zar sam tako slična?

— Ne slična, nego malo ne ista!

* * *

Bolesni su vojnici dobro poizdravljali. Već su otpremljeni kolima u okružje. Doktor će sutra odilaziti! U hotelu će se držati oprosna večer. Pozvana sam i ja. Hoću li otići? Tijem si pitanjem upravo razbijam glavu. Ah, tako bih volila vidjeti ga još jedamput, s njim razgovarati, pa i plesati! No bojim se, da će me svladati nutarnje ganuće, te da ću zaplakati. A toga ne bih mogla nikako podnijeti. Družice bi već stvarale nekakav roman između mene i njega. Ta vidim: Zavidne su mi. A ne bih htjela, da i on vidi suze moje. Moguće, da bi im se rugao. Već je jedamput rekao jednoj gospođi, kad je plakala.

— Šta plačete? Ta u tom nema ništa zanimiva. Suze se stvaraju u glanduli lacrimarum, idu kroz posebni kanal do oka, dio izvire tu, a dio rovinja kroz ductus naso — lacrimalis u nos i Vi onda trebate svakako upotrebiti rubac od batista s krasnom bordirom i Vašim monogramom...

— Ne, ne ću otići.

* * *

Javila sam, da sam bolesna. Sluškinja mi je kazala, da se s početka nekako rastužio, kad je čitao moju posjetnicu. Nekoliko je časaka šetao gore i dolje. Valjda je... no ne smijem napisati. Onda se okrenuo njoj i pitao, da li ležim u krevetu. Ona je odgovorila: ne! Tada se nasmijao:

— Neka svakako dođe! Bilo bi mi tako žao, kad najbolja moja bolničarka ne bi bila na oprosnoj večeri. Ako joj pozlije, ne će biti u pogibelji, jer će se među gostima nalaziti i liječnik.

Ja ipak nijesam otišla.

A bilo mi je tako teško.

Nijesam mogla spavati, nijesam mogla ni ležati, nijesam mogla ništa raditi. Samo sam mogla pridušeno plakati i plakala sam.

Pisao mi je s puta. Pisao mi je i iz novoga mjesta. Upozoruje me, da i tu manjka bolničarka. Zašto mi to piše? Zar već osjeća, da mi može zapovijedati?

* * *

Odgovorila sam mu, da bih tako rado služila hrabre naše junake. No bojim se, da će on, doktor krivo tumačiti namjeru moju, pak misliti, da ja služim samo zbog kakvog krstića, što će mi ga eventualno podijeliti C. K. Mene to ponizuje i odvraća. Mene uopće odvraća nagrada mnogoga od dobroga djela. Djela se moraju činiti radi njih samih i radi njihove nutarnje vrijednosti, a ne radi nagrade. Treba ukloniti i ukinuti sve nagrade i odlikovanja i onda će se pokazati, koliko ima ljudstva u kojoj ljudskoj osobi.

* * *

On je komedijant. Na moje dugo pismo odgovori kartom. Pa da je ta karta bar umjetnička! Na njoj se vidi par mačaka, odnosno mačića, kako se spokojno sunčaju. Pod njom je podpisano: sunčana kupelj. A on je mali prazni prostor popunio ovim riječima: Ja Vam jamčim, da ne ćete dobiti nikakova odlikovanja od vrhovne uprave C. K. – Dr. K.

To je tako nehajno i brzo napisano, kao da je bolesniku pisao recept.

* * *

Opet je došlo do scene između mene i svekrve. Ne, ja više neću ostati u ovoj kući. Ne mogu. Pakao je ona za me. A šta će reći Velimir? Briga me! Nek rekne, šta ga volja! Ja ću mu sve razjasniti, pa ako bude više vjerovao svojoj glupoj majci, nego meni, nije mene ni dostojan.

* * *

Htjela sam Velimiru pisati i javiti cijelu stvar. Htjela sam od njega moliti privolu. Sad vidim, da je to besmisleno. On nije moj gospodar. Ako i moram njega čuvati, ne moram mu kuću. Nijesam se udala za kuću. Idem svojim u S. Tamo ću bar uživati mir.

* * *

Dobih od doktora krasnu kartu. Ona je reprodukcija Riberine slike: Marija Magdalena. Uz kupalo kleči ona, lijepa, puna, snažna, zastrla je tijelo dugim kosama i plahtom, što joj je donese anđeo i moli. Motrim sliku i ne znam, zašto mi je posla. Je li to slučajno? Ili namjerno? Kakav bi onda smisao imala ta slika? On nije više ništa napisao osim jedne jedine riječce: pozdrav!

* * *

Otići ću u grad S. Vidjeti ću, hoće li mi se tu sviđeti. Ako se svidi, ostati ću; a ako ne svidi, vratiti ću se, da trpim ovđe dosadu, jednoličnost i uhodarenje.

* * *

Rekla sam svekrvi, da idem u pohode svojoj majci, jer da je bolesna. Za čudo, nije ni riječ prigovorila, nego prosto i srdačno upita:

— Je li odavna bolesna?

— Ima jedan mjesec dana . . .

— Onda hajde, dušo . . .

Gdjekad mi bude žao te žene. Ona je ipak veoma dobra srca. Možda je malo netaktična. No šta ću ja? Jesam li ja tome kriva?

(Nastavit će se.)

KRITIČKI I ZNANSTVENI OGLED

Petar Grgec:

JUGOSLAVENSKI ARGONAUTI.

Na početku knjige pisac naročito spominje, da je ova knjiga »istiniti događaj iz talijanskog zarobljeništva«. I ovo je posve tačno. Tom se oznakom pisac ogradio, da je ova knjiga novela, roman ili što slična, i htio je da rekne, knjiga nije izrasla u cjelini iz njega nego da je vanjski događaj, koji je iz svojih razloga napisan.

Apstrahirajući na čas pričanje o tom, koliko jedna stvar uopće može da bude neiična, spominjem, da su doživljaji svakoga pojedinca (osobito inteligenta, koji ipak ima prostraniji unutarnji rezonator od primitivca i prostraniju receptivnu sposobnost) u ovom ratu tako veliki, da im ništa ne treba nego naći zgodan oblik, da budu zanimivi kao svaki roman novela i pjesma (i ako bez ljubavi, koju ovi »moraju« redovito da iznose).

Ako se pođe sa stanovišta »istiniti događaj«, koje je jedino i ispravno, onda ova knjiga nosi sve odlike jedne dobre knjige. Razumljiva je onda i košćatost i stegnutost stila (koja je i inače vlastitost autorova) i nema joj prigovora, jer bi razbujali i uzavreli stil pokvario dojam jednoga važnog istinitog događaja. Od obične historije razlikuje se ova u tom, što ima za historiju ipak svoju laku formu, i što i nehotice, ne škodeći objektivnosti živi pod rečenicama autorovo srce, koje se u svome zamišljenom stavu grozi Orlandu i barunu Sonninu, da ih ipak nisu prekasno pustili među južnoslavenske dobrovoljce. A ovo je od naročite važnosti. Jer nije smjela ova historija, koja ostavlja dojam eposa, bajke i priče ostati samo historija, čisto objektivno pripovijedanje bez predrasuda, nego je morala da nosi snagu sugestije, koja nije mogla izostati kod nijednog poštenog Jugoslavena. Dakle: objektivna je, sa datumima, imenima i mjestima, a ipak lična sa jakom snagom sugestije.

Čitajući barnumsku reklamu, bez koje se kod nas ne može proturati ni jedna knjiga, jer je najprije publika, posve nesklona kakvom unutrašnjem životu izgubila svaku sposobnost za traženjem nečega višega osim svoje svakidašnjice, i jer su kod prosuđivanja naših knjiga vrlo važni i drugi kriteriji, da se knjiga zabaci n. pr. kriterij stranački, konfesionalni, i onda nešto više kriterij literarnoga autorovog smjera (da li je impresionista, ekspresionista, realista ili idealista itd). — čitajući dalje reklamu nisam dao, da mi se nametne ovako knjiga, ali, hkad sam je pročitao, došao sam do zaključka, da je to važna knjiga.

Mi možemo biti i idealni fanatici, boljševici i drukčije internacionaliste, pa ipak nam kao ljudima vrijedi svima jednako kriterij čovječje pravednosti i nepravednosti. Mi stojimo pred jednom historijskom činjenicom, da će se jednom i to najkulturnijem i najsvjesnijem svoga čovještva dijelu naroda dogoditi velika nepravda od sistema, koji bez obzira na išto vlada jednim i više naroda. Taj sistem traži, da se podmire računi, i ako slučajno kod toga prsne živo čovječje meso. Taj sistem uništava ono, što pojedinci i narodi danas ispovijedaju, da se onome, koji hoće i znade slobodno živjeti mora i dati slobodan život. Eto: to je naš narod i Italija.

Pisac plastičnim činjenicama iskrsava taj sistem, koji živi u nastojanju običnog karabinijera i oficirčića do običnih Orlanda i Sonnina. Iskrsava svu perfidiju odnarođenih agitatora, svu barnumštinu talijanske duševnosti i ujedno svu teškoću naših zarobljenih časnika i vojnika, koji su u Noceri Umbrijskoj dizali skršene ruke za suncem, kao što to govori ista simbolizovana ideja na okviru knjige. Pisac i ličnom snagom sugerira svojim čitateljima osjećaj odvratnosti prema nepravednosti i injicira im želju, da ustanu kao ljudi protiv nje. I u tom je sva važnost knjige, da uz historijsku objektivnost ima i snagu sugestije. Druga je spretnost te historije, da je u glavnom čisto pripovijedanje naših primitivnih mornara, i da se prema tome knjiga može i popularizovati, a to je opet od velike važnosti.

Ova knjiga vrijedila bi zbilja i kao dokumenat naših zahtjeva pred svijetom, samo kad bi je drugi čitali kao što je mi čitamo.

U početku se načima život naših časnika u Noceri Umbrijskoj. Život pun velikih bolova, kada Talijani jedino našim legionašima nisu dopuštali, da se bore protiv nepravde, imajući već onda tačno izrađenu osnovu za Dalmaciju, otoke, Rijeku, Trst, Istru itd. Taj će život biti još zanimljiviji, jer će biti dokumenat razvoja naše ratne političke psihe, a ujedno drugo osvjetljenje te mentalitetom nove Austrije.

Želimo, da i ta druga knjiga bude uspjela kao ova, a to će biti onda, ako bude pisana poput ove: sklopljenih očiju. **J. Z.**

OBJAVLJENJE.

SNOVIĐENJE U TRI SLIKE.

Napisao **Milan Ogrizović.**

Kada se je Ogrizovićevo Objavljenje prvi i drugi put prikazivalo u kazalištu, ne bijaše no-

vinska kritika o toj drami uopće povoljna. No novinska kritika ispada često u mnogom pogledu zato nepovoljno, što joj pisac s ovoga ili onoga neliterarnoga razloga mio i drag. Ali sada ni gledaoci, kako sam čuo, ne bijahu dosta zadovoljni s novim kazališnim komadom. Govorilo se: »Kod Objavljenja nije koješta jasno. Zato ta drama ne zabavlja, kako bi trebalo.«

Kad je na mene došao red, da prikazivanje toga snoviđenja gledam i slušam, vrlo me je sadržaj te drame zanimao i zabavljao. Drama mi se pričinila veoma dubokoumnom, te bih je uvrstio, koliko bi do mene stajalo, među najznamenitije naše drame. Gdje je razlog tomu, da se ta drama ljudima dosta ne sviđa? U njoj se obrađuje problem, koji osim biologije, estetike i etike zasijeca mnogo u religiju i psihologiju. Pa zato, što općinstvu nije jasna njezina religiozna i psihologijska podloga, ne shvaća pravo čitavoga događaja, koji se pred njim zbiva, i prema tomu ga ni predstava dosta ne zabavlja. Zato bih ja ovdje rado, da istaknem i istumačim religiozni i psihologijski momenat, u koji je omotana kao jezgra u ljusku tendencija čitave drame. Nadam se, da će onda gledalac dobiti posve drugi pojam o Objavljenju.

1. U drami treba da se pred nama razvija jedan događaj iz života ljudskoga. To razvijanje pokreću sile, koje se nalaze u l i c i m a drame, i sile, s kojima se dramska lica u p r i r o d i susreću. Odakle polaze te sile, kamo idu? Tko ih je čovjeku u prirodi dao i zašto, koja im je svrha, to nastoje ljudi razjasniti u religiji i znanosti. Ako motrimo, kako čovjek u svojoj životnoj borbi, u svojem prirodnom i kulturnom nastojanju osjeća, čuvstvuje, misli i djeluje, lako opažamo, da čovječji život promiču osobito ove ideje, koje se objavljuju u pokretnim silama ljudskim:

Kod čovjeka, dok živi, djeluju u glavnom dva nagona: 1. nagon za održanjem i 2. nagon za usavršivanjem. Nagon za održanjem je dvostruk: a) za održanjem sebe samoga i b) za održanjem roda ljudskoga. Prvi se očituje više u e g o i z m u, u sebičnosti, u ljubavi sebe samoga, a drugi više u a l t r u i z m u, u ljubavi bližnjega. Prvi se brine za individuum, za pojedinca koji mora umrijeti, a drugi se brine za narod, koji treba da živi, kojemu pripada budućnost u životu. Ali čovjek treba da se i usavršuje, da napreduje i u obliku pojedinca i u obliku zajednice ljudske. S napretkom pojedinca i roda spojena je sreća ljudska. Prava sreća, ugodno čuvstvo, nutarnje zadovoljstvo, osjeća čovjek onda, kada vidi usavršivanje, napredovanje svoje ili svojih. Kako će čovjek napredovati, usavršivati se, u tom stiče što dalje sve to veće životno i s k u s t v o, koje sastoji od kulturnih životnih sredstava. Ta kulturna sredstva čuva čovječanstvo pohranjena u znanosti, a osobito u v j e r i, kao najstarijemu obliku ljudske kulture i znanosti. Ljudi pomalo sastaviše na osnovu životnog iskustva pravila, po kojima se može najsigurnije upravljati život ljudski. Ta pravila prikuplja ponajviše vjera. Ona ih čuva i nuka nas, da ih u životu upotrebljavamo (primjenjujemo). Ona nam u tim pravilima podaje zakon, po kojem čovjek treba da živi, ako hoće da napreduje, da se usavršuje. Vjera nam u Bogu podaje ideal, uzor, prema kojemu čovjek mora živjeti, ako hoće biti sretan. Vjera uči, da je Bog — taj živi uzor, kojemu treba da se približujemo, ako hoćemo biti što savršeniji — potrebna nam životna pravila kao nauku svoje vjere ljudima objavio po osnivaču vjere, po prorocima i svetima.

Ta pravila vjerska idu poglavito za tim, da čovjeku kažu, što je korisno pojedincu čovjeku, što zajednici ljudskoj. Ali kod ljudi kao da je nagon za održanjem pojedinca obično jači nego nagon za održanjem roda. Kod ljudi većinom vlada egoizam, a u manjoj mjeri altruizam. Ono, čim se ljudstvo i pojedinci unapređuju, jest krepost, a ono, čim se ugađa samo pojedincima na štetu zajednice, to je opačina, to je grijeh. Personifikacija za krepost jest Bog, koji hoće ljudstvu samo dobro, a personifikacija grijeha jest đavao, koji hoće čovjeku samo zlo.

Kršćanska vjera daje ljudstvu najljepši ideal za dobar i krepostan život, po kojem čovjek može napredovati. Bog se je o b j a v i o ljudima u svojem Sinu, koji je ujedno Bog i čovjek. Kao Bog nauči Isus ljude, kako će živjeti, da uzdrže sebe i buduće pokoljenje u zdravlju. On ih uči kreposti: mudrost, hrabrost, umjerenost i pravednost, po kojima čovječanstvo može napredovati. Ali Isus je ujedno i čovjek. Po svojem Sinu, koji je rođen od blažene Djevice Marije, Bog se je približio ljudima. Bog je duh, pa ga ljudima teško nasljedovati (povoditi se za njim), a Isus je ljudima brat, pa ga kao brata lako nasljeduju. Vjera obećaje ljudima napredak i sreću već doduše odmah i ovdje u zdravlju i u mirnoj savjesti, ali još više obećaje trajnu sreću u obliku vječnoga blaženstva u posmrtnom životu, gdje vlada pravednost, koje na zemlji nema. Ali i bez obzira na vjeru možemo reći, da će po kreposnom životu sadašnjih ljudi ljudstvu doći tek u budućnosti prava sreća, kad sadašnji naraštaj izumre, a budući naraštaj bude Bogu sve sličniji. Da ljude pobudi na kreposni život, uči i obećaje vjera poslije smrti nebo, a grozi se paklom. Da sreća budu-

ćih ljudi ovisi i o sreći sadašnjih ljudi, to nam kazuje i istočni grijeh. Bog kazni potomstvo poradi grijeha otaca, nagrađuje izabrani narod poradi vrline pređa.

Da bi pojedinci radili za zajednicu, za čovječanstvo, treba da su uvjereni, da njihov rad zbilja služi njihovoj sreći, a za to im treba tvrda vjera, koja je čovjeku manje više prirođena; ona je dar Božje milosti, ali se utvrđuje i čudesima — izvanrednim, natprirodnim događajima. — Po čudesima vjeruje ljudstvo u istinitost objave. Bez čudesa kao da nema objavljenja, ili je bar za ljude bez više intervencije premalo utvrđeno.

2. P s i h o l o g i j a nas uči, da se u nama, u našoj svijesti odrazuju svi predmeti kao neke slike i prilike izvanjega svijeta. To su naše predodžbe, pojmovi, m i s l i, koje čine prvu vrstu naših duševnih stanja. Svima tim prilikama je gospodar moj »ja«, koji se njima raduje ili žalosti. Ta radost ili žalost jesu naša č u v s t v a ili druga vrsta duševnih stanja. Moj »ja« poradi radosti i žalosti — poradi čuvstava — različito upravlja duševnim prilikama (mislima) i u tom se očituje treća vrsta duševnih stanja — t e ž n j e. Sve vrste duševnih stanja, skupa uzete čine svijest, sadržaj naše d u š e. Svijest čovječja je tamna i jasna. U tamnoj svijesti nalazi se sve ono, na što sada ne mislimo, ali čega se možemo lako, hotice ili nehotice sjetiti, a u jasnoj svijesti je sve ono, na što mislimo, čim se zabavljamo, dok smo budni, dok znamo za sebe. Naša duševna stanja mogu se iz tamne svijesti povratiti u jasnu svijest, a to vraćanje zove se p a m ć e n j e. Sve, što može opet doći u jasnu svijest iz tamne, to pamtimo, to je u našoj p a m e t i. Ali u tamnoj svijesti ima i takovih slika, koje se više ne vraćaju u jasnu svijest, koje su tako reći sasvim izbrisane iz pameti. Na pragu tamne i jasne svijesti djeluje sposobnost, kojom naš »ja« među sobom isporeduje, sastavlja, rastavlja predodžbe i pojmove, a zove se r a z u m. Tu zatim djeluje sposobnost, koja dovodi stare predodžbe u nove sveze ili m a š t a; onda tu djeluje i viša sposobnost, u kojoj zajednički sudjeluju razum i mašta, da tvore ideje, — a to je u m; napokon se tu očituje i v o l j a, kojom upravlja moj »ja« svoje težnje i hotnje.

Kod zdravoga čovjeka je gospodar svijesti, naš »ja« svijestan svega, što se zbiva u našoj jasnoj svijesti, on zna o svem tom. No psihične promjene ne događaju se samo u jasnoj svijesti, već i u tamnoj, ali o njima naš ja ne zna ništa. On zna tek ono, što se zbiva u polusvijesti kod prelaza iz tamne svijesti u jasnu, što se događa na primjer kod sanjanja.

Kada spavamo, onda je obustavljena naša duševna djelatnost, onda niti osjećamo ćutilima, niti mislimo, niti želimo, barem ne znamo o tom ništa. Ali kod prelaza iz spavanja u bdjenje (rjeđe obratno) pojavljuje se duševno djelovanje (reproduciranje i asociranje duševnih stanja), koje se zove s a n j a n j e. Glavna razlika između sanjanja i spavanja je to, što budan čovjek svoje predodžbe prenosi u izvanji svijet na predmete, koji su ih izazvali. Ono, što čovjek vidi i čuje, z n a, da se događa izvan njega u svijetu. Čovjek, koji sanja, projicira i ekstralizira doduše svoje nutarnje stanje (oćute, predodžbe) izvan sebe u svijet, ali samo p r i v i d n o. Njemu se samo čini, da on to zbilja doživljuje u spoljašnjem svijetu. Čovjek spava kod kuće u sobi, a u snu mu se čini, da se bori s neprijateljem na bojnom polju. Jedan dio svijesti kao da još spava, da je još pokriven tamom, samo drugi dio je viđan našemu ja (poradi umora živaca i mozga). Zato je naše mišljenje i s p r e k i d a n o, ne drži se psihičnih zakona, koji vladaju u nama, dok smo sasvim budni. Razum ne ispravlja udruživanja predodžbi prema istini, nego ponajviše sama mašta određuje spoj naših misli, kakav ne opstoji među predmetima izvan nas. U snu volja naša kao da ne zahvaća u tijek naših misli — naše misli lutaju po bespuću bez pravoga smjera. Zato može čovjek sanjati najnevjerojatnije događaje. Najveći poštenjak može sanjati, da je odsuđen na vješala. Gdjekoji čovjek vidi u snu, kako je umro i sam sebi išao na sprovod. (San može biti sličan l u d o s t i). Posebna razlika između budnosti i sna može ležati u tom, što predodžbe u snu mogu biti mnogo življe nego na javi. U snu možemo vidjeti najčarobnije krajeve, slušati rajsku glazbu. (Zato se prema slikama u snu možemo zanositi u p o s m r t n i ž i v o t). Sanjanje je između inoga najviše pridonijelo vjerovanju u duhove. Čovjek sanja o pokojnomu, pa lako vjeruje, da ga je duh pokojnikov u snu pohodio.

Sanjanju je sličan s o m n a m b u l i z a m (hodanje u snu). Predodžbe, koje se za sanjanja reproduciraju (vraćaju iz tamne svijesti u jasnu), mogu djelovati i na motorne živce, da izvode tjelesne kretnje. U snu čovjek kadšto govori, baca rukama i nogama. Ima ljudi, koji u snu ustanu i hodaju po sobi, dapače izlaze iz kuće pa se po mjesečini šeću (odatle m j e s e č n j a c i), uspinju se na visoke predmete na pr. krovove — dospiju svuda, kuda bi na javi dospjeli, da se ne boje.

Tomu je slično duševno stanje kod h i p n o t i z m a. Uspavan čovjek osjeća ćutilima i izvodi kretnje, ali sve besvijesno po nalogu onoga,

koji ga je uspavao, sve radi, što mu hipnotičar (uspavač) sugerira. On osjeća, misli i hoće po volji hipnotičara. (Na pr. kinin mu je sladak, ide krasti.) Dapače kad se probudi, može još stajati pod dojmom tuđe volje. (Hipnoza se upotrebljava i u liječenju.)

I spiritizam (dozivanje duhova) donekle je u nekim slučajevima sličan sanjanju. Na pitanja, koja se duhu stavljaju, odgovara na pr. stol prema znanju, što ga imaju u svojoj tamnoj svijesti oni, koji kod dozivanja duha sudjeluju. Nutrina njihove svijesti samim je njima nepoznata, već su je zaboravili. Lice, kojim se spiritist služi kod razgovora s duhom, zove se medium.

K somnambulizmu, hipnotizmu i spiritizmu pripada još posebno stanje, u kojem se čovjek nalazi, kad mu je tijelo prividno posvema kao mrtvo, jedino svijest mu je osobito budna, jer je tada duša u svojem radu sasvim slobodna od tijela. U tom stanju nalazi se čovjek, kad je u magnetičkom snu. To je ono, što se inače zove trans, jer je nalik životu preko groba. Ljudi, koji se mnogo bave okultizmom, tajinstvenošću duševnih sila, pomišljaju sebi dušu kao neko astralno (zvjezdano) tijelo, koje je s materijalnim tijelom vezano eterskim zrakama (zračnim nitima). Ovo astralno tijelo može se od pravoga tijela odijeliti, tako da s njim ostaje u svezi samo po nekom eterskom fluidu (magnetskoj sili). Zato da se kod gdjekoga čovjeka vidi kadšto njegov dvojnik (Doppelgänger). Ljudi, koji se nalaze u transu, vidoviti su, znaju svoju prošlost, donekle vide budućnost, razabiru kadšto ono, što preko svojih ćutila ne mogu znati. Oni imaju snoviđenje. Ovo astralno tijelo (ovaj dvojnik) može se udaljiti od materijalnoga tijela, te ga može vidjeti drugi čovjek u svojem transu, kadšto i u budnom stanju. Na primjer sin je postradao u Americi. Mati je u Europi sanjala, da vidi sina, gdje u smrtnoj opasnosti zove nju. Kasnije je pismo potvrdilo, da je u onaj čas, kad je ona sanjala, sin zbilja zaglavio i prije smrti majku spominjao. Takovo razabiranje zbiljskoga događaja u daljini zove se obično telepatija.*

Kod smrti — po onom mišljenju, koje dakako ničim nije dokazano — rastavi se astralno tijelo od materijalnoga tijela. Njihove spone, zračne niti, eterski fluid se prekinu. Materijalno tijelo ostane mrtvo, a astralno tijelo ide svojim putem, te se može iza toga ljudima kao duh pojavljati.

Pojave somnambulizma, hipnotizma i spiritizma nije znanost još proučila. Tu dolaze različita vjerovanja, za koja se ne može dokazati, da su istinita. Znanost dopušta, da ima tajnih sila, koje nijesu još ispitane.

Kod ljudi budnih sastajemo se tu i tamo s umišljanjem, koje nastaje, kad držimo, da naša ćutila podražuju predmeti, kojih nema u izvanjem svijetu, već su samo tvorovi naše mašte. Amo idu halucinacije, koje svaki čovjek može doživjeti u groznici. Za Goethea se pripovijeda, da je vidjevao samoga sebe, kako na konju sebi nasuprot jaše. Trajne halucinacije jesu fixae ideae, utuvljene misli. (Netko si umišlja, da ima vrapca u glavi.) Halucinacije dolaze od bolesti centralnoga živčevlja. Redovno ih imaju umobolnici.

Kod čovjeka se po vremenu iz njegova iskustva saberu u svijesti skupine od nekih duševnih stanja (predodžbi, pojmova, pravila, nazora), koje stoje u bližnjem odnosu prema središtu svijesti, prema mojemu »ja«, te se svaki čas reproduciraju u jasnu svijest. Moj ja se za ono, što je u svezi s tom skupinom misli, osobito interesira; ta skupina je glavni dio moje duše. (Amo idu predodžbe, koje se na pr. tiču moga tijela, moga zvanja.) No u čovjeku se može stvoriti i više ovakovih skupina, koje se izmjenice dižu u jasnu svijest i zaokupljaju pažnju moga »ja«. Umobolnik često stavlja svoj ja na čelo skupini, koja se ne odnosi na njegovo tijelo i zvanje. On sebi utvara, da je na pr. upravitelj umobolnice, da je kralj ili dapače bog. A i kod zdravoga čovjeka moj »ja« kadšto prianja sad uz jednu, sad uz drugu skupinu. Sam sebe na pr. kori: »Ti si magarac, kad si to ili ono učinio.« U njemu se bori um i srce, strast i dužnost, kao da ima dvije duše, kao da su u njemu dva čovjeka, dobar i zao. U tom se pojavljuje savjest.

3. Pošto sam dosada opisao okolinu, u kojoj će se razvijati događaj naše drame, ili bolje reći, pošto sam naveo materijal, od kojega će se graditi zgrada naše drame, navest ću sad u glavnom smjer, kojim će teći događaj drame ili navest ću glavne crte i okvir same zgrade te drame, pa će se poslije moći lakše pripovijedajući potanji sadržaj istaknuti sve glavnije misli, koje čine glavne stupove i stijene u zgradi drame.

U svojem Objavljenju htio je naš pisac, kako se meni čini, predočiti veliku duševnu borbu, koju čovjeku osobito u današnje doba ljudski život donosi i nameće, te nagradu, koju može čovjek u toj borbi postići, ako pristane uz pravednoga borca.

* Znanstveno bi se to moglo tumačiti analogno brzojavu bez žica. Od čovjeka se šire neke vrste još nepoznatih eterskih valova, a duša u transu ima svoj aparat, po kojem može vijesti udaljenih duša čitati. Na takovom što osniva se i pogađanje misli.

Dva suparnika hoće da zavladaju dušom ljudskom na korist svijesti čovječje. Jedan borac je princip dobra — Bog, koji radi za korist čovječanstva, za njegov napredak i trajnu sreću, drugi borac je princip zla — vrag, koji smeta napretku i sreći ljudskoj, donoseći samo privremenu ugodu, plaćenu u buduće neugodom. Za predstavnicu čovječanstva uzeo je ž e n u — po ženi je došao grijeh na svijet — i to ženu prenapetih živaca, punu melankolije, kojoj je svijest donekle poremećena i prikladna, da ima kojekakve halucinacije i pojave, kakovi dolaze kod somnambulizma i hipnotizma. Uz to nije uveo na pozornicu ženu u budnom stanju, već u stanju, koje stoji između pravoga tjelesnoga života i života posmrtnoga — a to je sanjanje. Cijela drama je snoviđenje u transu. Ta je žena dapače jako bolesna, jer na koncu umre. Prije smrti običavaju bolesnici dobivati, da tako reknem lucida intervalla, sasvim im odlane i pokazuju veliku razboritost. Zato se propisuje velika vrijednost zadnjim riječima na smrtnoj postelji. Snoviđenje ove žene pred smrt sadržaje znamenite misli o životu ljudskom.

Kao simbole dvaju principa uzeo je pisac iz prikazivanja kršćanske vjere Hrista i đavla, a u svezi s njima vjerovanje u čudesa i posmrtni život. Da bude drama što realističnija, nije auktor tih lica kao čiste alegorije uveo u radnju, već je za nosioce njihovih misli i hotnja podmetnuo ženina m u ž a i njegova b r a t a. U prilikama muža i brata djeluju u ženinoj svijesti, dok ona u snu snatri, Hrist i đavao. Njezin »ja« se interesira sad više za skupinu Hristovih, a sad za skupinu đavlovih predodžbi. Čas misli više na jednoga, čas opet na drugoga.

Drama se događa u vrijeme ratno. Bolnice su pune ranjenika i invalida. Ljudstvo traži utjehe u crkvi. Glazba prati polaznike u vojnu na ratište. Sam muž leži ranjen od granate u ratnoj bolnici. Brat se sprema, da pođe na frontu. Mati ženina je bolničarka njezina. Čovječanstvo čezne za mirom, kao što je u vrijeme Isusovo željelo dolazak spasitelja. Isus se je rodio začet po Duhu sv. od Blažene Djevice Marije i donio spas svijetu. Tako žena, predstavnica ljudstva, ovdje moli, da od Boga porodi d i j e t e m i r a, koje će ljudima donijeti sreću. Muž-Hrist objavljuje, da će za ljude nastati mir, kad budu živjeli već na ovom svijetu po nauku prave vjere sjedinjeni u mislima i hotnjama s Bogom. Kad budu ljudi bolji, kulturniji, prestat će rat sasvim. To bi bila osnovna ideja drame.

4. Da se barem donekle vidi, kako je pisac u pojedinostima obradio navedenu ideju, kako od prilike na pozornici pojedina lica rade, govore, osjećaju i misle, donijet ću poveći s a d r ž a j drame, nastojeći da što više istim pjesnikovim riječima predočim sve glavne misli njegove.

Prva slika.

Pozornica je ljetnikovac kraj željezničke stanice. U pridvorju javljaju se D u h o v i. Mjesečina sja. Čuje se dolazak vlaka na stanicu, zatim zaustavljanje automobila pred kućom. S t r a n a c s Hristovom bradom kuca na izvanja vrata. Kroz vrata iz druge sobe dolazi »O n a« (žena), usplahirena i blijeda kao u snu, govoreći sama sobom, veli, da ne zna, da li sanja ili je umrla. Napokon otvori vrata strancu, koji kaže, da je prijatelj njezina muža, da dolazi od njega iz bolnice. Ona moli, da joj kaže sve o mužu, da li ga je granata zasula, da li je umro. Već treću noć neprestano o njemu sanja. U snu, koji bijaše kao java, rekao joj je, da je tijelo njegovo pod zemljom bez svijesti, ali nije s a s v i m umro, da je duh njegov uvijek na zemlji vezan s njom, da ne će prije sa zemlje otići, dok ona ne pođe s njim. Stranac veli, da ona može mužu tako pomoći, ako p o ž e l i, da s njim pođe. On m o r a ići po nju, ona mora ići s njim, jer prava ljubav treba da traje preko groba. Ona kaže, da je muža ljubila do njegove smrti. Stranac odgovara, da je on (muž) bio vidovit, pa je vidio, kako mu se ona iznevjerila na terasi cjelovom njegovu bratu. To je bio cjelov rodbinski, veli O n a. S t r a n a c: Od toga cjelova je tvoj muž nastradao. Ti si ga ubila s bratom njegovim. Sada O n a prepoznaje u strancu svoga muža i pita ga: Što dolaziš? Zašto bih ja m o r a l a umrijeti i poći s tobom? O n: »Jer smo oboje jednako krivi, jer n i s m o h t j e l i i m a t i d j e c e. Okaljali smo vječnu misao Božanstva. — Zato je nastao rat i nevolja. — Mi smo bili samo ljubovnici. Tako hoćeš sad da dalje živiš s bratom mojim u strasti. Ja bih htio spasiti tvoju dušu, uvesti ju (rastavljenu od tijela) u svoj novi p r a v i ž i v o t. Ja te sam odvesti ne mogu, sama moraš htjeti. Ona ne pristaje, već voli živjeti s bratom njegovim. On je opominje, neka ne zgriješi s bratom, sjeda na automobil i odlazi.

Unilazi M a t i i B r a t. M a t i veli: Bila sam kod svećenika, da odsluži misu za smrt ili zdravlje njezino. B r a t upada: »L i j e č n i k a tu treba.« M a t i: »Došao je neki vještak u bolnicu; obećao, da će doći i nju pregledati. Sad idem na stanicu pred njega.« (Ode.) »O n a« kaza: »Liječnik me ne će izliječiti, već ti (naime Brat). Ja i nijesam bolesna. Samo jasno ne razlikujem, što je san, a što je java. Malo prije po-

javio se opet On.« Brat: »Muž je tvoj samo utvora, dolazi, jer misliš na njega. On je još u tebi. On će noćas umrijeti. Iz bolnice je stigla takva vijest.« Ona: Ja se bojim, da će on opet doći, ako budeš ti mene ljubio. Trebam nekoga, koji ne će dati, da me on otkine u smrt. On me je jako volio, ti me moraš jače ljubiti. (Privine se uz njega.) Ja ne smijem biti sama. Brat: Ja ću biti uz tebe (ogrli je na otomanu). Ona: Ali ja ga ipak ubijam tebe ljubeći. Brat: Ni on ne smije naše ljubavi ubiti. Da si me ti odbila, ja sam htio otići na njegovo mjesto u jarak. Ona: Pa da i tebe izgubim (privine se, onda se trzne). Nije li sad svoju glavu turnuo među nas? Brat: Nije. To su trzaji. (Ljubi joj grud.) Ona: Što radiš? To je grijeh. On će doći među nas. Mi ga možemo samo tako odbiti, ako smo kao brat i sestra — kao djeca. Evo ga, već je tu. (Mati i On dolaze.) Brat: To je liječnik. Ja ću u vrtu čekati i vratiti se, kad odu. (Odlazi.)

Mati (liječniku): To je naša bolesnica. Spava. Sad će joj se valjda javiti priviđaji. Ona: Ja ne spavam. Vas sam, gospodine, negdje već vidjela. On: Možda. Umirite se, gospođo. To živci u vama rade. Sve će biti dobro. Morate me slušati. (S ulice čuje se glazba od povorke, koja mimo prolazi.) Ona: Evo opet glava njegova. (U liječniku prepozna opet muža.) Ti si opet došao sad kao liječnik. (Mati zadrijema na fotelju.) On: Jesam. Moje tijelo u bolnici izdiše, a ja kao duh plovim svemirom, ali nema tebe uza me, koja si dio moga života. Nas obadvoje smo zrake Božanstva. Tebe hoću ne silom, već milom ko družicu za vječnost. Ona: Ja ću ovdje ostati. On: Ovdje je strast i grijeh. Stoga je protekla krv tolikoga svijeta, da se griješna tjelesa unište i nastanu čista tjelesa — novi ljudi. Tvoja duša je obolila. Ja ću je izliječiti. Ja sam liječnik duša. Ti si za čas zalutala. Dođi, da opet oživiš u budućem životu, da opet djeca budemo. Mati (prenuvši se): Što je? Ništa? On: U lječilištu ćemo hipnozom pokušati. Sad odlazim onamo. (On se je izgubio na terasu među sjenama Duhova.) Mati: Idem i ja, kad me trebaš, zovni me. Ona čezne za Bratom. S njim hoće da živi kao žena, pa hoće imati i djece s njim. Zove ga: Dođi! Zar si još u vrtu? On (koji mjesto Brata dođe, obujmi je): Evo me. Ti si grijeh htjela, ali si k meni pošla sama. (Podigao je u naručaj i nosi ju.) Sad ćeš sa mnom u lječilište. Još noćas ćeš upoznati istinu. Brat (se javi iza grmlja): Kamo ideš? Stani! (Duhovi se čuju pjevati.)

Druga slika.

Pred gledaocima stoji na brežuljku crkvica, do nje lječilište i perivoj. Ona stoji ispred crkve na mjesečini raspletene kose (kako je od kuće otišla), sva u zanosu i preobražena. Prvi invalid (časnik bez desne ruke lijevom crta njezinu sliku na kartonu i veli): Vi ste mi ko nadzemaljsko biće, što moli mir. Ona: Ne. Dijete mira molim navještenje njegovo po meni. Drugi invalid (časnik sa štakama zavirujući u karton prvoga invalida): Ja vidim samo nabacane crte. Ona (prvome invalidu): Niste nikad prije slikali? Prvi invalid: Ne, nikad u životu. Drugi invalid: I ja sam postao glazbenik, kad su mi se noge zmrznule. Ona: To su javi Njegovi. Još noćas će k nama doći svima, koji vjeruju i mole, kao što se i meni objavio. On (kao liječnik došao mirno i stao): Mir vama. Ne ćete li u crkvu, da isprosimo svijetu mir? Ona: Mir će doći, kad se rodi On među nama. Mene je pobožnost vašim savjetom izliječila od svega. Ja sam sad samo Njegova. (Pokazuje na crkvu.) On mi se ukazao ko vjerenik — ko anđeo Gospodnji u navještenju Marijinu. On: Znat ću još noćas, jeste li posve izliječeni, da li u Njega vjerujete. Vjerujte. U vjeri naći ćete život. Poslije će vam se reći mnogo toga, što još ne razumijete. Na ženu vreba vrag, da njemu služi. On obilazi ko lav, što riče pustinjom. Po ženi grijeh je došao, al i spas. Po ženi mora doći mir. (Uđe u crkvu.)

Prvi invalid: Mi ćemo po njemu ozdraviti. Drugi invalid: Idemo i mi u crkvu, da se smirimo u molitvi za mir. Ona: Ja ću poslije. Sad mora netko amo doći, tko me traži.

Brat (dolazi): Kud si mi pobjegla? Ona: U crkvi sam bila i molila se pred slikom Hristovom, ondje se pokajala i stala moliti oproštenje za naš grijeh. Tad začujem Njegov glas nad mojom glavom: Ustani i — hodi! Ti nijesi zgriješila! Dignem glavu i Hrist stoji živ uza me. Ja sam htjela da suzama natopim i kosom obrišem ruke Njegove. Ali On je na to nestao. Zvonce samo tad je milo zvoniti stalo, ko da veli: »Ti nijesi zgriješila.« Bolesnici su tad tamo dotrčali i čudili se i pitali, zašto zvonce samo zvoni. Ja sam rekla: »Hrist je mene tu izliječio i svu mi je nutrinju obasjao.« Tako ću svoga muža sasvim zaboraviti. Brat: U Hristovu liku je opet on. To su spletke ovoga liječnika. On, Hrist i liječnik, moj je suparnik, koji te od mene otkida. Ona: Ja o mužu svome više ne mislim. Tebe volim kao prije. Brat: Dokaži to. Ostavi crkvu. Pođi sa mnom u gaj, da se oslobodiš snoviđenja,

da ozdraviš i uživaš... Ona: U grijehu! Ti me ne voliš. Ti me samo želiš! Ja ne ću takve ljubavi. (Zmija je rekla): I biti ćete veći nego Bog! Al nisu bili. Zgriješili su. Ja hoću da se bez grijeha združim — s Njim i da me višnja sila osjeni. Brat: Ti hoćeš da prevariš duh svoga muža, da se tako smrti izbaviš. Ti želiš dijete. Ona: Jest, dijete mira po Njemu (dobiti bezgriješno). Brat: Osvijesti se i budi sasvim moja. I dijete ćeš dobiti. Ona: Dijete mira? Brat: Mir će doći sam. Domoliti ga nitko ne će. (Polazi lijevo.) Ona: Ti si ipak đavo. Obilaziš oko mene kao lav. Brat: Hoću da te spasem. Ja sam istina, a sve je drugo varka. Ona: Još jednom ću ga moliti. Ako čudo učini, sva ću biti Njegova, inače tvoja. Brat: Ako me čudom pobijedi, poći ću u vojnu. (Iz crkve izlaze Bolesnici i Bolničarke, Prvi i Drugi invalid, te se razilaze. Brat se uklanja.)

Duhovnik (vojni kurator izišao iz crkve i zaključava vrata): Noćas ste, gospodo, uzbunili sve bolesnike. Nastala je čitava legenda. Svi hoće da vide objavu — čudo — mir. Vi ste samo neki medium tog liječnika. Vaša pobožnost pričinja se ko bolest. Kako možete služiti dva gospodara: i Hrista ljubiti i ljubakat s bratom zakonitog muža. To je profanacija. Vrata su zaključana. Pred vratima ovdje molite! Svoj teški grijeh okajte i pođite na počinak! (Duhovnik ode.)

Ona (moli pred crkvom): O Ti, što boraviš u crkvi, dođi i donesi ljudima po meni — ženi — mir! Osjeni me Duhom svojim ko vjerenicu! Učini čudo, da u mojoj utrobi zaigra dijete mira! Za muža ne ću znati. Ja nisam djevica, ni čista, al sam pokajnica. (Crkveni su prozori bljesnuli i orgulje zabrujile, vrata se otvorila.)

On (kao liječnik dođe, pruži Joj ruku): Idi, prodaj sve i pođi samnom u život vječni! Ja sam put, istina i život. Ja sam zraka nasvjetlija božanskog prasunca, u ljude što sam zašao, i onda u Bogu opet vratio se: Bog. Ona: Jesi li Ti zbilja Božji sin? On: Da, jesam. Mi svi smo djeca dalekoga Boga i svijetla — sjene zrake Njegove. U svima, što smo krvnu žrtvu dali, probudio se On i vječna zraka zatreptila je u nama. I Hrist i Bog je u njoj, a kad opet prođe, u sjeni smo ko obični ljudi. Ta će zraka zasinuti u djeci. Ja sam liječnik tvoj i muž i Hrist tvojih molitava. Pođi samnom! Ona: Ti nisi onaj pravi Hrist, s kojim hoću da idem... moj vjerenik. (Sruši se kao mrtva i sasvim klonula). Ja ću samo s Njim. Ja za njega umirem. On (drži nad Njom ruku): Nek bude čas ko jedan ljudski vijek, u kojemu se spoznaje istina — čudesima.

(Dolaze Bolesnici, Bolničarke, Prvi i Drugi invalid.) Prvi bolesnici: Hrist se njoj objavio i nama. Drugi bolesnici: Ona je umrla. On: Ta žena nije mrtva. Tek spava. Ženo, ustani! (Ona se digla i gleda.) Svi: Čudo!

Pavao Jemeršić.

(Svršit će se).

NEŠTO O VARAŽDINSKOM KAZALIŠTU U DODA PREPORODA.

Varaždin je grad tradicije po prevashodstvu. Ko je pročitao Gjalskovu novelu »Ljubav lajtnanta Milića« neće moć bezćutan proći njegovim ulicama, na dogled starih kuća, što odišu životom intimnim davno ustaljenih forma, tradicija purgarskih i gospodskih. Barokna koja fasada setit će ga zapisaka grofa Adama Oršića,[1] naivnih svojim staračkim rezonovanjem, a nama, ovocivnom svojom snagom, toliko dragih. Varaždin je bio »mali Beč« napisa grof Adam za doba kad usred sređenja političkih[2] i kulturnih uredaba[3] dovede sa sobom rafinovani luksus rokokoa. Usudni požar od 1776.[4] učini doduše kraj Varaždinu kao političkom centru, no ostao je i nadalje središtem aristokratskog života. Na domaku XIX. veka luksus jenjava i naš grad biva iz gospodskog purgarski, »Rococo« ustupa »biedermeier« stilu.

---

[1] Memoiren des grafen Adam Orssich de Szlavetich, vom Jahre 1725. zum Jahre 1814. Kukuljević: Arhiv za povjestnicu jugoslav. knj. X.

[2] Marija Terezija osnuje 1767. s namerom, da oduzme čitavu eksekutivu hrv. saboru »vijeće kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«, koje posta ravnopravnim ugar. namesničkom veću u Budimu. Članovi beše ban sa 5 (docnije 6) savetnika. Veće se nalazilo do 1776. u Varaždinu, a posle, do svog ukinuća 1779., u Zagrebu. (v. Smičiklas: Poviest hrvatska II. str. 347.).

[3] 1769. utemeljena bi u V. kr. javna škola za političke i kameralne nauke (studium politicum-camerale), kao prva visoka pravnička škola u Hrvatskoj. Predavalo se prvo latinski, a docnije nemački. 1772. preseli se ta škola u Zagreb i bude spojena s tamošnjom isusovačkom akademijom (v. Klaić: Kr. akademija znanosti u Zagrebu, Hrv. Kolo knj. VII. 1912.

[4] 25. IV. 1776. izgori u Varaždinu 385 kuća, a oštećena bi i župna crkva sv. Nikole. Nakon te katastrofe preseli se u Zagreb, uz bansko veće i banski stol (postoji u V. od 1750.) vidi: Kukuljević: Varašdin str. 22.

O izrazito hrvatskom karakteru Varaždina ne može u to doba biti ni govora. Grof Adam Oršić spominje doduše da kao reakcija germanizaciji Josipa II., nakon odlaska komesara Balaše, vlastela stadoše govoriti i hrvatski; šta više iz aristokratskih krugova imademo u to doba i jednu kajkavsku pesnikinju: Katarinu Patačićku, no u glavnom beše hrvatski (kajkavski) jezik inoša i biroša. To nije ni čudo, gdje čitava orijentacija naše vlastele beše u smislu bečkog centralizma, a docnije u naglašavanju drevne latinske konštelacije. Ne bi tome drugačije ni početkom XIX. veka. Purgarija je čutila i bila odgojena sasvim u nemačkom duhu. Kajkavska književnost[5] vegetira no karakter je Varaždina sasvim tudinski. Varoški nadbilježnik Ladislav Ebner napisa god. 1828.:[6] »Nebst der Local-Sprache ist seid undenklichen Zeiten die deutsche Sprache sehr im Schwunge und jeder Fremde würde sich wundern in einer Croatischen Stadt, in Handel und Wandel, Kaffeé- und Wirtshäusern, und in allen öffentlichen Unterhaltungorten, ja in der inneren Stadt fast ausschlissend, so wie in einem grossen Theile der Forstädte, die deutsche Sprache so verallgem eint zu finden, dass er sich eher in einer Stadt Deutschlands, als auf Croatischen Boden wähnte.« Pa još četrnaest ljeta docnije domorodac Tomo Blažek piše u dopisu, gdje ironija slabo prikriva otadžbeničku ogorčenost, Ilir. nar. Novinama:[7] »Kod nas je ilirstvo diletantizam, a inače imademo više kalfah, koji govore madarski i sluškinjah, koje nêmački razgovaraju, nego li gospode koja hrvacki divane.«

Ilirski preporod ne iskoreni dakle tuđinski duh jednim radikalnim gestom; nacionalizacija Varaždina je proces polagan, te se provlači kroz čitav prošli vek. Posve dovršena nije nažalost ni dandanas.

*

Za najveće važnosti Varaždina kao središta Hrvatske u XVIII. veku sasvim je jasno, da je tu bilo i kazališnih predstava, ako su nam i vesti o njima vrlo manjkave. Đaci isusovačke gimnazije igraju nabožne igrokaze latinskim, a od 1769.[8] i nemačkim jezikom, koji se sad uvodi kao obligatan predmet. Glumljenje hrvatskim jezikom sve do tridesetih godina XIX. veka, koliko ga u opće ima biće ograničeno na samostanska prikazivanja legenda i misterija te možda koju đačku kajkavsku predstavu. Pa i za kazališna prikazivanja nemačka u to doba slabe su nam vesti. Ipak ne možemo predmnevati, da Varaždin kraj onolike svoje važnosti nije imao, ako ne već drugda a ono bar u pokladno vreme, razvite društvene zabave. Bogati su plemići priređivali privatno u svojim palačama kazališne predstave, kako nam to potvrđuje Adam Oršić, a zatim i Ebner. Znamo nadalje, da su u jesen i zimu dolazile nemačke družine kazališne i davale, kako veli Ebner, sad više sad manje uspešno drame i igre s pevanjem. Biće da su te družine »teatralnih nemačkih Nomadah, kako ih Nemci na hiljade imadu« (tako ih karakteriše jedan domorodac 1847. godine u dopisu Gajevim novinama) dolazile u Varaždin s nekom stalnošću svake godine. Niveau tih predstava bio je za celo vrlo traljav, kad već časni starina Ebner, kome su usta večito puna duboke reverencije te vidi i u Varaždinskim ulicama neku divnu simetričnost usudi se na kritiku. Vidjesmo program jedne takve predstave[9] iz godine 1825. družine nekog Lorenca Gindla. Davalo se u korist gošće Friedericke Bullinger: »die beyden Könige oder die

[5] U Varaždinu je živio poznati pisac Petrice Kerempuha Jakob Lovrenčić i sva su mu dela ovdje štampana, pa Gabrijel Jurjević. Miklоušić je tu izdao dramu Lizimakuš (1823. g.) a Kristijanović 1826. svoj prevod s francuskog: Način vu vseh živlјenja dogadjajih vsigdar zadovoljnomu biti. Od ostalih varaždinskih literata pominjemo profesore Josipa Vračana, Josipa Severa i Antona Rožića, te prigodničare vidovečkog kapelana J. Rizmana i gjurgjevačkog župnika F. Milinkovića. Napokon je tu izlazio i kajkavski koledar.

[6] Historisch - statistisch - topographische Beschreibung der königl. Freystadt Varasdin. Von Ladislaus Ebner. Varasdin bey Joh. Sangilla. 1828., str. 99.

[7] Ilir. nar. novine g. 1842. br. 65. Duh u Varaždinu. Potpisano je — Pozorni, a pod tim je u eksemplaru, što se nalazi u grad. knjižnici u Varaždinu, napisano: Blašek (možda od Metela Ožegovića, koji je taj eksemplar, zajedno s ostalima, darovao varažd. nar. čitaonici, a ova nedavno gradskoj knjižnici).

[8] Tek jednom je zabeleženo, da su đaci glumili hrvatski. Bilo je to 1771., a davali su kraljicu Tamiru. 1769. na prvo nemačko prikazivanje (»kralj Kir«) sleglo se toliko odličnih gledaoca, da se moralo komad drugi dan ponoviti. Ovo je dokaz za jakost nemačke natruhe tadanjeg Varaždina. (v. M. Vanino: Đačko kazalište isusovačke gimnazije u Varaždinu. Hrv. Prosvjeta 1917. br. IX.—XII.).

[9] Program je vlasništvo odvetnika dr. Pečornika u Varaždinu.

Wiedervergeltung, ein ganz neues, hier noch nie gegebenes heiteres Familiengemälde in drei Aufzügen von Heinrich Kuno, verfasser der beliebten Stücke; der Vetter Benjamin und des Diadems.« — Čini se dakle da ti Götheovi zemljaci nisu imali baš suviše klasičan ukus u izboru komada.

Kazalište je bilo u t. zv. Redouten-Saal-u, u Kazališnoj ulici broj 3. Bila je tu po Ebnerovu opisu velika dvorana u koju je stalo do 400 ljudi, nešto odveć široka prema duljini, te jedna manja. Osim toga nuzprostorije (»Kredenz« i »Sitz-Zimmer); uz to se igralo u ljetu i u Prateru (Graberju) na slobodnoj bini (t. zv. Prater-Arena) (v. Croatia 1840. br. 12.) Stalne bine dakle nema Varaždin, kako nam potvrđuje i Eduard Breier svojim utiscima s puta po Hrvatskoj (v. Croatia 1840. str. 47. »Die Kön. Freistadt Warasdin), no bit će ipak preterano, kad isti pisac veli o društvenom životu Varaždina, da su tu retke društvene zabave, pa »die Kleinstädtische-Engbrüstigkeit wird dort mehr als anderswo empfunden.« Videli smo, gdje nemačke družine zalaze ovamo svake godine, a uz nje, dakako, igraju i diletanti.

1833. organizira ovdašnje »Glazbeno društvo«[10] (Musik-Verein) diletantsku družinu. Direktori su te družine barun Fridrih Bedeković i Ljudevit Pasztori, a redatelji društveni tajnik Nikola Makar, Franjo Melinčević i Filip Schwebe. To glazbeno društvo zamoli 1831. magistrat, da ukloni iz Varaždina glumačku družinu, što je upravo gostovala, jer, da je na štetu društvu. Kasnije (1837.) izmole si od grada privilegij, da svaka družina mora dati u korist društva 1 predstavu (košto i plesni poduzetnik jedan bal u kazalištu ili Prateru [streljani]). 1838. daje takvu predstavu ravnatelj Anton Söh, izabrav komad u dogovoru s društvenim delegatima Pustom i Melinčevićem. Za njegov kazališni bal ustupa mu društvo glazbu pod kapelnikom Fr. Schanerom. 1839. igra družina ravnatelja Antona Hoffmana. Sledeće godine ustupa Musik-Verein svoju garderobu kazališnom ravnatelju A. Schweitzeru za 3 predstave u korist društva, kod kojih je sudjelovala glazba, pojačana diletantima. Te se godine spominje kao vlasnik kazališne zgrade trgovac Antun Karoly s kim ćemo se još sresti kod ilirskih predstavljanja. U sečnju i veljači 1841. godine daje društvo 4 diletantske predstave, a pred kraljev imendan opet jednu sa koncertom Ljudevita Ellera i organiste Ivana Udela. U to je već vreme glazbeno društvo u stadiju propadanja; dopisnik »Lune« tuži se već 1840. (L. br. 74.) da društvu zbog slabih sredstava preti propast. No definitivno je propalo tek g. 1854. kad bi banskom naredbom razvrgnuto. Kazališne predstave u korist društva zabeležene su nam samo još jedared: 1847. dobilo je društvo prema blagajničkom izvještaju od diletantskih predstava 260 forinti. Osim toga dobrovoljci su igrali i u druge svrhe. 1842. davali su u korist požeških pogorelaca nemački komad »Das letzte Mittel« (v. Ilir. nar. nov. 1842. br. 62.). 1847. jadikuje dopisnik Gajevih novina: »nu što bi čovjek reko k tomu, kad se u istom gradu posve hrvatskom, kao što je Varaždin zatvaraju društva diletantah, koja kroz cělu godinu predstavljaju igrokaze němačke, kao što smo mi to doživěli lani, a doživit ćemo i letos.« (Novine horv. slav. dalmat. 1847. br. 31.)

Stalne su nemačke družine također dolazile u Varaždin. 1847. došle šta više dve, ravnatelja Rostocka i Römera. Potonja je ostala kroz celu zimu. Od repertoirea znamo, da je davala »Der deutsche Fabrikant« pa »Steffen Langen aus Glogan oder holländische Kamin« od Charlotte Birch-Pfeifer.[11] Ove su nemačke »šmire« usrećavale Varaždin sve do u XX. vek. Unatoč tome, što se već od 1836. igra i hrvatski.

Osim nemačkih predstava bilo je tu i mađarskih. Mađarski glumci dolazili su ovamo te znamo, da su 1840. u ljetu završili gostovanje na slobodnoj bini u Prateru sa komadom »Sobri« (valjda prevod nemačkog komada »Sobryálo Eheprocurator« oder »Eins hofft das andre«). Dopis o tome u Croatii (1840. br. 12.) vrlo je laskav. Inače su i diletanti igrali mađarski (v. Croatia 1841. br. 80.) Mađara doduše nije bilo mnogo u Varaždinu (nešto obrtnika), no duh su mađarski

[10] »Musikverein« bi utemeljen 1827. Po štatutima od 1828. bila mu je svrha koncertiranje u crkvi i kod glazbenih akademija (6 redovitih na godinu) te uzdržavanje glazbene škole. (Musikschule). Na toj je školi bilo u početku 3, a posle jedan učitelj. 1837. spojili su se sa glazbom »Bürger-Corpsa«, te su držali zajedničkog kapelnika, koji je ujedno i ravnatelj glazbene škole. Od 1842. ne drže ga više zbog slabih novčanih sredstava. Uopće propada društvo. 1854. bi, unatoč protesta, ukinuto, novac predan vladi, a glazbala glazbi građan. čete. Vidi statute sessionsprotocole (1, 2, 3, 4.), i correspondenzprotocoll u varažd. gradskom arhivu. Odavle su uzete i sve vesti o kazalištu u svezi s Musikvereinom; nažalost ne stoji ni u jednom protokolu ime komada, koji se predstavljalo, dok je tačno zabeležena svota, koju je dobio podvornik za čišćenje i koliko je platila neka žena za buffet.

[11] Program te predstave kod dr. Pečornika u Varaždinu. Gosp. kanonik Valdec se seća, da su 1848. nemački glumci davali komad »die Regimentstochter«, igru s pevanjem.

podržavali Mađaroni, za koje se — kako veli Blažek u ilir. novinama — punim pravom može reći: »Nono possum et volo nonullos dicere versos.«

U jezgri svojoj beše Varaždin ipak hrvatska varoš. Inteligencija, činovništvo, sav život društveni, imalo doduše nemački značaj, no tamo izvan gradskih vrata„ u predgrađu, živio je mali obrtnik, »le bas peuple«: bio je to Hrvat. U saobraćaju s gospodom dobivao je doduše tuđinsku natruhu, no sveđ mlado strujanje sa sela donosilo je sveži duh narodni.

U lokalnom, kajkavskom smislu narod je značilo seljake. Sasvim je druga koncepcija ilirskog pojma narodnosti. Ovo je sad već nešto općenog, širokog, nešto što nije možno zatuć prezirnom aristokratskom gestom; to je kompleks sviju težnja i stremljenja jedne jedinstvene kolektivne duše. Takova ideja narodna mogla je provesti nacionalnu regeneraciju.

Ta je ideja ilirska isto ona, što provodi preporod u dosad nemačkom Varaždinu. Išlo je to polaganim, no sigurnim putem. Naši su Iliri bili oportuniste, koji svak čas moradoše metanisati sad caru austrijskom, sad Pešti. Narodna se emancipacija provodila tek pod zaštitom večite fraze o »harnosti i lojalnosti« prema Beču te bratimske ljubavi spram Pešte. Ne može se reći, da je taj oportunizam baš nekakva promišljena politička metoda; to je prije neko konzervativno sleđenje ustaljene tradicije, neki »horror novi«, koji je tol'ko karakterističan za naše plemenitaše.

U upravi varaždinske varmeđe predstavnici su te konzervativne stranke čiji je patriotizam skroz defenzivan. Antun Kukuljević i Stjepan Ožegović.[12] Novi ilirski patriotizam predvodi žup. veliki bilježnik Metel Ožegović.

1838. izdaju staleži na njegov poticaj »Naredbe občinske« ilirskim pravopisom, nadalje rasp'suju nagradu za najbolju ilirsku knjigu za seoske učione. (v. Danica ilir. 1838. br. 21.) Te se godine osnovala i narodna čitaonica, te broji već do 100 članova. 1842. opet protest županij. skupštine protiv uvedenja mađarskog jezika u sve škole. U instrukcijama poklisarima za zagrebački sabor traže staleži uvedenje katedre za hrvatski jezik u zagrebačkoj akademiji, a u onim za požunske poklisare traže šta više slavensku stolicu na peštanskoj univerzi. Ovo su oni prvi zatražili. U jesenskoj skupštini (iste godine) prevlada ponovno oportunizam; priključuju se tužbi torontalske

[12] V. J. Janković: Pabirci po povijesti županije varaždinske. Varaždin 1898. str. 95.

varmeđe protiv grada Karlovca, što je vratio spis, sastavljen mađarski, ogradiv se ujedno protiv nepoštivanja latinskog sa strane Mađara.

No slavan je događaj kad 1847. godine poslanici varaždinske županije u hrv. saboru traže celokupnost trojedne kraljevine, oslobođenje kmetova i uvedenje hrvatskog jezika u sve urede i škole. (v. Novine dalm. hrv. slav. 1847.. br. 44.) Neki su činovnici uredovali već i pre hrvatskim jezikom, kao Metel Ožegović, a neki mešano, hrvatski i latinski kao Ladislav Kukuljević, Alexandar Šimončić i dr.[13] 1848. prestala je napokon cela feudalna latinska uprava i duh je narodni pobedio.

Što se tiče kazališnih predstava ilirskih u Varaždinu, slabe su nam o njima vesti i izvori. Upućeni smo gotovo isključivo na dopise u ilir. narod. novinama, Danici i Croatii. Svojih novina nije Varaždin imao u to vreme,[14] pa je dosta teško sastaviti sistematski pregled tadanjih teatralnih prikazivanja. Ipak ćemo to prema navedenim izvorima pokušati.

Prva nam je vest iz godine 1836. Nakon magistratskih izbora početkom lipnja igrali su diletanti u kazalištu »narodni igrokaz pod imenom: »Horvati u Zadru«, velikom zadovoljnostjom gledateljah«, (Il. nar. novine 1836. br. 48.) od bečkog pisca Karla Meisla. Postoji i stariji kajkavski prevod iz 1822. god. pod naslovom »Hervathi u Zadru«. Dr. Andrić podaje u svojoj studiji »Izvori starih kajkavskih drama« (Rad 146.) opširan i iscrpiv referat o tome prevodu, no varaždinskog prikazivanja ne spominje. Tko ga je za Varaždin na ilirski preveo (ili možda kajkavsku preradnju upotrebio?) ne znamo. Iz četrdesetih godina su nam poznati kao prevodioci prof Hercegović[15] i učitelj Janko Marić, pa je verojatno, da je to jedan od ove dvojice. U Zagrebu je igran taj komad nemačkim jezikom 1843., a u hrvatskom prevodu M. Preloga 1867. (v. Andrić, Spomen-knjiga). Sujet mu je patriotski, iz dobe francuskog odlaska iz Zadra 1813. i po kompetentnom sudu dr. Andrića komad je to odličnije kvalitete.

Pod konac 1837. godine igra se »Mejdan Kraljevića Marka s Musom Arbanasom« (v. Ilir. nar. novine 1838. br. 4.), očito identičan s nemačkim

[13] op. cit. str. 108.

[14] 1847. u br. 92. Nar. Novina ima dopis, da se kanilo u Varaždinu osnovati beletristički list, ali da je to zapelo. Ne veli, da li bi to imao biti hrvatski ili nemački list.

[15] To mu je zapravo pseudonim, dok mu je pravo ime Hergović. Bio je franjevac i na var. gimnaziji se nalazi od 1835. i od 1839. predaje tu ilirski jezik (vidi rukopisnu lat'nsku povest u gimnaz. knjižnici u Varaždinu: »Historia gymnasy Varasdiniensis ab anno MOCCL. XXVI.).

komadom »Kraljević Marko oder das Wappenspiel zu Prisren«, neues historisch-nationales Schauspiel in 3 Abtheilungen, von Anton Vary, koji je iste godine davan u Zagrebu (v. Vl. Gudel: Iz prošlosti hrv. kazališta, Vijenac 1895. str. 750.) Ime prevodioca i aranžera ni ovaj put neznamo.

U to je vreme duh narodni u Varaždinu već lepo napredovao, 1838. osniva se narodna čitaonica pod vodstvom Metela Ožegovića, gradskog suca Franje Rizmana i gim. profesora »ilirščine« Henrika Hercegovića, te postaje žarištem ilirske ideje. Ipak nemamo iz te godine, kao ni iz sledećih dviju, vesti o ilirskom teatru. Znamo tek, da su domoljubi prigodom boravka kardinala Haulika 4. I. 1838. priredili glazbenu akademiju (v. Ilir. nar. novine 1838. br. 4.), na kojoj je »član ovděšnjeg teatralnog društva g. Dragutin Osinski, dvě po g. Ivanu Padovcu u mužiku stavljene pěsme od pěsnika ilirskoga Ljudevita Vukotinovića pod naslovom »Tri pěsmice u jednoj« i »Moje jutro« na neopisivu pohvalu mnogobrojnih slušateljah opetovano izpěvao. Opširnije su nam vesti iz 1841. godine. Prigodom magistratske reštauracije prvog svibnja igrali su diletanti pod vodstvom župan. fizika dr. Inocenca Ferka »Bela IV. kralj ugarski u Dalmaciji« preveden g. profesorom Jankom Marićem (v. Danica 1841. br. 19.); dopis nosi motto od T. Blažeka: »Dusi koji rod svoj ljube — Ne treba im da se snube — K domorodnoj zabavi, a potpisan je Eug. Matiević B. r. c. (Barac); te Ilir. nar. novine 1841. br. 37.). Nije spomenuto, da je to prevod Kotzebuovog »Belas' Flucht, Schauspiel in 2 Acten«). 1840. u srpnju prikazivan je u Zagrebu taj komad u Kukuljevićevoj obradbi (štampan 1841. pod naslovom Stjepko Šubić ili Poraz Mongolah, koja je bila Mariću očito poznata, jer i on prekrsti glavnog junaka u Stjepka Šubića (u Kotzebna: Koloman, ein edler Ungar). Komad bi naučen u 12 dana, a teater je bio »nenavadno naterpan«. Naravski, da je kritika u samim superlativima. Kralja Belu glumio je trgovac i vlasnik kazališta Karoly, Šubića učitelj J. Marić (ne profesor, kako ga naziva dopisnik ilir. novina), kraljicu Mariju Paulina Rokovna Alth; ostale uloge advokat Mihajlo Rizman, učitelj Anton Tomaj, braća Šomogy, Peković i gdjice Hudjek i Stojanić. Posle teatra beše bakljada s gradskom glazbom. Sledećeg meseca, prigodom žup. skupštine opet igraju diletanti i to »Naš Fricek« od Kotzebna (preveo prof. Hercegović) i »777« od Lebruna (prev. Dragutin Rakovac). O toj predstavi imademo tri dopisa: dva u ilir. novinama br. 27. 1841. (od Marića i Barca) i treći u Croatii 1841. br. 59. Sudelovaše opet A. Karoly, Tomaj, gdjice Hudjeh i Šomogy, te bilježnik kraljevske tabule Josip Košak i penzionirani prof. Lj. Švalek. Dopisnik »Croatie« pripisao je toj predstavi veliku važnost. Mađarske novine da označuju Varaždin kao zadnji azil mađarskog jezika[16] u Hrvatskoj, no sada da je i zadnje uporište mađarizma palo, na što dodaje redakcija u opasci: »Allen Respect vor patriotischen Gesinnungen, aber das möchte den doch nach diesen Prämissen zu sanguinisch geschlassen sein.« — Opet dokumenat naivne oduševljene vere naših Iliraca, koje da ne beše, ne bi bilo ni preporoda, jer se preporodi, kao i pokreti uopće, stvaraju samo verom i osvedočenjem. — Te su godine članovi zagrebačkog narodnog kazališta trebali doći u Varaždin na gostovanje. Grof Janko Drašković pisao je u tom smislu Ožegoviću i Rizmanu (grad. sucu), da uzmu glumce, koji su do 15. VI. bili u Karlovcu, bar na mesec dana u V., pa »da se tako čitaonice naše u igranju iliričkog teatra pobrate« (v. Gudel: Iz prošlosti hrv. kazališta, Vijenac 1895. str. 827., gdje su ulomci iz pisma Metelu Ožegoviću). Kakav je odgovor dobio, neznamo, tek Zagrebčani nisu došli u Varaždin.

1842. već jenjava domoljubni žar varaždinskih diletanata. U broju 62. 1842. Ilir. nar. novina imamo dopis od nemačkoj predstavi »das letzte Mittel« (vidi gore rečeno), a igrala je tu i gđa Alth, »koja je prošaste godine kod nas posve lěpo ilirski igrala«. Na koncu uzdiše dopisnik: »Ej, kad bi samo gospoje ove jedamput i ilirski igrati hotěle, na skoro bi vam veselu vest javiti mogao!« U kolovozu daju za pogorele Požežane tri komada, u tri jezika, nemačkom, ilirskom i mađarskom. (v. Ilir. nar. novine 1842. br. 65.) »Tri duha posredoma u jedan večer! Sverha je hvale dostojna, a za sredstva tko da si glave razbija!«) bugari dopisnik Blažek. »Croatia« br. 68. 1842. prenosi vest karlovačkog »Pilgera« o toj predstavi i tu se veli, koja su to tri komada bila. »Ludost i Ludoria« — »Az okos feleség« — »Genieren sie sich nicht«, te dodaje: »Aller gutten dinge sind drei; beim Thurmbau in Babel aber sprach man in noch mehreren Zungen.« Uistinu je to jezično trojstvo smešno, no opet razumljivo, kad uvažimo, da su domoljubi, što sede s jedne strane u »Čitaonici« kao Rizman, Karoly, pukovnik Radočaj, Pust, Halter i drugi bili s druge strane i u nemačkom Musik-Vereinu.

[16] Već početkom devetnajstog veka učilo se ovdje mađarski. Učitelj je bio neki Dephini (v. Janković: op. cit. str. 95.), a na gimnaziji se predaje od 1807. Od 1827. ga predaje prof. Gj. Dvorsky, a iza njega Mađar H. Nagy, koji ostaje do 1848. (v. Historia gymn. var. kao pod 15.).

Za 1843. i 1844. nema nikakovih kazališnih vesti. — Varaždin je još uvek tuđinski grad, građanstvo mu konzervativno, a metode nacionalizacije ilirske polagane i kompromisne. Opširnu vest nalazimo tek 1845. u »Danici« br. 28. pod naslovom »narodne zabave u Varaždinu«. Te je godine inštaliran, nakon odstupa vel. župana Ivana Nepomuka Erdödya za upravitelja županske časti Mirko Lentulaj i tom je prigodom 30. VI. priređena u streljani u 4 sata po podne glazbena zabava, a u veče u teatru predstava Kukuljevićevog komada »Poraz Mongolah«. Na glazbenoj zabavi sudelovali su domorodci iz Zagreba. Pevalo se pesme Rusana (Nosim zdravu mišicu, Brod nek ćuti udarca i Složno braćo mila) Lisinskoga i arije iz Donizettijevih opera. Na večer opet igraju diletanti, no ne veli se da li zagrebački ili varaždinski. Oduševljenje da je bilo veliko i to je narodno veselje redkost za Varaždin. »Ovdešnje rodoljubivo građansko muzikalno društvo sviralo je u toj zabavi same domorodne, i to sve najnovije napěve, tako da je ovo bilo pravo narodno kazalište«.

Iste godine, u prosincu, prigodom županij. skupštine, daju diletanti u korist narodnog muzeja Körnerovu »Hrvatsku věrnost« i šaljivu igru »Engleske robe« (Novine nar. 1845. br. 10.).

Iz 1846. opet nema podataka ni u Nar. Novinama ni u Danici. Spominje se tek jedan bal u čast komesara kod gradskih izbora Hermana Bužana. 1847. igraju diletanti za vreme letnog »spravišća«. U odnosnom dopisu (Nar. Novine br. 44.) stoji, da će opširnije izvestiti drugi tkogod u Danici, no obećanog izveštaja nema.

Kako smo dakle videli duh je narodni, a s njime i igranje narodno u Varaždinu slabo napredovao. Dugo je trajalo dok su stari naši purgari promenili svoja mišljenja i emfatičke slavospeve ilirskog dopisnika njihovu oduševljenju, ne smemo uzeti doslovce: ta oni su samo jedna forma ilirskog (ili općenito biedermeierskog?) načine izražavanja. Ipak se i među rodoljubima nađe po koji, na kog naše purgarstvo porazno dejstvovaše. 1848. piše jedan Ilir u Novine narodne (br. 105.): »Bili Vam opisivao duh varaždinskog građanstva? Eto Vam ga u dvě tri rěči: materialna korist, filistarstvo!«) — To je nešto oštro, no napokon naši purgari nisu bili ni bolji ni gori nego što su purgari ostalih malih varoši; svakako su bili dosta loš terrain za velike preporodne ideje.

I bogzna kako bi još dugo trajala nacionalizacija starog Varaždina, da je bila i dalje podvrgnuta procesu naravne evolucije i da nije došla revolucija 1848. godine. Burni su događaji te godine ubrzali formiranje njihove nacionalne ideologije. Varaždin je bio glavni stan vojske, što je operirala protiv Mađarske, trupe su tu dolazile i prolazile, živelo se u napetom očekivanju vesti s ratišta — ukratko život je u Varaždinu imao te godine više sadržine nego u pet decenija pre toga. Četrdesetosmo je lieto dejstvovalo poput jedne radikalne operacije na elasticitet duhova, pa ako je apsolutizam i skučio donekle narodni pokret, možda ga je i pospešio izazvav nužnu reakciju.

A zatim, kad je na mesto široke, no dosta apstraktne ideologije ilirske te konzervativne tromosti malogradske nastupio realni hrvatski patriotizam, — kao preteča današnjeg jugoslavenskog nacionalizma — osvanuli su bolji dani i hrvatskoj Thaliji u Varaždinu.

R. M. Ivanović.

»L I R I K A«.*

Bonvivan.

Jedna je pesma, koju je napisao g. Krklec. Ta ga je pesma srušila u ponor i večnost zaboravi. Pesma, u kojoj se očituje jasnim potezima srce toga mladoga bonvivana. Pesma, koja je svakome rekla, da u toj dečačkoj duši nema ni zere one veličajne raskoši, što je krije na pr. srce kneza Miškina. Za mene — skoncentrisana svojstva, koja mora da nosi duša čoveka, koji osjeća. Mladi bonvivan nije plemenit, i što koristi onda bojadisati i zvoniti, kad je to samo mehanički šum slogova i slaganje boje do boje. Ta je pesma drugi dio »Mrtve ljubavi«. Ili bolje: ovi verzovi:

Ja prezirem usne, koje su cvetale nekoć
a ne cvatu više
i kose tvoje, koje su gorele
a ne gore više
i mrtvo belo telo
jer je telo od voska.

G. se Krklec naužio jednog tela i ostavio ga. On to telo prezire i tura od sebe. On je izgubio osećaj dobrote i pravednosti. On više nema ni ljubavi, osim fiziološke. On više nije ni čovek. Zašto on uopće još piše? Zar znači za svet išto, ako se na klin obesi jedno prazno golo srce. U kojemu ne bukti više onaj divni oganj, koji dušu vadi iz čoveka. Oganj, koji stvara čoveka svecem i sili ga, da se pokloni i klekne pred nečim višim od »svakidašnjice«. Zar znači za svet išta život, koji ne nosi u sebi ništa osim filistarštine običnog građana. Kojemu je religija seksus, i koji dreči u svet svoje pohote. Zar može dati

* Gustav Krklec, Lirika.

višu i čišću umetnost itko, osim višega i čišćega čoveka? Jednome je bila religija ovo drugome ono. Jedan se zaboravljao u radu, drugi u stradanju za kakvu ideju, ali č o v e k nikada nije umirao za seksusom. Kako će, molim Vas, ovakova umetnost stvoriti novoga čoveka? A umetnost je kao učinak jedan od socijalnih faktora. Kako da stvori jednak nešto bolje? Ovako poharana i pusta duša.

Dvije ili tri duše u jednom tijelu.

Ne može se poreći, da g. Krklec oseća. On oseća, ali je u tom osećanju nesretan, kao nitko, jer se u njegovu dušu upila jedna sena. Uvukla se srcem, rečima i kretnjama. Uvukla se kao vampir, i kad god g. Krklec što oseti, ona sena grčevito drži ruku g. Krkleca i ispisuje na papir reči, koje ona hoće. Ona sena meša boje, sena daje ton, linija kretnju. G. Krklec! Osećate li tu senu? Često Vam pojedinu rečenicu, koju je napisala nekada ta sena štrca u dušu, i sili Vas, da je upotrebite kao sujet. Da je razvučete, premolujete, precrtate i dodate koju kretnju, i onda Vam se iza verzova cinično smeje kao jezgra ljuski ili kao vergl. ruki, koja ga okreće. Vi znate, koje su to senine pesme? Ili, ako ne znate, reći ću Vam:

»Sve su stvari daleke i strane
S v e t l o bode oči hladnim šiljcima
Mrtva leži na dnu duše strast.«
»Jutros su stvari bile mrtva telesa
samo su jastuci veselo pevali pesme
o belom telu žene.«

Sećate li se srca te pesme u čini mi se drugom broju »Vijavice« »Samo moji beli jastuci« — »Moje oči gasnu kao svetiljke u noći«, »Ide cestom za njom laju psi«. — Pa pesma »Ponoć pred prozorima«, pa »Radost belih prstiju«, »Vetrovi«, »Podne u šumi« (Krleža, Nazor et A. B. Š.) sa dve susedice sve do »Grada«. Ne osećate li kako u tim pesmama kuca ritam Šimićevih i Nazorovih slika, reči i linija? Ne osećate li, da oni svojim rečima govore Vaše osećaje? Jer nikako ne velim, da to nisu Vaši osećaji ili p r e o s e ć a n j a. Jer Šimić nema puste duše. U njemu uvijek gori mistika i razgovor sa dušom. Samo te sene iz Vas govore. Tako očito, da bi svatko, koga bi god upitao, na prvi pogled opipao linije jednoga maloga čoveka, koji se pružio sakriven među rečima, onako kao u dečjim zagonetkama.

Ne ću da ispitujem u koliko i te sene nisu sene sena, i ne ću da dokazujem, kako smo mi svi i sve oko nas puni sena i okruženi senama, koje iz nas govore; koje nam pokreću ruke, daju boju očima i smer stazama. Kako je neotmeno citirati, to Vi sami pogledajte Vaše pesme, koje su kao deca pred Vama, pa ćete videti, kako sunčani konji (ta lepa slika) nisu nego Nazorova »dva sunčana brata«, pa

»negde je ptiče ciknulo
negde je srnče kriknulo«

i drugde, što, sami razumete, nije ugodno ponovno prevrtati i prepisivati. Mogli bi mi reći, ali to je samo reč, glavno je osećaj. Pretpostavljam, da se Vi uopće ne ćete braniti, jer Vi svi stojite u nekom superiornom stavu (premda se prepirete i sa Bartulovićem), ali na to Vam velim, ako tako reknete dosta ćete dobro reći. Ali drugo je lepa slika od obične slike. Drugo je forma soneta, u koju ceo svet pesnika stavlja svoje srce, a drugo na pr. slobodni stih ekspresionista (razumete u vašem smislu: propovednika) koga u onoj formi stilizovanja i apstraktivnog slikanja upotrebljavaju samo oni.

Dakle: sve je to senine sene sena.

Kako sam rekao, ona mi je Vaša pesma napisala onaj prvi naslov. A drugo, to su te sene. Teško ćete ih se rešiti.

Najgore je, biti pijan od mladosti, pa nemati ni jednog dubljeg problema, što bi izmučio dušu i stvorio iz pesama sadržajan ponor, a ne samo bojadisanje i zvečanje.

J. Zdunić.

PRIGODOM NOVOG IZDANJA GUNDULIĆEVIH DJELA.

Ivan Franjin Gundulić najplodniji je a bez sumnje i najvredniji pjesnik na slavenskom jugu u 17. stoljeću. S Palmotićem i Bunićem-Vučićevićem izveo je on dubrovačku književnost na zenit, na koji se nije više nikada popela. Zato se pisalo o Gunduliću više nego o ijednom našem književniku počevši od 18. pa do 20. stoljeća; pisalo se na ruskom, poljskom, njemačkom a najviše na hrvatskom jeziku. Njegova se djela prevode dosta rano na talijanski, latinski i poljski jezik. Naši ga stari obasipahu najvećim, kadšto upravo pretjeranim pohvalama. Gundulić je imao također i svojih kudilaca; pa je nazad nekoliko decenija uzvitlao upravo silnu prašinu. Kao što Grci imadu svoje Homersko pitanje, htjeli su i naši ljudi učiniti, da i Hrvati imadu Gundulićevo pitanje. Kod nas su najviše pisali o Gunduliću A. Pavić i F. Marković, a najbolje djelo o njemu je djelo švedskoga slaviste Jensena: »Gundulić und sein Osman«. Ali konačni sud o Gunduliću još nije izrečen, jer ga ni Jensen nije mogao definitivno da izreče. Jer uza svu tu veliku literaturu o Gunduliću ima

u njegovu životu i radu još koješta nejasna i nepoznata. Sa dosadašnjom građom teško da ćemo ikada moći potpuno osvijetliti njegov život i rad, a da li će se doći do kakve nove građe, ne može se ništa pozitivna ustvrditi.

Gundulić se je pokazao vrsnim pjesnikom u sve tri vrste pjesništva: epskom, lirskom i dramatskom. Biser njegove lirike jesu »Suze sina razmetnoga«, najdotjeranije djelo u religioznoj poeziji dubrovačkoj. Od drama najbolja mu je alegorijska pastirska igra »Dubravka«, koja se i danas rado prikazuje u našim kazalištima. Godinom 1620. započinje Gundulić svoju epohu, kad se je okanio lirske poezije i dao se na epsku. »Osman« je kruna njegovoga stvaralačkoga genija i tu je stekao besmrtnu slavu, kojom ga potomstvo obasiplje. Upravo zbog »Osmana« nastala je ta velika literatura o Gunduliću; zato ću se i ja u ovome prikazu baviti samo s »Osmanom«.

Postanje »Osmana«.

Humboldt govori na jednom mjestu: »ako hoćemo pjesnika pravo da shvatimo, moramo poznavati milieu, u kome je pjesnik živio i radio«. Prosuđivati djelo iz 17. stoljeća sa stajališta 20. vijeka sasvim je pogriješno i nepravedno. Svako vrijeme ima svoje zahtjeve, i djelo mora da odgovara tim zahtjevima svoga vremena! Ako hoćemo da shvatimo i protumačimo vrijednost Gundulićeva rada, moramo se premjeti u njegovo doba i poznavati duh, koji je tada vladao u književnosti najprosvjetljenijega naroda — talijanskoga, jer ta je vršila odlučan utjecaj i na Gundulića poeziju.

Dubrovačka republika posvećivala je veliku pažnju prosvjetnom radu i školstvu. Školu je morao polaziti svaki plemić. U toj školi stjecali su mladi Dubrovčani naobrazbu prema zahtjevima svoga vremena i staleža. Za vršenje viših državnih služba tražila se osobita sprema, a napose dobro poznavanje dubrovačkoga prava.

Pod kraj 16. stoljeća imala je dubrovačka republika više vrsnih nastavnika, a među njima je ponajbolji Kamilo Camilli Toskanac iz Siene. On je već prije svog dolaska u »slovinsku Atinu« bio stekao dobar glas u talijanskoj književnosti. On je pokušao da s pet novih pjevanja nadopuni i zaokruži Tassov »Gerusalemme liberata«. Doduše on zaostaje podaleko za Tassovim duhom, ali se je pokazao pravim vještakom u zvučnom stihotvorstvu. Kao dobar poznavalac pjesništva on je bez sumnje upoznao i dubrovačke svoje učenike s ljepotama Tassove poezije. Od svog učitelja baštinio je i naš Gundulić osobitu ljubav za besmrtno Tassovo djelo.

Kultura Dalmacije uopće, a Dubrovnika napose, nije samonikla, nego je ona presađena sa romanskoga tla; ona je kopija romanske kulture, u prvom redu talijanske. To se najbolje odrazuje u dubrovačkoj poeziji svih vremena. Za dubrovačkoga gospara bila je velika sramota i poniženje, da on govori narodnim jezikom, jezikom vlahâ — pučanâ. Ta to je jezik za kmetove i čobane, a ne za bogatu i naobraženu aristokraciju! Talijanski jezik bio im je više materinskim negoli naš hrvatski. Talijanski jezik razlikuje ih od puka, daje im svjetsku naobrazbu, i oni su na to vrlo ponosni. Talijanski jezik službeni je jezik dubrovačke republike, na talijanskom jeziku vode se sudbeni zapisnici i sjednice gradskog vijeća, Talijani su kancelari, činovnici, u talijanskim su rukama dubrovačke škole, jer Dubrovčani kao praktični ljudi imadu prečeg posla — oni se bave trgovinom i stječu golemo bogatstvo. Zato se ne ćemo čuditi, što u dubrovačkoj književnosti nalazimo literarnoga rada svake ruke, kako se javlja u Italiji; što dubrovački pisci pišu latinska i talijanska djela i što je talijanski jezik zavladao po cijeloj primorskoj Dalmaciji. Naravno, tome je mnogo doprinijelo i dugogodišnje gospodstvo Venecije. Ta se opća karakteristika primorske Dalmacije — naime da ima romansko, dotično talijansko obilježje — vuče od humanizma pa sve do danas. Ni najžešće borbe našega nacionalizma nijesu mogle mnogo da u tome promijene. I danas, kad je antagonizam između nas i Talijana došao do vrhunca, dalmatinski gospari čavrljaju talijanski, ma da se nalaze u Zagrebu ili Bosni. Talijanski jezik kućni je jezik gotovo u svim obrazovanijim obiteljima naše Dalmacije, pa su baš i sami Dalmatinci mnogo krivi, da primorska Dalmacija i danas nosi više karakter talijanski nego hrvatski. To se sad ljuto osvećuje, pa makar se mi pozivali na 97% našega naroda u Dalmaciji.

To je baština starih generacija. U dubrovačkim se školama gojio jezik latinski, talijanski pače i grčki, dok je hrvatski dolazio u obzir malo ili nimalo. No kako se Dubrovnik nalazi na čistom slovenskom tlu, nije se mogao ni narodni jezik lako da protjera. Tim manje, što je Dubrovnik bio glavno tržište južne Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Albanije, pa se je tu mogao upoznati čisti narodni govor. Gundulić ga je mogao poznavati tim bolje, što je bio dva puta knezom u Konavlima, koji su i danas poznati zbog čistoće našega jezika. To se očituje u njegovim djelima.

Tasso je Gunduliću najveći uzor. Godine 1620. on namjerava, da prevede njegov »Oslobo-

deni Jeruzolim« i da ga posveti poljskom kralju Sigismundu: »dokli s nebeskom pomoći Jeruzolim slobođen, spjevanje čestitijem imenom privedre krune kralja poljačkoga narešeno svemu našemu slovinskomu narodu ukažem«. Gundulić je imao veliki razlog, da prevede taj veliki ep, da poda svome »slovinskomu narodu« jednu veličanstvenu epopeju; na to ga je sililo žalosno stanje naše domovine, naše mile Jugoslavije. U to doba bila je sila turska na vrhuncu. Bosna, Hercegovina, Slavonija, Lika i Krbava, veliki dio Dalmacije, Srbija i Bugarska — da drugih zemalja i ne spominjem — stenju pod jarmom osmanlijskim, a tužni »ostaci ostataka nekadanjega kraljestva hrvatskoga« vode očajnu borbu danju i noću. Ako pane ovo »predziđe kršćanstva«, onda je prokrčen prolaz u Italiju. Oci naši mole rimske pape i evropske vladare, da potaknu Evropu na križarsku vojnu. Baš radi toga htio je Gundulić da prevede Tassov »Oslobođeni Jeruzolim«, da poda svome narodu velebnu epopeju jedne minule borbe između krsta i nekrsta, koju je stvorio kršćanski srednji vijek. On želi, da se povrati ovo viteško doba, koje ima da dokrajči osmanlijsko gospodstvo nad kršćanskim Slavenima na Balkanu. Tu borbu predvodio je poljski kralj Sigismund, jer je Poljska tada bila najjača kršćanska država, te se je isticala svojim borbama protiv Osmanlija. Time je mislio odgovoriti zahtjevima, koje je naš narod stavljao na njega — pjesnika.

Da li se je Gundulić dao na taj golemi posao, ne zna se. God. 1771. nađen je na Korčuli jedan rukopis prevedenih dvaju Tassovih pjevanja »O. J.«, od kojih je prvo preveo tobože Gundulić a drugo Vićentije Petrović. Ali to nije sigurno. Ako je doista i počeo da prevađa Tassa, morao ga je doskora napustiti, jer je posao bio uzaludan. Jer tim prevodom htio je Gundulić da potakne borbu za oslobođenje kršćana na Balkanu, a ta se je borba zametnula sama od sebe, pa je dala pjesniku priliku, da pjeva novu epopeju kršćanskoga viteštva. »Osman« je podao Gunduliću istu građu kao i Tassov »O. J.« naime historijsku građu.

Mladi turski car Osman II. zasjedne prijestolje velikih svojih predaka i bio je opojen slavom Sulejmana, Selima kao i Aleksandra Velikoga. Slava njihova nije mu davala mira; on je htio da pođe njihovim stopama, da proširi granice carstva i da se proslavi. Radi toga bio je njegov stric Mustafa svrgnut s prijestolja, jer se pokazao nesposobnim, te je carstvo počelo nazadovati. Car Osman da povrati staru slavu, diže god. 1621. veliku vojsku od 300.000 na kaursku Poljsku. Ta sila bila je strah i trepet za sav kršćanski svijet. Osman dolazi pred grad Hoćim, gdje se je poljska vojska bila utaborila pod zapovjedništvom Karla Chodkiewicza, a bio je u njoj i mladi poljski kraljević Vladislav. Turci opkoliše Hoćim, ali su bili suzbijeni svaki put, unatoč ličnoj hrabrosti Osmana, dok se napokon ne pobuniše janjičari i tako odlučiše bitkom u prilog Poljaka. Osman je prisiljen da traži primirje. Turska je vojska i inače stradala poradi ljute zime, pa je hoćimska bitka postala velikom pobjedom kršćana.

Osman je bio silno potresen radi neuspjeha. On nije mogao preboljeti taj poraz, a nije mogao oprostiti ni janjičarima neposluh i pobunu, s kojom su skrivili taj turski poraz. On je vidio, da je nestalo one stare viteške vojske, koja je raširila granice carstva na sve strane svijeta. On je naumio da uskrisi u svojoj vojsci stari ratnički duh i vjersko oduševljenje, jer to je odlučni momenat u borbi. Trebalo je dakle stvoriti novu vojsku, a mekoputne i gizdave janjičare ženskoga lica otpustiti i kazniti. Da razoruža janjičare i da sakupi novu vojsku u Aziji, bilo je najzgodnije, da razglasi, da ide na istok — u Meku svecu na poklon. Ali prava njegova namjera došla je janjičarima do ušiju, pa da to predusretnu, oni se pobune i zadave mladog sultana Osmana II. na 20. svibnja 1622.

Već porazom kod Siska 1593., počela je turska sila malo pomalo da jenjava, a u ovo vrijeme opadanje osmanlijske snage izbija sve jače. Historici a i teolozi širili su vijesti, da se javljaju jasni znakovi i proročanstva, da je svršetak turskoga svijeta i da će se raspasti prigodom 1000-godišnje obljetnice Muhamedove smrti, a ta je padala baš u godinu 1622. Kršćanski je svijet u to vjerovao, jer je nečuveno u historiji, da bi Turci ubili svoga sultana. Zato su mislili, da je smrt Osmanova početak raspadanja turskoga gospodstva. Hoćimska pobjeda postaje velikim svjetskim događajem. Sve je ovo utjecalo na plemenitu Gundulića dušu, te je on uzeo za zadaću, da opjeva taj događaj i da poda kršćanstvu divnu epopeju, kojom je mislio proslaviti svoj narod a sebe ovjekovječiti. U toj borbi njemu se kraljević Vladislav ukazao kao novi Gottfried Boujonski; on je bio zvijezda od sjevera, koja će satrti silu tursku i osloboditi njegov »slovinski narod«. Sve je to građa za čovjeka sklona vjerovanju, čovjeka onakve duše, kakva se nalazi u romantika srednjega vijeka.

Katastrofa Osmanova u Carigradu od 20. svibnja 1622. glavni je momenat Gundulićeva pjevanja. On to i označuje, kad kaže, da će pjevati samo

»hude uzroke, tužne zgode« Osmanove smrti, da mu pjesma ne iziđe prevelika. Njemu je bio uzorom Tassov »O. J.«, pa zato i nalazimo u »Osmanu« sličnih romantičnih epizoda, kojima je središtem Vladislav i knez Korecki. On hoće da pjeva »nedobitna djela« kraljevića Vladislava: »Tim smê trublje da sviet sliša — slavu tvoju svak čas veću — ti sveđ djeluj djela viša — a ja pjet ih pristat neću.« I ako se je time odmakao od glavnog momenta, koga je prije navijestio, on ipak nastoji da to svede nekako u sklad: da hoćimsku pobjedu prikaže kao uzrok a smrt Osmanovu kao posljedicu, Vladislava kao triumfatora, Osmana kao pobijedenika. Jer sama historijska građa bila je premalena za velik ep, koga je on proširio po uzorima drugih velikih epa. Jedino tako možemo razumjeti one sredovječne romantične scene, koje su bolje obrađene, nego što su obrađena historijska lica.

Rukosipi.

Isprepllćanje ovih romantičkih epizoda sa historijskim događajem zadavalo je pjesniku velikih poteškoća, pa je baš zato »Osman« ostao nejedinstven i nepotpun. Ep je zamišljen u 20 pjevanja, a sačuvan je samo u 18 pjevanja. Sami sadržaj pokazuje pomanjkanje tih dvaju pjevanja. Očito zijeva neki jaz između 12. i 16. pjev. Između ta dva pjevanja ima jedno. Po nekim rukopisima to je 15. a po drugim pak 13. pjevanje. No to pjevanje — uzeli ga mi za 15. ili za 13. — ne može da ispuni onaj jaz, te svi rukopisi jednodušno kažu, da manjkaju dva pjevanja: 14. i 15. dotično 13. i 14.

Upravo ovo pomanjkanje dvaju pjevanja bilo je uzrokom raznim teorijama o »Osmanu«. koje su se vodile u svoje vrijeme vrlo burno i žestoko. Te teorije urodile su svakojakim nagađanjima o postanku i kompoziciji »Osmana«. »Slaba je strana svih tih nagađanja — kaže prof. Körbler — da postadoše ne obazirući se uopće na rukopisnu predaju opsežne te pjesme od neko 11.200 stihova ili se obazreše tek na nekoliko rukopisa.« (Stari pisci IX² str. XXIII.). Prvo akademijino izdanje upotrebilo je samo sedam (7) rukopisa, a od tih samo jedan iz 17. stoljeća; i na temelju te rukopisne predaje nastala je Pavića hipoteza. Da ogledamo tu rukopisnu tradiciju!

»Osman« se nije sačuvao u originalu nego tek u prepisima. Tih rukopisa ima u svemu oko 60 do 70. Njima se je mnogo bavio Đan Luka Volantić (1749.—1808.), te ih je proučavao po jednoj vijesti punih 20 godina a po drugoj 12, i on je prvi od Dubrovčana spremio »Osmana« za štampu. On je napisao talijanski predgovor k svome tumaču, što ga je bio namijenio izdanju »Osmana«. Na žalost Volantić nije doživio štampanje epa, jer ga je valjda zapriječila propast dubrovačke slobode i samostalnosti (1806.), a domalo ga zatekla i smrt (1808.). Njegov je tumač sačuvan, dok se predgovor izgubio. No taj je predgovor znatno prepisao Appendini u svome predgovoru k Jakšićevu izdanju »Osmana«, a uz to se je Volantićevim radom obilno poslužio i Fra Ambrozije Marković u svome prvom i potpunom izdanju »Osmana«.

Poslije Markovićeva izdanja od 1826. druga su izdanja malo brige posvećivala izučavanju rukopisa; tako je na pr. akademijino izdanje od 1877. upotrebilo samo sedam rukopisa. Nekoliko ih je ogledao Jensen (Gundulić und sein Osman), a poslije njegova rada zanimali su se njima samo dvojica naših ljudi: dr. Karlić i prof. Dušan Vuksan. Vuksan je opisao 11 zagrebačkih rukopisa, i njegova zanimljiva rasprava »Zagrebački rukopisi Gundulićeva Osmana« počela je izlaziti u cetinjskom časopisu: »Dan, list za nauku i književnost« 1911. i 1912. Međutim je došlo do prvoga balkanskoga rata, pa je »Dan« prestao izlaziti a s njime i Vuksanova rasprava.

Od tih 60—70 rukopisa 5 ih je iz 17. stoljeća, dok su drugi iz 18. stoljeća. Najstariji je Ohmućevićev u dva sveska, prvi dovršen 1651., drugi 1654. U njemu čitamo bilješku: »Ovdje nema dvaju pjevanja 13. i 14., za koja se ne nalazi, da ih je pisac izradio.« Ohmućević je prepisivao »Osmana« svakako iz pjesnikova autografa. Drugi je rukopis »vatikanski«. Bio je vlasništvo Stjepana Gradića (1613.—1683.), predsjednika vatikanske biblioteke. Napisao ga je očito na Gradićevu želju Miho Martellini, koji je na jednoj strani ispod teksta zabilježio: »po Mihu Martellini na 12. decembra 1667.«ć Treći rukopis po starosti je Valovićev, koga je poznavao Volantić a po njemu i Marković. Od novijih izdavača »Osmana« nije ga nijedan upotrebio. I vatikanski i Valovićev potječu iz pjesnikova autografa. Adamovićev je rukopis datiran: 13. Aprila Go. 1695. i napokon Čingrijin s datumom: adi 10. Febraro 1699.

Od tih 5 rukopisa iz 17. st. Ohmućevićev i Čingrijin zovu isto pjevanje petnaestim, dok ga druga tri rukopisa zovu trinaestim. Sad se pita, kako je to moguće? Prof. Körbler iznosi veoma vjerojatno mišljenje, da je ta razlika mogla nastati samo tako, što je rečeno pjevanje već u samom pjesnikovu autografu bilo označeno kao petnaesto, a tek kasnije kao trinaesto. Pjesnik je bez sumnje svoje djelo ispravljao i dotjerivao, pa je prvobitna skica mogla lako biti i promijenjena. Ohmućević se nije obazirao na kasnije ispravke, te je u njegovu rukopisu ovo pjevanje

ostalo kao petnaesto. Vrlo je vjerojatno, da je Gundulić pred smrt nastojao, da preudesi 15. pj. u 13., pa da s tim pjevanjem i sa druga dva — za koja je možda i smislio osnovu — ispuni onu prazninu, koja zijeva između 12. i 16. pj. To se vidi i odatle, što je pjesnik u natpisu pjevanja uz broj XV. pribilježio, broj XIII., te tako to pjevanje postade trinaestim u rukopisima: vatikanskom, Valovićevu i Adamovićevu, koji su se i na drugim mjestima obazirali na kasnije ispravke. Pjevanje 15. ostalo je i najkraće, a to sluti, da ga pjesnik uopće nije ni dovršio, pa ga tako nije mogao ni prekrojiti u 13. pjevanje.

Svi su drugi rukopisi iz 18. stoljeća, te ih većina bilježi, da nema 14. i 15. pjevanja. Navest ću neke bilješke iz njih, da vidimo, šta oni misle o nestatku tih dvaju pjevanja.

Rukopis Luje Adamovića veli u bilješci o tome nestatku 14. i 15. pjevanja dt ih Gundulić uopće nije ni napisao, jer da mu je njihov sastavak zadavao previše muke; ali da mu moramo biti zahvalni i za ono, što nam je ostavio. Cenkićev rukopis tvrdi u jednoj bilješci ovo: 1. da ih Gundulić uopće nije napisao, jer mu »ih smrt dospjet ne dade ni ova, što su izčistit i ponačinit«; 2. da ih je zaplijenila državna vlast »hoteći da ih auktor izčisti i ponačini, ali mu to smrt ne dopusti«; 3. da se nahode »u općem blagohraništu, gdje, komu je dopušteno, može ih vidjet.« Ova konfuzna bilješka tumačila se svakovrsno, pa je urodila najrazličitijim mislima.

Ovaj rukopis Fra Lovre Cenkića u glavnom je prijepis redakcije, kakva se nalazi u Ohmućevićevu i Čingrijinu rukopisu, pa se njome poslužio A. Pavić kao temeljem za akademijino izdanje »Osmana« 1877.

Prof. Körbler priređujući novo izdanje Gundulićevih djela posvetio je glavnu pažnju »Osmanu«. On je proučio da 40 rukopisa i starija izdanja: Markovića, Popovića, Hrv. Matice i Jug. Akademije. Prema tome ovo je njegovo izdanje najkritičnije. (Svršit će se).

Oton Knezović.

Knut Hamsun:

POD JESENSKIM ZVIJEZDAMA.

Knut Hamsun je ostario. Stari boem nema više guste plave kose i ne može, da je potresa pred mladim djevojkama. Još za mladih dana, kada je gladovao u Kopenhagenu napisao je par preplašenih rečenica, kada su mu se prosule kose na ramena. Sada već ima ćelu. Izvana je star, a iznutra živi duša, koja bi mogla da ljubi kao u »Viktoriji«. I on je tužan kao svaki starac, koji se zaljubljuje. On dira kao svaki nemoćni napor čovjeka. Knut Hamsun nije više ni simpatičan. On može pokušavati da zabavlja svojim izumom pile i svojom spretnošću da bude dobar drvar, ali to su sve navike iz mladosti. On ne živi boemski iz potrebe, on je boem radi promjene. Svaki čas se bojim da na putu ne malakše, da ga ne uhvati kašalj i da ne pane. Starost, starost, starost. Jedno se opetuje u svim Hamsunovim stvarima. Čitavi je proces ljubavi kod njega uvijek jednak. Dok on kopa bunar mi svi znamo, da ga kćerka župnikova voli. Ali on nas razdražuje. On ne će da to kaže. Mi znamo tko je njemu popravio postelju, ali ni to on ne će da kaže. On nabacuje te delikatnosti, da ljubav bude tajanstvenija i prema tome slađa. To je redovito i zato i ovdje poznato. Jedino je pila nešto novo.

Ljubav za prirodu, što kulminira u »Panu« i ovdje se osjeća u bojama gljiva u mirisu omorika, zadahu šume i jesenskom nebu. Hamsun silno osjeća prirodu. On je »Pan«, koji znade sve ljekovite trave. On znade za hlad svakoga grma i život svakoga cvijeta. On ljubi i gine za jesenskim pticama. U njegovoj duši plove i ginu vodeni oblaci. Tu je on uvijek privlačio i to je vrhunac njegove »ljepote«. Tuga se čita u svakom potezu ovoga djela. U očima se vide suze, koje se sakrivaju rukom i ciničnim rečenicama. Ruke su zadnji put silnim kretnjama sjekle šumu i klonule. Mišice nisu više nabrekle kao prije. On više ne bi mogao »minirati« brdo i načiniti rusvaj u moru. Njega zamjenjuju mlađi. Pred njim bježe lijepe djevojke, a vole ga samo pokvarene žene. On ima ćelu. Groznu, veliku i okruglu ćelu. Kad je veliki autor »Misterija« i »Pana« napisao ovo djelo mora da je gorko zaplakao.

Drukčije i ovdje ima »radi kontrasta« gadarija.

Hamsun je dobio nedavno Nobelovu nagradu. Zar je to sve, što se čovjeku na koncu može dati? Zašto mu se ne bi povratila mladost?!

J. Z.

KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA U ZAGREBU.

Na dan 3. svibnja 1919. održalo je »Kolo hrvatskih književnika« svoju III. godišnju glavnu skupštinu, koju je otvorio predsjednik dr. Velimir Deželić st. ovim govorom:

»Gospodo! I opet je jedna godina našega društvenoga života prošla u beskraj vječnosti. Ali ta godina nije bila kao druge, ta je godina donijela našem narodu svima nama takovo obilje događaja, da mnogi ljudi, koji su proživjeli i polak stoljeća, više su u toj godini doživjeli, no čitav svoj ostali život. Mi se nalazimo u posve drugim

prilikama no lane u to doba. Iza stoljetnog ropstva, iza stoljetnih okova, u kojima smo stenjali, mi se prvi put nalazimo u zlatnoj slobodi. Što se nijesmo ni u snu mogli nadati, bar tako brzo ne, — dogodilo se. Doživjeli smo slobodnu, ujedinjenu, nezavisnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, našu Jugoslaviju. Još se i ne snalazimo pravo. Nama je kao slijepcu, kad mu se skine mrena s očiju. Zabliješteni smo od sunca i ne znamo pravo, što sada? Pa ipak sad je čas, da svojski razmotrimo, što nam je misliti, što govoriti, što raditi, da ono što smo dobili ne izgubimo, već da zdravom i pravom evolucijom dođemo do onoga savršenstva i u političkom i u kulturnom pogledu, koji nam je postići.

Ne ima sumnje u novoj državi uzvitlat će se nove borbe, nova kreševa radi raznih pitanja i problema već nama poznatih, a u mnogome nepoznatih. U te borbe i u ta kreševa moramo zaći spremni i odlučni. Mi zaista oko »Kola hrvatskih književnika« nijesmo borbena grupa. Mi samo zahtijevamo svoj komad zemlje ispod sunca. Mi ne želimo nipošto »Kulturkampfa«, ali ako svi znaci ne varaju ima ih, koji to hoće. Bude li tome tako, mi ne ćemo baciti štita o ledinu, već ćemo okupiti svoje redove, naoštriti svoje mačeve i biti snažni i jaki. Naći će nas na junačkom mezevu.

Naš je program poznat. U gigantskoj borbi između Krista i Antikrista mi stojimo uz Krista. Prepuštajući svakomu umjetniku potpunu slobodu umjetničkog stvaranja bilo u kojoj školi, zahtijevamo od njega ipak, da se drži onog sociološkog kategoričkog zakona, prema kojemu postoje granice, iza kojih se vidi degeneracija i rasulo i pojedinoga naroda i čitavoga čovječanstva. U svakom slučaju: Salus republicae suprema lex esto!

Mi nijesmo protivnici prave kulture, kako naši protivnici viču protiv nas, štujemo svačije uvjerenje, ali ni u svoje naziranje ne damo dirati. Želimo, da i nas drugi štuju. U novoj državi mi moramo zastupati odlično mjesto, jer ulazimo u nju kao oni, koji su bili među prvim borcima u borbi za ujedinjenje i slobodu naroda.

Iz naših izvještaja vidjet ćete, gospodo, što smo radili. Taj rad za vrijeme rata i radi drugih, upućenima dobro poznatih prilika, nije bio onako velik, kako bismo željeli, ali taj rad bio je svakako častan i valjan i treba samo uprijeti sve sile, da se poveća i raširi i u literarnom pogledu i u pogledu organizacije. O budućem našem radu ovisi, jesmo li vrijedni da postojimo ili ne. Programa imademo dosta, treba samo da staro i mlado iz naših redova prione uz naš posao.

To i jest razlogom, zašto ovaj odbor želi, da se popuni u današnjoj skupštini novim i mladim silama. Na mladima ostaje svijet. Tko još ima vjeru u Boga i ideale, on nam je mio i on će s poštovanjem gledati naš rad. Što pako o nama misle ateiste, poštovači orgija i bakanala, Mamona i Antikrista, do toga nam nije stalo ili bolje mi se veselimo, što se nalaze u protivnom taboru.

Mi pako, koji isto mislimo, jedno osjećamo, za jednim ciljem idemo u svako doba — spominjemo se riječi sv. Ivana: Ljubimo se međusobno!... Izbjegavajmo trvenja, prestroge kritike, oštre riječi, kad se radi o našim riječima, djelima i piscima. Ljubav je karika, koja nas veže, a mi trebamo mnogo ljubavi; i opet mnogo ljubavi da ustrajemo na trnovitom putu, kojim stupamo.«

Iza toga pročitao je tajnik Fran Šaban zapisnik II. glavne skupštine »K. H. K.« od 18. IV. 1918., koji je i ovjerovljen; a po tome su primljeni na znanje tajnički i blagajnički izvještaji o radu i djelovanju upravnoga odbora za minule poslovne godine.

Tajnički izvještaj:

Društvo »Kolo hrvat. književnika« nastojalo je i u minuloj poslovnoj godini, da ispuni zadaću, koju mu postavljaju društvena pravila i koja je zasađena u našim srcima: da promičemo naime književnost našu u hrvatskom i kršćanskom pravcu. No ako na svim linijama i nije društvo postiglo većega uspjeha, nije krivnja na upravnom odboru, već na teškim prilikama — još bolje neprilikama — s kojima se društvo mora da bori naročito u tiskari, s kojom je intenzivni rad našega društva gotovo vezan. Kako je nesmiljeni i krvavi rat razorio sve normalno poslovanje u ljudskom društvu, očitovale se teške posljedice rata i u svim područjima poslovanja. Tako se je pojavila i nestašica materijala — poimence papira, pa silna skupoća tiskarskih proizvoda i to je sve prouzročilo, da se nijesu ostvarili oni krasni prijedlozi, što su ih iznašali zauzeti naši članovi u odborskim sjednicama.

No što nije bilo, bit će ako Bog da! Od prošlogodišnje glavne skupštine do danas održao je upravni odbor deset odborskih sjednica, u kojima se zrcali sav rad »Kola hrv. književnika«. S toga se navode ovdje važniji zaključci tih sjednica, da bude taj rad društveni prikazan u cjelovitoj slici. Odmah u prvoj odborskoj sjednici od 18. travnja 1918. konstituirao se u glavnoj skupštini novo izabrani odbor tako, da su na prijedlog predsjednika dra. Velimira Deželića izabrani:

I. potpredsjednikom: dr. Svetozar Ritig
II. „ dr. Lazar Car,
I. tajnikom: Kerubin Šegvić,
II. „ Franjo Šaban.
blagajnikom: Nikola Maraković,
urednikom: Ferdo Rožić.

U II. odborskoj sjednici od 2. svibnja 1918. raspravljalo se o tome, kako bi se što življe poradilo oko toga, da nam se proširi i umnoži broj članova kao i pretplatnika na »Hrvatsku Prosvjetu«.

Tu se je zaključilo da društvo izda posebni komunike i da obavijesti o svom radu sve literarne katoličke organizacije, posebice još »Maticu Hrvatsku«, društvo sv. Jeronima i društvene članove. Taj se je zaključak odmah i izvršio.

U istoj toj sjednici pao je prijedlog, da »K. H. K. izdaje i svoju: prosvjetno-zabavnu knjižnicu, pa je taj prijedlog jednodušno prihvaćen i o njemu se vijećalo, radilo i nastojalo diljem cijele godine. Izabran je urednikom Kerubin Šegvić, koji je skupio i rukopise, te je već spremno sve, dapače su dvije sveske već predane u tisak. Zaključeno bi, da se na 16. svibnja 1918. pismeno čestita »Narodnom Divadlu« u Pragu o pedesetgodišnjici opstojanja, što je izvršeno, a mimo to zastupao je kod svečane proslave u Pragu naše društvo g. Ferdo Rožić.

U sjednici odbora od 6. lipnja 1919. javlja tajnik, da su udruženi književnici »Hrvat. književ. društva«, »Hrv. Njive« i »Juga« izabrali Ferdu Rožića od našega društva u odbor za izdanje almanaka u korist siromašne istarske djece.

Već u odborskoj sjednici od 6. lipnja zaključeno je, da se kao I. sveska društvene knjižnice izda: »Zbirka odabranih pjesama« dra Đure Arnolda.

Još se je raspravljalo o imenovanju društvenih »povjerenika«, koji bi poradili oko sabiranja društvenih članova i pretplatnika »Hrvat. Prosvjete«, pa je g. Kerubin Šegvić obećao i u istinu napisao u »Novinama« lijepi apel na naše ljude. No odziv nije žalibog bio osobit.

U sjednici od 20. lipnja 1918. ustanovljen je raspored za društvenu: prosvjetno-zabavnu knjižnicu, po kome bi imale izaći sveske ovim redom:

I. Dr. Arnold: Životopis i odabrane pjesme.
II. Dr. Deželić: Nove pjesme.
III. Tri esseja: 1. F. Rožić: »Književni esseji; — 2. Lj. Maraković: »Ljudi naših dana.« — 3. Dr. R. Horvat: »Iz staroga Zagreba.«
IV. Šegvić: Dalmatinske pripovijesti.
V. Matasović: Zbirka novela: »Susreti«.
VI. Vodopić: Na doborskijem razvalinama.

Knjižnica bi imala izlaziti u formatu Andrićeve Zabavne biblioteke.

U sjednici od 1. kolovoza 1918. javlja g. Šegvić, da je pjesnik Jovan Hranilović obećao napisati uvod i osvrt na Arnoldove pjesme, te od g. Lj. Marakovića preuzima za društvenu knjižnicu rukopis Matasovićevih: »Susreta«. Ujedno se istakla želja, da se izda »Antologija mlađih hrvatskih pjesnika«, koju bi uredio g. dr. Lj. Maraković. Glede raspačavanja društvenih spisa usvojeno je mišljenje, da se u svakom većem mjestu, imenuju društveni povjerenici. Sastavit će se popis povjerenika, koji će se posebno zamoliti, da preuzmu povjereništvo u svojim krajevima.

U sjednici od 3. listopada 1918. priopćuje predsjednik, da je društvo čestitalo bratskom »književnom društvu sv. Jeronima« o proslavi pedesetgodišnjice postojanja, kod koje je i sâm prisustvovao s nekolicinom odbornika.

U toj sjednici već je potpuno bio uređen rukopis za I. svesku društvene knjižnice (Arnoldove pjesme), a tajnik Šegvić javlja, da je predao u tisak Vodopića: »Na Doborskijem razvalinama«, pa ipak još do danas nijesu ova djela mogla izaći naprosto s toga, što nema papira! — Povela se tom prilikom riječ, da se u društvenim izdanjima izdadu i zanimljive pripovijesti poznatoga pisca Jurja Carića i zaključeno, da se štampa njegova: »Ribarova kći«.

U sjednici od 17. studenoga 1918. zaključeno je jednodušno, da se »Narodnome Vijeću«, koje je zaključkom hrvatskoga sabora od 29. listopada 1918. preuzelo državnu vlast, podastre ova pouzdanica:

»Kolo hrvatskih književnika« pozdravlja iz svoje redovite sjednice Narodno vijeće SHS, te mu izrazuje svoju odanost čvrstom vjerom, da će za kulturu hrvatskoga naroda mlada država otvoriti nove putove razvitka.«

U sjednici od 2. siječnja 1919. javlja predsjednik, da se je i »Kolo« pridružilo u banskim dvorima čestitarima na rođeni dan kralja Petra I., a jednako javlja i radosnu vijest, da je naš revni urednik prof. Ferdo Rožić postao vojnim vikarom nove naše države SHS., što je primljeno velikim oduševljenjem na znanje.

U istoj sjednici stvoren je zaključak da se naš odbor kooptira s mladim članovima, te pozovu gg. Ilija Jakovljević, Vinko Jurković i Josip Zdunić, da stupe u odbor, a za olakšanje uredniku »Hrvatske Prosvjete« gosp. Ferdi Rožiću da se složi redakcioni odbor, koji će se sastajati prema potrebi.

Osim toga osnovan je i agitacioni odbor, kojemu je zadaća nastojati: da se društveni život što više proširi, da traži društvu povjerenike i i da se za promicanje društvene svrhe obrati na ženske katoličke organizacije. U taj su odbor izabrani: gg. dr. Deželić, Šegvić i Jurković. No kako je dr. Deželić bio zaposlen kod primopredaje kr. sveučilišne biblioteke preko mjesec dana, a g. Šegvić odsutan u Državnom vijeću u Beogradu, — nije taj odbor mogao do sada da razvije svoju djelatnost.

U takav odbor trebalo bi svakako izabrati mlade ljude, koji bi bili voljni poraditi za intencije našega društva, a sastajat bi se morali što češće, da budu u kontaktu s upravnim odborom društva.

Za tisak pjesama određena je naklada od 2000 komada, a samo iznimno štampat će se Arnoldove pjesme u 3000 komada.

Za društvene članove udarena je cijena »Hrvatske Prosvjete« na 16 K — s obzirom na silno poskupljenje papira klišeja i štampe.

U sjednici odbora od 6. ožujka 1919. iznosi društveni blagajnik, g. Nikola Maraković, da je ove godine isplaćeno nadbiskupskoj tiskari za štampu K 9.000, a ostalo na dugu 10.000 K. — Od svih pretplatnika »Hrv. Prosvjete, imade 187 dužnika — među njima takovih, koji nijesu ništa uplatili 2 dapače i 3 godine. Svima je ovima list obustavljen. Dužnici su ponovo opomenuti, pa je nade, da će ispuniti svoje dužnosti.

I o kritici o radu društva našega, što je pala iz redova mladih pregaoca, bilo je govora u odborskoj sjednici od 6. ožujka 1919. i onoj od 4. travnja, te je zaključeno pozvati mladu gospodu poimence: Iliju Jakovljevića, Vinka Jurkovića, Petra Grgeca i Josipa Kratinu i zamoliti ih da kao »zamjenici odbornika« dođu u naše kolo, da se uvjere o svim poteškoćama, s kojima društvo ima da se bori, pa da nam pruže svoju pomoć i s nama zajednički porade oko ciljeva društva.

Odazovu li se tomu mlada i napredna gospoda, pa ako se srede te nesretne tiskarske prilike, — ima puno nade, da će se nabrzo razviti djelatnost »Kola hrv. književnika«, — a onda ne će biti nužne kritike, koje dolaze u dobroj namjeri ali iz neupućenih krugova.

Mi imamo vrsnih radnika, u nas je i materijala dosta, a smoći će se i novac za tiskarske troškove, pa čim se tiskarske prilike poprave, moći ćemo uz našu izvrsno uređivanu »Hrvatsku Prosvjetu« izaći nabrzo i sa svojom »prosvjetno-zabavnom knjižnicom«, koja će bez sumnje naći dobru prođu u svim katoličkim redovima. Bude li k tomu učinio svoju i osnovani »agitacioni odbor«, tada je raspačavanje društvenih edicija i financiranje svih troškova osjegurano.

Ove nas je godine zatekla i jedna tužna zgoda, jer je nesmiljena smrt otela hrvatskomu narodu vrloga književnika i predsjednika »Matice Hrvatske«, prof. Krstu Pavletića, koji je kao vrijedni radnik na književnom polju i kao i vrsni nastavnik stekao velikih zasluga. Ispratili smo ga 11. travnja o. g. na vječno počivalište. Naše su društvo zastupali kod pogreba predsjednik dr. Deželić i odbornik Sirola; a upravi »Matice Hrvatske« izrazilo je naše društvo pismeno saučešće.

Ovomu prerano preminulome svome drugu kličemo i ovom zgodom: Vječna mu spomen u hrvatskom narodu.

Čitajući objavu o smrti Krste Pavletića u jednim domaćim novinama, opazili smo u ono nekoliko novinskih redaka, kojima se je novinar osvrnuo na blagu spomen pokojnikovu: — da je bio »pjesnik bez duha i poezije«. — Držim, da mi ne treba spominjati, kako smo požalili na takav izvještaj, koji ne dolikuje pristojnome čovjeku, pogotovu novinaru, kad pri smrti kulturnoga radnika iznosi pred tisuće čitača — ovaku »svoju« književnu kritiku. To bi moralo da već jednom prestane!

Na koncu da još spomenemo našu »Hrvatsku Prosvjetu«, koju je revni i neumorni urednik Ferdo Rožić digao na visinu modernoga časopisa tako, da nailazi priznanje u svim redovima naše inteligencije. A bilo je to baš u najgore doba krvavoga rata, pa je velika zasluga Rožićeva, što se je ovaj lijepi list održao i što tako lijepo napreduje. I g. uredniku Ferdi Rožiću i svim suradnicima izrazuje se ovdje najtoplija hvala sa željom, da i dalje svoju brigu i mar poklone ovome našem glasilu!

Nemala hvala ide i našega revnoga blagajnika g. Nikolu Marakovića, koji s toliko ljubavi i posebnoga mara vodi društvenu blagajnu i upravu »Hrv. Prosvjete«. Njemu treba da se zahvali, što list dolazi točno na ruke pretplatnika uza sva poštanska poremećenja, koja su bila neko vrijeme na pošti.

A hvala svima i svakomu, koji je ma štogod poradio bilo zborom ili tvorom za »Kolo hrvatskih književnika«, za procvat i napredak društva, koje je otpočelo svoju djelatnost u najtežim danima, što ih je sobom donio nesmiljeni i krvavi rat.

U srcima svih prijatelja našega društva postoji živa želja, da se djelatnost »Kola« proširi

diljem nove naše i mlade države, kojoj želimo svi iz dna duše srećnu budućnost i poraditi za nju i za narod naš onom ljubavi, koja nas je skupila u ovo naše iskreno i milo — kolo! —

Blagajnički izvještaj.

(čita blagajnik g. Nikola Maraković.)

Dozvolite mi da Vas izvijestim o našem blagajničkom stanju tečajem godine 1918. i kako danas stojimo u tom pogledu.

Tečajem godine 1918. imali smo primitka K 19.185.82, a izdatka K 9.283.14 tako da ostalo gotovine K 2.693.98 i u poljodjelskoj banki uloženo je K 7.208.70. Osim toga ostalo je duga u nadbiskupskoj tiskari ravno K 10.000. Kad bi mi morali ovaj dug podmiriti, otišla bi nam sva imovina i mi nikad ne bismo mogli doći do toga, da imamo bar kakvu takvu aktivnu glavnicu za svaki slučaj u budućnosti. Stoga je odbor zaključio umoliti preuzv. gospodina nadbiskupa, da nam taj dug otpiše, što je on veledušno u svojoj priznatoj dobroti i učinio.

Mi smo dakle sretni, da i ovaj put možemo ubilježiti, da nam je preuzv. gospodin nadbiskup dr. Ante Bauer darovao K 10.000, koji su upotrebljeni u duševnu korist naroda na čemu se naše društvo njemu kao svome dobrotvoru, a u ime naroda najsmjernije zahvaljuje.

Prihodi našega društva bijahu: članarina društvenih članova, te pretplata na »Hrvatsku Prosvjetu«.

Sveukupna članarina iznašala je u godini 1918. K 988.—, a među tima bilježimo 7 novih utemeljitelja, a ovi jesu:

Dr. Milan Beluhan, župnik u Zagrebu,
Dr. Josip Lang, biskup u Zagrebu,
Pavao Leber, kanonik u Zagrebu,
Pavao Jesih, svećenik u Zagrebu,
Dr. Josip Lončarić, ravnatelj orfanotrofija u Zagrebu,
Dr. Stjepan Markulin, odvjetnik u Zagrebu i
Dr. Rudolf Horvat, profesor u Zagrebu svaki sa iznosom od K 100.—.

Svima neka je ovim ubilježena ovdje najtoplija zahvalnost uz želju, da se i drugi, koji imadu — u njih ugledaju.

Kao novi član pridošao nam je veleč. gospodin Đuro pl. Šimončić, župnik u miru u Gradecu.

Gotovina iz godine 1918. prenešena je u primitak na godinu 1919., te današnje stanje naše imovine stoji ovako:

Prihod do danas	K	26.442.47
Rashod do danas	K	17.209.30
Današnja naša imovina iznosi dakle	K	9.233.17

U ovaj račun uzeto je u prihod i rashod i onih K 10.000, što su prije spomenuti kao dar preuzv. gosp. nadbiskupa, pošto su u ovoj godini doznačeni i š njima dugovina podmirena.

U godini 1918. izdato je za honorare piscima K 1905.— i to većinom sve mladima suradnicima »Hrvatske Prosvjete«, a ostali izdaci odnose se na tisak, poštu i upravu lista.

Molim slavnu skupštinu, da bi ovo izvješće na znanje primiti i račune odobriti izvolila.

U Zagrebu, 14. travnja 1919.

N. Maraković, blagajnik.

Pregled računa.

Godina 1918.

Primitak	K	19.185.82
Izdatak	K	9.283.14
Gotovina	K	9.902.68

Današnje stanje.

Primitak	K	26.442.47
Izdatak	K	17.209.30
Gotovina	K	9.233..17
Gotovina se nalazi u blagajni . .	K	1733.17
Uloženo u hrv. poljodjelsku banku	K	7500.—
Ukupno	K	9.233.17

U Zagrebu, 14. travnja 1919.

N. Maraković, blagajnik.

Po tome je pročitan i izvještaj revizijskoga odbora, te je blagajniku i uprav. odboru podijeljen apsolutorij. Svi su izvještaji primljeni s odobrenjem na znanje.

U revizijski odbor izabrana su gg. dr. Milan Beluhan, Pavao Jesih i dr. Janko Šimrak, podjedno su optirani u odbor gg. Petar Grgec, Ilija Jakovljević i Vinko Jurković.

Na prijedlog g. Stj. Širole izrazuje se nadbiskupu, preuzv. g. Dru. Anti Baueru osobito zahvalnost društva na moćnoj potpori, te ga skupština jednoglasno bira: počasnim članom.

Skupština zaključi, da se nastoji skupiti što više članova-zakladatelja, da se članovi pobude na što marniji literarni rad i da se pobudi što veće zanimanje za »Kolo hrvat. književnika« putem agitacije, štampe i književnih izdanja.

Skupština je zaključena s velikim nadama u lijep i sretan razvoj ovog književnog društva, koje je rodila upravo potreba, a ima puno nade u srećnu budućnost.

Stj. Š.

UREĐUJE FERDO ROŽIĆ. — IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“. — TISAK NADBISKUPSKE TISKARE U ZAGREBU

SADRŽAJ

Strana

PO FRUŠKOJ GORI. — Don Fr. Bulić 193
ZA ŽENOM. — I. Jakovljević 202
VJEKOSLAV KLAIĆ. — Dr. Rudolf Horvat 206
POD JESEN. — POD JESENSKIM ZVEZDAMA. — ODBLESCI. — Pjesme. — J. Zdunić 214
NACIONALIZAM U KNJIŽEVNOSTI. — Dr. Stj. Bosanac 215
MALA ROZIKA. — J. Zdunić 220
VRBE. — NOĆNI RAZGOVOR. — Pjesme. — J. Pintar 221
MODRE SENE. — Tomislav Tanhofer 222
U VEČERNJOJ SJENI. — U KATEDRALI. — PRED SVETOHRANIŠTEM. — Pjesme. — Joso Benac 232
PRIJE BOJA. — Antun Matasović 233
ZAKAVKASKI FUTURIZAM. — D. F. 241
SPIRITUS PROCELLARUM. Roman. — † Narcis Jenko 244

KRITIČKI I ZNANSTVENI OGLED:

JUGOSLAVENSKI ARGONAUTI Petra Grgeca 252
OBJAVLJENJE Milana Ogrizovića 252
NEŠTO O VARAŽDINSKOM KAZALIŠTU U DOBA PREPORODA. — R. M. Ivanović . 258
LIRIKA. — J. Zdunić 263
PRIGODOM NOVOG IZDANJA GUNDULIĆEVIH DJELA. — Oton Knezović . . . 264
POD JESENSKIM ZVIJEZDAMA. — J. Zdunić 268
KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA U ZAGREBU. — Stj. Š. 268

SLIKE:

MANIFESTACIJE 29. LISTOPADA 1918. — (Pet slika.) — M. D. Đurić.
